

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
“ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”

На правах рукопису

АДАМЕЦЬ НАДІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 811.161.2'373.611

**СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМАТИКА ДІЄСЛІВ РУХУ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Грещук Василь Васильович
доктор філологічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ДІЄСЛОВА РУХУ ЯК ПІДґРУНТЯ ДЛЯ СЛОВОТВІРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	10
1.1. Словотвірне гніздо та словотвірна парадигма як виміри дослідження дериваційної спроможності дієслівної лексики.....	11
1.2. Внутрішня демаркація дієслів руху: критерії відбору та узагальнення.....	18
1.3. Валентні параметри дієслів руху як визначальний чинник їх словотворчої спроможності.....	30
1.4. Методологічні засади дисертаційного дослідження.....	42
Висновки до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОЇ СПРОМОЖНОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМОЮ КАУЗАЦІЇ РУХУ.....	51
2.1. Словотворча спроможність дієслів сумісного суб'єктно- об'єктного руху.....	51
2.1.1. “Узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, перемістити, тягнучи поверхнею, доставити кудись”.....	52
2.1.2. “Перемістити кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”.....	66
2.1.3. “Супроводити кого-, що-небудь, допомогти йти”.....	76
2.1.4. “Змусити рухатися в певному напрямку”.....	80
2.2. Словотвірні можливості дієслів із семою тактильно- дистанційної каузації.....	86
2.3. Дериваційна спроможність вербативів із семою тактильно-	

локальної каузації.....	92
2.3.1. Вербативи зі значенням ритмічно-коливального руху.....	92
2.3.2. Дієслова зі значенням обертального руху.....	95
Висновки до розділу 2.....	99
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДЕРИВАЦІЙНИХ БЛОКІВ ДІЄСЛІВ ВЛАСНЕ СУБ'ЄКТНОГО РУХУ.....	102
3.1. Словотворча спроможність компонентів лексико-семантичної групи “Рухаючись, змінити своє місцезнаходження”.....	102
3.1.1. Наземне переміщення.....	103
3.1.1.1. “Рухатися, ступаючи ногами чи їдучи”.....	104
3.1.1.2. “Рух без мети та напрямку”.....	115
3.1.1.3. “Інтенсивний рух”.....	121
3.1.1.4. “Екстенсивний рух”.....	128
3.1.1.5. “Рух підстрибом”.....	134
3.1.1.6. “Переміщення лазом”.....	140
3.1.2. Рух у водному середовищі.....	145
3.1.3. Рух у повітряному просторі.....	151
3.2. Дериваційний потенціал дієслівних лексем із семою локальної автокаузації руху.....	159
Висновки до розділу 3.....	171
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	183
ЛЕКСИКОГРАФІЧНА БАЗА.....	202
ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	203
ДОДАТОК А. Показчик дієслівних лексико-семантичних варіантів.....	205
ДОДАТОК Б. Кількісна характеристика дериваційної спроможності твірних.....	249

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КСП	конкретна словотвірна парадигма
ЛЗ	лексичне значення
ЛСВ	лексико-семантичний варіант
ЛСГ	лексико-семантична група
СГ	словотвірне гніздо
СЗ	словотвірне значення
СП	словотвірна парадигма
ТСП	типова словотвірна парадигма
діал.	діалектизм
заст.	застаріле слово
імен.	іменник
іст.	історизм
фам.	фамільярна лексика
А	адресат
І	інструмент
М	рух (від англ. movement – “рух”)
О	об’єкт дії
Ѕ	шлях
Sub	суб’єкт дії
Sub≈І	“суб’єкт-інструментал”
Х	вихідний пункт
У	кінцевий пункт

Умовні скорочення лексикографічних джерел

СБГ	Словарь української мови за ред. Б. Грінченка
СУМ	Словник української мови в 11-ти томах

ВСТУП

З огляду на двокомпонентність похідного слова, студіювання словотвору відбувається двома шляхами. Досить тривалий час дериватологія розвивалась у річищі формантоцентризму, тому визначальна роль у дослідженні словотвірних процесів і явищ надавалася форманту. Утвердження основоцентризму зумовило поштовх до розвитку нового напрямку в словотвірній науці, в центрі уваги якого – роль твірної основи в процесах деривації. Дослідження словотвірних актів тісно пов'язане з вивченням процесів когнітивної діяльності людини. Звернення до здобутків основоцентричної дериватології дає змогу усвідомити функціонально-сміслові зв'язки між твірною основою, різноманітними блоками похідних та реаліями зовнішнього світу, оскільки вихідна одиниця є словесним фіксатором явищ та предметів позамовної дійсності. Оптимальною одиницею класифікації та опису словотвору в основоцентричних дослідженнях є словотвірна парадигма (СП).

У зарубіжному мовознавстві є низка лінгвістичних студій, присвячених дослідженню семантичної структури словацьких дієслів (К. Бузашшіова [23; 183]), окремих груп дієслів російської мови (Т. С. Морозова [109], Т. В. Чиканцева [175], Н. А. Янко-Триніцька [181], А. М. Хамидулліна [170]) тощо. В україністиці в межах СП досліджено дериваційну спроможність іменників (назв осіб за спорідненням та свояцтвом, назв родин та абстрактних непохідних іменників – О. Д. Микитин [107], назви тварин та рослин – Р. О. Бачкур [17], назви знарядь праці, частин тіла, металів – І. С. Беркешук [21], комплексну типологію СП іменника описано в праці З. О. Валюх [24]), прикметників (В. В. Грещук [46]), дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта (І. Ф. Джочка [51]), дієслів із семою руйнування об'єкта (Н. М. Пославська [132]), дієслів семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” (Р. В. Познанський [127]), похідних дієслів (О. П. Кушлик [93]).

Дієслова з семою руху належать до того пласту лексики, який не залишається поза увагою мовознавців, зокрема й дериватологів: досліджено словотвірні гнізда (СГ) “парних” дієслів руху (М. П. Лесюк [96]), префіксальну сполучуваність дієслів руху (Н. В. Лахно [94]), типологію СП дієслів просторової локалізованості в українській мові в зіставленні з польською мовою (Л. В. Сегін [135]).

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена потребою виявлення дериваційної спроможності дієслів із семою руху на засадах основоцентризму й простеження того, як семантико-валентні властивості аналізованих твірних впливають на реалізацію їх словотворчого потенціалу. Відомості про сполучні властивості та значеннєву специфіку досліджуваних вербативів експлікують різнотипні трансформації, які маніфестовані набором похідних.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення семантико-структурних параметрів СП дієслів із семою руху відповідає профілю наукових планів кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” та пов’язане з темою “Основоцентричне дослідження українського словотвору”. Тему дисертації затвердили Вчена рада ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 11 від 27 листопада 2013 року) та Наукова рада “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 68 від 29 квітня 2014 року).

Мета – виявити та охарактеризувати структурно-семантичні особливості СП, твірною базою яких є дієслова з семою руху в українській мові.

Досягнення мети передбачає виконання низки **завдань**:

- здійснити інвентаризацію та класифікацію дієслів із семою руху;
- визначити актантні та сирконстантні рамки й встановити типи валентності, властиві вихідним одиницям;
- установити наповнення конкретних словотвірних парадигм (КСП) дієслів із семою руху та структурувати їх за частиномовними блоками;

- виявити семантичні позиції, маніфестовані похідними від дієслів із семою руху;
- описати способи та засоби реалізації встановлених словотвірних значень (СЗ);
- окреслити провідні чинники, які детермінують дериваційну поведінку дієслів із семою руху як мотиваційної бази.

Об’єкт дослідження – дієслова з семою руху в сучасній українській мові.

Предметом дослідження є словотворча продуктивність та структурно-семантична характеристика СП дієслів із семою руху в сучасній українській мові.

Методи дослідження. *Описовий метод* використано в роботі для інвентаризації та класифікації твірних дієслів із семою руху, для інтерпретації дериватів від зазначених дієслів і характеристики лінгвальних та екстралінгвальних чинників, що детермінують дериваційну поведінку вихідних одиниць; *елементи компонентного аналізу* – для встановлення релевантних сем; *дистрибутивний аналіз* – для вивчення контекстуального оточення досліджуваних твірних, формування валентних рамок, що сприяло встановленню типів валентності, властивих твірним одиницям; *елементи методики ступеневої ідентифікації* – для сегментації поля на структурно-семантичні утворення. *Методики моделювання та прогнозування* застосовані для формування макету “ідеальних” парадигм з максимально доступною кількістю семантичних позицій. *Прийом кількісних підрахунків* використаний для відображення числової та відсоткової характеристики дериваційної активності твірних дієслів із семою руху. Систематизація результатів дослідження передбачала *синтез* отриманих результатів, які викладені у висновках до розділів та підрозділів, у загальних підсумках дисертації.

Джерельна база дослідження. Наукова розвідка ґрунтується на спеціально укладеній картотеці лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) дієслів із семою руху (275) та їхніх похідних на першому ступені деривації (2240), які зафіксовані в одинадцятитомному “Словнику української мови” [202],

“Великому тлумачному словнику сучасної української мови” за ред. В. Т. Бусла [189], “Словарі української мови” за редакцією Б. Грінченка [203], двотомному “Словнику синонімів української мови” за ред. А. А. Бурячка [201]. Ілюстративний матеріал до твірних дієслів із семою руху та віддієслівних дериватів дібрано з текстів української художньої літератури.

Наукова новизна. Відповідно до визначеної мети дослідження розроблена внутрішня семантична диференціація дієслів із семою руху, виокремлених з-поміж вербативного макропростору. Вперше в україністиці встановлено структуру КСП дієслів із семою руху та континуум їх СЗ; проаналізовано закономірності реалізації дериваційної спроможності зазначених дієслів з урахуванням особливостей їхньої семантики та валентних параметрів; встановлено чинники, які впливають на активізацію словотворчих можливостей дієслів із семою руху; з’ясовано морфонологічні особливості досліджуваних девербативів.

Теоретичне значення. Підсумки дослідження сприятимуть підготовці фундаментальних праць із основоцентричної дериватології та створенню концептуальної моделі словотвірної парадигматики дієслова в сучасній українській мові.

Практична цінність. Запропонована методика дослідження словотворчої спроможності дієслів із семою руху може бути застосована при виявленні дериваційної здатності інших груп дієслівної лексики як бази продукування похідних, а отримані результати будуть використані в лексикографічній (при укладанні словотвірних та морфемних словників) і педагогічній (під час читання вузівських курсів із сучасної української літературної мови, спецкурсів із дериватології, морфеміки, лексикології, семасіології) практиках.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорені на засіданні кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя

Стефаника”, щорічних науково-звітних конференціях кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (2013-2015), III Міжнародній науково-практичній конференції “Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (17 жовтня 2014 року, м. Острог), Всеукраїнській науковій конференції “Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки”, присвяченій пам’яті професора Д. Бучка (13-14 листопада 2014 року, м. Тернопіль), Міжнародній науковій конференції “Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі” (24-25 квітня 2015 року, м. Кам’янець-Подільський), XII Міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (29 вересня 2015 року, м. Івано-Франківськ), Всеукраїнській науковій конференції “Слово – текст – мовна картина світу”, присвяченій 180-річчю від дня народження О. О. Потебні (5-6 листопада 2015 року, м. Харків).

Публікації. Різні аспекти досліджуваної проблематики висвітлено в 7 публікаціях, 6 з яких розміщено у наукових фахових журналах, затверджених ДАК України, та 1 – у закордонному виданні.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку літератури (223 позиції, з них: використана література (188), лексикографічна база (21), джерела ілюстративного матеріалу (14)) і додатків у вигляді 17 таблиць, які репрезентують кількісну характеристику словотворчої спроможності дієслів із семою руху, та показника дієслівних ЛСВ, які належать до семантичного поля руху. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, з них основного тексту – 178 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДІЄСЛОВА РУХУ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ СЛОВОТВІРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Словотворення є пізнавальним процесом, “під час якого за допомогою ментальних операцій відбувається категоризація нового знання та появи нових слів у мові, мовленні та ментальному лексиконі” [22, с. 32]. Домінантним компонентом будь-яких одиниць словотвірної системи є похідне слово, яке “відображає підсумки реченнєво-розумової, пізнавальної та номінативної діяльності людини, тому, досліджуючи похідні слова *in nascendi*¹, ми отримуємо можливість розмірковувати про те, які особливості цієї діяльності...” [87, с. 21]. Основою центричне студіювання актів деривації міцно вкорінене в пізнання процесів людської діяльності – сферу не стільки мовленнєву, як екстралінгвальну. Оптимальною одиницею такого типу дослідження є СП, найважливіше завдання якої – “зафіксувати в усій повноті дериваційну спроможність твірних різних лексико-граматичних, а в їх межах – структурно-семантичних груп” [49, с. 108-109]. Словотвірна парадигматика передбачає встановлення особливостей реалізації дериваційної здатності окремих класів слів, пов’язаних спільністю семантики. Як зазначає В. В. Грещук, “встановлення дериваційно релевантних параметрів твірних слів дає змогу глибше пізнати системну організацію словотвору, обґрунтувати неоднорідність словотворчої спроможності різних класів твірних слів, з’ясувати природу зв’язків та зумовленостей лексичної деривації і частиномовної, граматичної, словотвірної, лексичної семантики, конотації, прагматики” [49, с. 122].

¹з лат. *in statu nascendi* – “у стані зародження”.

1.1. Словотвірне гніздо та словотвірна парадигма як виміри дослідження дериваційної спроможності дієслівної лексики

Словотвір як окремий розділ мовознавства зародився ще в 40-х роках ХХ століття, проте його стале утвердження припадає на 60-70-ті роки ХХ століття (праці Г. О. Винокура [30], І. І. Ковалика [80] та ін.). З виникненням різнотипних підходів дослідження дериваційної спроможності слів – формантоцентричного та основоцентричного – постає так звана проблема демаркації, розмежування сутності різних аспектів дослідження дериваційної потенції на матеріалі тотожного об'єкта.

На думку В. В. Грещука, перспективи основоцентричної дериватології пов'язані не тільки з вичерпною характеристикою СП різнотипних класів твірних слів, з'ясуванням причин їх дериваційної поведінки, але й із забезпеченням усебічної характеристики системи словотвору в усій її складності [48, с. 101-102].

Твірне й похідне слова є взаємозалежними константами дериваційного процесу, а їхня семантична та формальна структура – провідні визначники напряму словотвірної мотивації. “Певна “вихідна” одиниця, а також моделювання етапів її перетворення виступають як засоби метамовного опису в процесі утворення номінативних одиниць, зокрема похідного слова, як логічні прийоми інтерпретації лексичної семантики похідних номінативних знаків” [124, с. 13]. Значеннєву наповненість твірного та похідного в дериватології можна описати за концептуальною схожістю до актуального членування речення: тема (попередня інформація; те, що дане) – це твірне слово, а рема (нова інформація) – похідне слово, що реалізувало семантику твірного з додатковим значеннєвим та формальним навантаженнями.

Виокремлення словотвору в окремий розділ мовознавства є закономірним, адже кожний мовний рівень має власні класифікаційні одиниці. Поряд зі СГ як універсальною глибинною одиницею словотвору вагоме місце посідає СП – комплексна одиниця основоцентричної

дериватології. Поняття СП набуло поширення в словотворі в 70-х роках ХХ століття і “дало змогу визначити словотвір як упорядковану за певними принципами систему, а не як просту сукупність окремих похідних слів” [24, с. 5].

СГ – це вся сукупність спільнокореневих слів, упорядкована відношенням похідності (О. М. Тихонов, І. С. Улукханов, Є. Л. Гінзбург, І. І. Ковалик та ін.). І. І. Ковалик уклав принципи структурування СГ та визначив проблеми аналізу його формально-семантичної будови, обґрунтувавши роль кореня в укладанні гнізда [80, с. 327]. В межах СГ найповніше простежується розвиток семантики кореня, виявляються процеси семізації і десемізації. Погляд на СГ як на сукупність СП запропонував О. М. Тихонов [157, с. 244]. СГ є більшою за компонентним складом одиницею, оскільки воно є своєрідним фіксатором суми СП ($СГ > СП$). Але:

- СГ – це репрезентація не тільки парадигматичних, а й синтагматичних відношень, оскільки СГ вміщує всі одиниці словотвірної системи: словотвірний ланцюжок виявляє синтагматичні відношення (лінійні) у межах гнізда, а СП – парадигматичні (вертикальні);
- СП – це репрезентація лише парадигматичних відношень, що детерміновано її структурою.

Основні параметри СП

Термін “парадигма” в науці про словотвір своїм корінням сягає застосування однойменного поняття в морфології. Таку схожість підкреслювали чимало вчених (Є. Л. Гінзбург, О. А. Земська, В. В. Лопатін, Т. С. Морозова, В. В. Грещук, З. О. Валюх та ін.). Морфологічна парадигма – це система словоформ однієї лексеми; схеми словозміни, яка виражається у флексії [162, с. 457]. Як морфологічна парадигма визначається набором флексій та основ, так СП визначається континуумом різнотипних СЗ. Неоднозначність у визначенні сутності СП виявляється в низці назв цієї одиниці, порівняймо: семантико-словотвірна парадигма (Р. С. Манучарян),

словотвірна відміна (К. Бузашшів). Назва “словотвірна відміна” зближує парадигму в словотворі з сутністю морфологічної парадигми. Відмінності між словотвірною та словозмінною парадигмами простежує З. О. Валюх, вказуючи, що вони “полягають передусім у тому, що СП властива, з одного боку, нестандартність її компонентів і менша регулярність порівняно зі словозмінною, а з другого – твірна основа вільна у виборі афіксальної морфеми в процесі творення дериваційних рядів. Такого вільного вибору немає у словозмінній парадигмі” [25, с. 8].

Аналіз СП дає змогу виявити дериваційну специфіку, оскільки їхня будова найповніше відображає “вертикальну спроможність кореня і твірного слова” [97, с. 212]. О. А. Земська визначає СП як “сукупність похідних, які мають одну й ту ж твірну основу і перебувають на одному й тому ж ступені словотворення” [67, с. 31]. Таким визначенням СП послуговуємось у нашій роботі.

Найважливішими параметрами СП, як відомо, є протяжність та глибина місця. *Протяжність* СП визначають за кількістю частиномовних зон, СЗ та дериватів, що ці значення актуалізують [24, с. 40]. *Глибина місця* СП – можливість заповнення однієї з семантичних позицій певної частиномовної зони різними дериватами з тим самим СЗ, але по-різному стилістично маркованими [79, с. 26], тобто за участі структурно-різнотипних формантів.

Первісне (твірне) слово містить у собі “ядерну” семантику, яка по-різному реалізована в похідних. “СП властива функція дериваційної перспекції, у ній простежується здатність бази продукувати похідні” [130, с. 158]. Мовна перспекція – “властивість мовних знаків визначати виникнення інших мовних знаків на основі особливих когнітивних моделей семантизації та екстраполяцій” [4, с. 3]. Саме так реалізується функція словотвірного прогнозування: семантика та валентні можливості твірного детермінують змістову наповненість похідного.

З явищем дериваційної антиципації, на нашу думку, тісно пов’язане поняття типової словотвірної парадигми (ТСП), яку кваліфікують як комплекс

СЗ, які реалізуються на базі похідного слова, безвідносно до конкретних засобів його вираження [64, с. 73]. Абстрагованість ТСП певною мірою нівелює релевантність глибини місця, що є одним з головних показників продуктивності в КСП. Сутність ТСП чітко виявлена в її тлумаченні Л. Дюровичем: “дериваційна мікроструктура з закритим числом елементів” [53, с. 196]. Спрогнозована ТСП репрезентує “абсолютно ідеальний” набір семантичних позицій. Саме тому ТСП є тим ідентифікатором, який допомагає виявити “прогалини” в КСП, а звідси породжується ще одне важливе завдання – встановлення лінгвальних та екстралінгвальних чинників, що створили “табу” для реалізації дериватами можливих СЗ.

Із ТСП тісно пов’язане поняття СЗ, яке в дериватології трактується по-різному. Вирішенням цього питання займалися зарубіжні та українські вчені (Г. О. Винокур, В. В. Виноградов, О. А. Земська, О. С. Кубрякова, Н. А. Янко-Триніцька, В. В. Лопатин, І. С. Улуханов, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, В. В. Грещук). Вихідне слово (мотиватор) є “володарем” базової семантики, яка неоднаково транспонується в наборі СЗ похідних. В основі СЗ “лежить семантичне співвідношення між похідним і твірним словами” [50, с. 35].

На думку В. В. Грещука, СЗ – це “усталена типізована в мовній свідомості на базі узагальнення регулярно повторюваних відношень між однорідними похідними словами та їх твірними семантична категоріальна величина, складно структурована відповідно до внутрішніх різновидів деривації, з закріпленими за нею мовною практикою словотвірними формами, яка служить засобом субкатегоризації або перекатегоризації частиномовного значення” [46, с. 36]. О. А. Земська інтерпретує СЗ як “складно-структуроване значення, яке називає певний тип відношення між рольовими структурами компонентів деривата і відношення, які маркують один компонент похідного як його базис, а інший – як його ознаку, і зумовлюють ту роль, яку відіграє у похідному його мотивуюча частина” [66, с. 12].

Як зауважує В. В. Грещук, “ті семантичні величини, яким приписують статус словотвірних, є не чим іншим, як узагальненим лексичним значенням

ряду слів” [47, с. 41]. Зв’язок СЗ та лексичного значення (ЛЗ) подібний до родо-видових відношень у лексичній системі мови: гіперонім (родове поняття) є узагальненням ряду гіпонімів (видових понять) подібно до того, як СЗ (назвемо його “словотвірний гіперонім”) є узагальненням ЛЗ певної сукупності слів (назвемо їх “семантичними гіпонімами”). Так звана “словотвірна гіперо-гіпонімія” відображає смислову взаємозалежність у парі “твірне-похідне”.

Таким чином, СЗ є абстрагованим смисловим інваріантом ряду похідних, який встановлюється шляхом поєднання базової семантики вихідної одиниці та значеннєвого навантаження словотвірного форманта, що структурно уможлиблює реалізацію деривата.

Основні параметри СГ

Обсяг, глибина та ширина гнізда. Поряд із терміном СГ вчені використовували поняття “словотвірне поле” та “словотвірна сім’я”. В СГ проявляється генеративна здатність вихідного слова, простежуються семантичні зв’язки між членами гнізда та ієрархія взаємовідношень між ними, виявляються способи організації внутрішньої структури похідних слів, відбиття категоріальної семантики мотиватора в семантиці похідного [96]. Структура СГ дає можливість простежити явище подвійної мотивації.

Домінантою кожного гнізда є його вершина. *Обсяг* СГ – це “кількість лексичних одиниць, що входять до складу гнізда, й реалізованих у ньому словотвірних типів” [158, с. 90-91]. На думку О. М. Тихонова, *глибина* СГ вимірюється ступенями похідності; *ширина* СГ – це “кількість дериваційних гілок, які виходять із вершини СГ, або кількість безпосередньо похідних вихідного слова, що відповідає лексичному обсягу СП першого ступеня” [158, с. 91].

На думку М. П. Лесюка, дослідження дериваційних процесів у межах СГ дає можливість виявити таке: ієрархію зв’язків між членами гнізда, семантичні зв’язки між однокореновими словами, типи мотивації похідного,

способи організації внутрішньої структури похідних слів, видозміни семантики твірного слова в семантиці похідного [97, с. 213].

Структура СГ подібна до генеалогічного дерева, сутність якого зводиться до опису родоводу людей. Таким чином, СГ відображає “родинні зв’язки однокореневих слів”: кожне слово оточене родиною, в межах СГ встановлюється місце однокореневого слова серед близьких і далеких родичів. Внутрішня будова СГ дає змогу простежити словотвірний потенціал на різних ступенях деривації: що віддаленішим є слово від вершини гнізда, то менші, як правило, його дериваційні можливості.

Семантику різних груп слів на рівні СГ досліджували багато вчених (І. В. Альтман, Є. Л. Гінзбург, П. А. Соболева та ін.), проте “реляторна мова, яку використовували ці дослідники, не відображає семантичних відмінностей між словотвірними категоріями, об’єднаними частиномовною спільністю, до яких належить твірне і похідне слова” [109, с. 3].

На сьогодні в україністиці вже існують окремі студії, присвячені опису словотворчої спроможності твірних слів на рівні СГ (корені зі значенням говоріння – М. І. Голянич [43], корені з повноголоссям -оро- – В. І. Верещака [29], корені зі значенням почуття – Н. Я. Тишківська [159], корені “парних” дієслів зі значенням руху (М. П. Лесюк [96]), корені зі значенням мислення – Г. Я. Василевич [27], структура гнізд із базовими дієсловами мовлення – С. П. Гірняк [40]). Описано структурно-семантичну типологію відприкметникових словотвірних ланцюжків (Л. І. Коржик [82]).

Специфіка аналізу дериваційних можливостей твірних у межах СГ диференціює віддієслівні та відад’єктивні іменники, але відмінності між віддієслівними субстантивами, які позначають опредметнену дію, суб’єкт, об’єкт і середовище дії, для них уже не є суттєвими [109, с. 3].

Простежуються відмінності й у характері структури СГ та СП, порівняймо:

СП → комбінована структура

- *закрита структура “зовнішніх меж”*:

$СП = ТС + n-ПС$ *І ст.*, де ТС – твірне слово, n – сумарна кількість, ПС – похідне слово. Таке формулювання відображає абсолютну лінійну обмеженість СП. Зміна елементів цієї формули чи пересікання її меж призведе до викривлення сутності СП або ж до трансформації СП у СГ;

- *відкрита структура “внутрішніх меж”*: кількість похідних усередині СП може поповнюватися завдяки безперервному розвитку мови.

СГ → відкрита структура

СГ є відкритою необмеженою системою, якій властива структурна організація, тому межі СГ є рухомими. Еволюція мови зумовлює появу нових компонентів СГ. Натомість деякі компоненти гнізда можуть виходити за його межі внаслідок їхньої часткової десемізації, втрати смислової єдності з іншими членами гнізда.

Стислий опис специфіки аналізу словотворчих трансформацій на гніздовому рівні та на рівні СП дає змогу зробити висновки про те, що лише поєднання цих двох аналізів та використання їхнього арсеналу засобів дозволить мовознавцям стверджувати про комплексне дослідження тієї чи іншої групи лексики з погляду їх словотворчої спроможності.

Найголовнішою відмінністю є те, що в межах СГ виявляється дериваційна спроможність кореня слова, а для парадигматичного аспекту пріоритетним є аналіз словотворчої здатності конкретної семени.

Рівень СП: семантико-функціональний аспект, домінантним у якому є процес трансформації, що передбачає використання валентного простору твірних для встановлення значеннєвого виміру похідних.

Рівень СГ: формально-семантичний аспект, який передбачає встановлення ієрархії гнізда як синергетичної системи; вивчення будови похідних (як формальної, так і семантичної).

1.2. Внутрішня демаркація дієслів руху: критерії відбору та узагальнення

Дієслова є репрезентаторами мовного динамізму, тому значна кількість дієслівних лексем містить у своїй структурі частинку “рухової семантики”. Саме в цьому й полягає складність та неоднозначність встановлення континууму лексем, що формують семантичне поле “рух” у сучасній українській мові.

Рух є інтергалузевою категорією: рух як спосіб існування матерії вивчає *філософія*; рух матеріальних тіл у просторі – *кінематика*; рух рідин – *гідравліка* тощо. Оскільки наше дослідження обмежене колом можливих суб’єктів руху (живі істоти), то користуємось дефініціями руху конкретного. Рух вільного тіла – це “рух твердого тіла, яке не скріплене з іншими тілами й може з певного положення здійснити будь-яке переміщення в просторі” [189, с. 552].

У широкому розумінні рух – це “спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього наявного і виявляється в безпосередній єдності перервності й неперервності простору і часу” [190, с. 1280]. Категорія “рух” втілена й у лінгвістичній науці; вона граматикалізована та словесно оформлена. Неоднозначність виникає при розмежуванні понять “рух” та “переміщення”. **Переміщення** – це “вектор, що з’єднує положення рухомої точки на початку й наприкінці деякого проміжку часу” [189, с. 409]. Наше дослідження базується на вузькому значенні поняття **рух**, тобто “**зміна положення кого-, чого-небудь унаслідок обертання, коливання, переміщення і т. ін.**” [190, с. 1280].

Отже, поняття “рух” у вузькому розумінні є тотожним поняттю “переміщення”, що означає “зміну місця знаходження кого-, чого-небудь; перенесення чогось з одного місця в інше” [190, с. 918]. Для уникнення розбіжностей у термінології під час створення класифікації пропонуємо вважати ЛСВ цих субстантивів синонімічними.

Рух – “спосіб реалізації суперечностей буття, форма його існування” [207, с. 558] – безпосередньо пов’язаний з категоріями *простору* та *часу*. У поєднанні ці три категорії визначають спосіб існування матерії. Простір та час є концептуальними елементами, за допомогою яких “конструюються універсальні теоретичні моделі, що призначені для поняттєвої репрезентації не тільки фізико-космологічних реалій, а й *лінгвістичних*, психічних, культурологічних феноменів” [207, с. 529].

Семантична диференціація дієслів руху репрезентована працею А. Я. Середницької, де описано формування ідеографічного словника дієслів переміщення, “втілена спроба відтворити поняттєву організацію дієслівної лексики на основі мовної картини світу” [138]. Поширеною в мовознавстві є класифікація “парних” дієслів руху (парними вважаються такі дієслова руху, кореляція яких побудована на диференційній семі “спрямованість”, тобто вербативи одно- та різноспрямованого руху). Збереження кореляції за ознакою спрямованості є свідченням залишку індоєвропейської категорії визначеності / невизначеності [90, с. 262]. Традиційно виокремлюють 12 пар: *іти* / *ходити*, *бігти* / *бігати*, *вести* / *водити*, *нести* / *носити*, *везти* / *возити*, *летіти* / *літати*, *їхати* / *їздити*, *пливти*(*плисти*) / *плавати*, *лізти* / *лазити*, *повзти* / *повзати*, *гнати* / *ганяти*, *тягти* / *тягати*. Вважаємо, що периферійні компоненти теж правомірно зараховувати до корелятивних пар такого типу, наприклад: *нести* I^2 / *носити* I “рухатися з великою швидкістю” та інші. Проте не всі семантичні значення структури “парних” вербативів (за семою спрямованості) виявляють здатність до такої кореляції, наприклад: *бродити*¹ I “повільно ходити без певної мети й напрямку” / корелят відсутній (хоча кореляція реалізована іншими семемами твірних – *брести* 2 / *бродити*¹ Ia зі значенням “рухатися у мілкій воді”); *лазити* I_2 “ходити без діла; тинятися” / корелят відсутній (хоча кореляція маніфестована ЛСВ *лазити* I / *лізти* I “пересуватися по поверхні всім тілом”).

² Тут і далі цифри при дієсловах відбивають порядок подання ЛЗ у СУМ.

Структурування лексики передбачає встановлення концептуального ядра, абстрагованої семи (архісеми). Таким ядром аналізованого поля дієслів є архісема “рух”, яка на лінгвальному рівні репрезентована лексемами “рухати(ся)” / “переміщати(ся)”. Компоненти семантичного поля “рух” є своєрідними буттєвими фіксаторами та виразниками мовної картини світу, а тому займають значущо центральний пласт словникового складу кожної мови, й української зокрема. Складність уніфікованої диференціації дієслів із семою руху в українській мові зумовлена однобічністю типологій, що можна пояснити існуванням різноманітних критеріїв класифікації, й важкістю (а іноді – й неможливістю) їхнього комплексного поєднання.

До більш конкретних причин, що впливають на неоднозначність поділу дієслів із семою руху, належать полісемія та енантіосемія.

1. Багатозначність дієслівних лексем:

мотати 1 “навивати, накручувати що-небудь на щось”, *мотати* 2 “кивати, хитати (головою)” та *мотати* 3 “швидко йти, бігти кудись”. Таким чином, дієслово *мотати* належить до різних семантичних полів (конкретної фізичної дії (*мотати* 1) та руху (*мотати* 2 і 3), а в межах семантичного поля руху – до двох різнотипних лексико-семантичних груп (ЛСГ) – локальна автокаузація (*мотати* 2) та інтенсивний рух (*мотати* 3).

Семантична структура дієслова *вертіти* демонструє різнорідність семантики. Окремі ЛСВ лексеми *вертіти* відображають її належність до трьох різнотипних семантичних полів. Семема 3 “свердли́ти, робити свердлом заглибини, отвори” вказує на місце лексеми *вертіти* в структурі семантичного поля конкретної фізичної дії. На нашу думку, зазначена семема перебуває на межі між семантично полярними групами дієслів: деструктивними вербативами та дієсловами з семантикою створення об’єкта. І. Ф. Джочка, досліджуючи словотворчу спроможність дієслів із семантикою створення об’єкта, вважає це дієслово компонентом ЛСГ “Утворювати виїмки, заглибини, отвори тощо” [51, с. 2]. Ця ж семема знаходить місце в

семантичній класифікації вербативів деструкції Н. М. Пославської [132], яка виокремлює ЛСГ “Пошкоджувати поверхню рубцями, дірками, заглибинами тощо”. Така диференціація залежить не лише від лінгвальних чинників, а й, очевидно, від мовної картини світу, яка виступає “сукупністю уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі значень мови, у її лексико-семантичній підсистемі, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, нарешті, в індивідуальному спілкуванні” [146, с. 88] та продукується нашою свідомістю. Семема 1 “рухати, повертати в різні боки” і 1а “обертати щось навколо осі, крутити” вказують на належність лексеми *вертiти* до семантичного поля руху, а в його межах – до двох різних ЛСГ: “Рух частин тіла” і “Торкаючись об’єкта, спричинити його рух” відповідно.

2. Явище енантіосемії: *чимчикувати* 1 “іти швидко, поспішно, часто ступаючи” і *чимчикувати* 2 “іти повільно; плестися”.

Як зазначає С. А. Дишлева, “своєрідність дієслів як класу ознакових слів найвиразніше виявляється у високому ступені ієрархічності їх семантичної структури, у багатьох аспектах зумовленої не тільки парадигматичними, але й синтагматичними компонентами смислу” [52, с. 5]. На думку Л. Васильєва, “загальноприйнятної класифікації дієслівної лексики, як відомо, немає, та й навряд чи вона взагалі можлива, оскільки будь-яка класифікація зумовлюється якимись принципами й аспектами, а вони визначаються цілями й завданнями дослідження” [28, с. 39]. Найпоширенішою є класифікація дієслів руху на основі абстрактної категорійної семи “характер руху”. В. Л. Ібрагімова на основі такої семи виділяє три групи дієслівних лексем: дієслова поступального руху, непоступального руху, коливального руху (рух на місці або на невеликому просторі) та обертального руху [73, с. 67]. Цей підхід є правомірним, проте внаслідок поділу такого типу дієслівні лексеми групуються в досить масивні угруповання, компонентами яких стають вербативи, що різняться між собою значною кількістю диференційних сем.

Н. В. Лахно делімітацію дієслівної лексики з семантикою руху здійснює на основі так званої “активності” семи “інтенсивність руху”:

1) ЛСВ на позначення дії постійної інтенсивності, тобто сема “інтенсивність дії” не розмежовує ЛСВ. У межах цієї групи релевантними виявляються семи “спрямованість” (одно-, різно-), “площина” (горизонталь, вертикаль, коло), суб’єктно-об’єктні відношення (або сумісний рух);

2) сема “інтенсивність дії”, актуалізуючись або погашаючись, розмежовує ЛСВ усіх груп парних дієслів та ЛСВ деяких груп непарних дієслів [95].

Закономірним є те, що семантична диференціація вербативів із семою руху побудована на використанні не всього семантичного простору слова, тобто “всієї сукупності його значень, які функціонують у мові й мовленні та реалізуються в усіх напрямках розгортання його семантики” [141, с. 109], а на основі окремих ЛСВ дієслів, семем, які якнайповніше репрезентують семантику руху, переміщення. Як зазначає З. О. Валюх, “дослідникові, який вивчає семантичну структуру похідного слова та розглядає шляхи і способи її формування, слід урахувати те, що деривати утворюються на основі окремих значень вихідного слова, а не його семантичної структури в цілому” [24, с. 59]. Такий підхід до значеннєвого розмежування є цілком закономірним, оскільки структура більшості дієслів, що містить у своїй структурі сему руху, є полісемантичною. Множинність демаркації ЛСГ експлікується будовою лексичної системи, яка “складається з явищ, схильних до взаємопереходів і взаємопроникання” [88, с. 10].

Одиницею впорядкування дієслівної лексики з семою руху обрано семантичне поле, оскільки в його межах найповніше виявляється концептуальна семантична взаємодія всіх структурних елементів. Введення поняття “семантичне поле” в лінгвістичний обіг належить Й. Тріру [187], котрий започаткував трактування мови як структурованої системи. Семантичне поле, вслід за А. А. Уфимцевою, розуміємо як “сукупність мовних одиниць, які об’єднані спільністю змісту, і відображають поняттєву,

предметну або функціональну подібність позначуваних явищ” [166, с. 81]. Структура семантичного поля передбачає три основні компоненти:

1) ядро

Функцію ядра семантичного поля виконує той компонент, який володіє нейтральним узагальненим смислом. Ядерний компонент поля – це абстрагований семантичний конденсатор, навколо якого відбувається розгортання семантики всіх членів парадигми.

2) центр

Центр поля наближений до ядра, однак ядерна абстракція змінюється центральною узагальненістю. Репрезентанти центру виступають, як правило, вершинами ЛСГ та домінантами синонімічних рядів. Семна структура одиниць центру не містить “нічого зайвого”, жодних додаткових конотаційних напластунків.

3) периферія

Периферійні компоненти є вужчими в змістовому плані. Їх характерною особливістю є репрезентація зв'язку з іншими семантичними полями, оскільки своїми різнотипними ЛСВ вони можуть належати до двох (рідше – трьох полів). Слова, що формують периферію того чи іншого поля, як правило, характеризуються великою кількістю додаткових сем.

У межах семантичного поля В. А. Звегінцев виділяє менші структурні утворення, “часткові підрозділи”, а також синонімічні групи слів [62, с. 169]. Такими “окремими” мікроутвореннями вважаємо ЛСГ, а в їхніх межах – синонімічні ряди, які відображають ієрархічний характер будови семантичного поля.

Оскільки об'єктом аналізу є дієслівна лексика, то **класемою** (категорійною семою) є **“дія”**. Лексикографічний аналіз будови слів із семантикою руху дав змогу визначити ядерне значення цих вербативів – **архісему “рухати(ся)” / “переміщати(ся)”**. На основі встановленої архісеми відбувається об'єднання дієслів у єдине семантичне поле. Саме “вивчення таких угруповань слів допомагає виявити, як, у яких лексичних одиницях

реалізується опредметнення матеріального світу, як за допомогою лексики “сегментується” досвід народу” [167, с. 175]. Здійснений компонентний аналіз уможливив виокремлення такого набору сем у структурі аналізованих дієслів руху:

- “рухати(ся)” / “переміщати(ся)” – архісема;
- “середовище” (“земля”, “вода”, “повітря”);
- “площина” (“горизонталь”, “вертикаль”, “коло”);
- “напря́м” (“односпрямованість”, “різноспрямованість”);
- “інтенсивність” / “екстенсивність” (“повільно”, “нормально”, “швидко”);
- “спосі́б” (“самостійно”, “несамостійно”);
- “причинність”, “мотивація” (“каузація”, “автокаузація”);
- “об’є́кт дії” (наявність / відсутність);
- “цілеспря́мованість”;
- “результативність”.

Виявлено темпоральний елемент у значеннєвій структурі дієслів руху – сему “час” (наприклад, дієслово *відправлятися* марковане значенням “початок руху”). Оскільки темпоральна інформація закладена в семантичній структурі слова, то вона не дублюється, а тому відсутній віддієслівний дериват зі СЗ “початок руху” (*детальніше про це див. розділ 3*). Актуалізація такої семи свідчить про перетин онтологічно значущих понять “рух”, “час” і “простір”, а на мовленнєвому рівні – це перетин однойменних семантичних полів. Виявлено також випадки актуалізації семи “звук”, наприклад: *талапати*, *шльопати 2а-в*, *чвалати*¹ та інші “утворювати звуки під час ходіння”. Зрощеним компонентом структури дієслів типу *кульгати*, *шкутильгати 2* є вказівка на фізичну ваду суб’єкта дії – “рухатися з пошкодженою ногою”. Саме цей семантичний маркер диференціює дієслова периферійної зони (*клягати* чи *шкутильгати 2*) з центральною вершиною – дієсловами *йти 1* / *ходити 1*. Ще одним виразним семантичним компонентом структури деяких дієслів руху є “безцільність”, наприклад: дієслова-синоніми

блукати 1, бродити¹ 1, вештатися, віятися 2 відрізняються від їхнього абсолютного центру – *йти 1 / ходити 1* – значеннєвим маркером “без мети і напрямку”.

У межах семантичного поля руху виділяємо ядро, центр та периферію. Абстраговане ядро семантичного поля “рух” репрезентують ЛСВ синонімічних лексем *рухати(ся)* і *переміщати(ся)*. На тлі сформованих ЛСГ чітко окреслюються центр та периферія семантичного поля. До центру аналізованого поля належать слова, які не містять супровідних сем (нема додаткових семантичних маркерів “час”, “звук”, “безцільність руху” і под.). Такими дієсловами є: *іти, ходити, бігти, бігати, вести, водити, нести, носити, везти, возити, летіти, літати, їхати, їздити, пливти (плисти), плавати, лізти, лазити, повзти, повзати, гнати, ганяти, тягти, тягнути, тягати*.

Дієслова руху, обов’язковим компонентом яких є “об’єкт дії”, становлять численний масив семантичного поля “рух” в українській мові. Саме об’єктні дієслова марковані семою “каузація”.

Каузальність у лінгвістиці є вербоцентричною категорією, оскільки “дієслово несе основне навантаження у вираженні спонукання і примусу з боку каузатора у стосунку до каузата; є гіперсемою, що пронизує усю дієслівну лексику”. Її сутність можна описати перифразою “робити так, що певна ситуація починає відбуватись або відбувається” [92, с. 7].

Категорію каузативності, вслід за І. А. Наумовою, розуміємо як “суб’єктно-об’єктні відношення, за яких суб’єкт спонукає об’єкт виконати дію, що виражена дієсловом” [119, с. 3]. Термін “каузативне дієслово” вперше застосований у праці Ш. Баллі. Каузативними вчений пропонує називати такі дієслова, які виражають здатність суб’єкта викликати певну дію чи стан іншого суб’єкта чи предмета [16, с. 124]. Каузативність виявляється ззовні в ряді формальних граматичних категорій дієслова. Такою категорією, на думку І. М. Кучмана, є перехідність / неперехідність: “усі каузативні дієслова є перехідними, а усі неперехідні дієслова є некаузативними”, додаючи, що

“лексичний каузатив в українській мові представлений нерегулярним лексико-морфологічним типом симетричної опозиції: *Я мчав додому і Він мчав мене додому на своєму авто*” [92, с. 8]. Структура каузативних дієслів містить сему стану об’єкта каузації і сему причинності, мотивації [77, с. 10].

Таким чином, перший етап внутрішньої таксономії вербативів обраного семантичного поля здійснений шляхом розмежування ЛСВ дієслів власне суб’єктного некаузативного руху та сумісного суб’єктно-об’єктного каузативного руху, а також на основі встановлення участі суб’єкта дії в процесі переміщення.

Роль суб’єкта дії кваліфікуємо так:

- 1) власне суб’єкт (суб’єкт як єдиний активний учасник руху): *йти, бігти, летіти*;
- 2) суб’єкт-каузатор: *нести, штовхати, гойдати*.

Відповідно до наведених тверджень сформовано ЛСГ, а в їх межах – синонімічні ряди.

ЛСГ **“Рухаючись, змінити своє місцезнаходження”**. Вербативи виокремленої ЛСГ виражають семантику руху суб’єкта в просторі. Диференційними (допоміжними під час формування синонімічних рядів у межах ЛСГ) є, наприклад, сема “інтенсивність”. Такий семантичний маркер вказує на швидкість руху: *плентати* “іти, їхати, пересуватися повільно, через силу” та *мотати* “швидко йти, бігти кудись” (порівняймо ЛСВ *іти* і “ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі”, який відображає нейтральність щодо вказівки на швидкість руху). На основі семи “середовище” формуємо три мікрогрупи в межах ЛСГ.

- **Наземне переміщення.**

За допомогою методу ступеневої ідентифікації, запропонованого Є. В. Кузнецовою [89, с. 85], у межах мікрогрупи виокремлюємо синонімічні ряди, в структуруванні яких домінантна роль належить додатковим семам, “базовим словам”, “словам-ідентифікаторам”, які виступають конкретизаторами головних семантичних маркерів:

- 1) **“рухатися, ступаючи ногами чи їдучи”**: валити² 1, виляти 2, дріботіти 1, іти (йти) 1, їхати 1, їздити 1, кривуляти 1, крокувати 1, манджати, марширувати, опрошувати, перти 1, петляти 1, простувати 1, прямувати 1, spacerувати, ступати 2 / ступити 2, талапати, тарабанитися, телющитися 1, топати, тупцювати 2, ходжати, ходити 1, шкрьобати, шльопати 2а-в;
- 2) **“рух як довготривалий процес”**: вандрувати, гуляти 1, емігрувати, іммігрувати, кочувати 1, мандрувати 1, мігрувати, подорожувати.

Відбувається процес “нанизування” сем, результатом якого є ускладнення структури дієслова:

- 3) **“рухатися швидко”**: бігати 1, бігти 1, газувати 3, ганяти 2, гасати, гнати 3, гонити 3, драпати 1, летіти 3, літати 3, мести 3, метатися 1, мотати 3, мчати 1, нестися 1, носитися 1, чимчикувати 1, чкурити 1, чухрати 4, шастати 1, шмигати 1, шпарити 2б, шурувати 3а, шурхати 2;
- 4) **“початок руху суб’єкта”**: відправлятися 1 / відправитися 1, двинути 4, дмухнути 2, дременнути 2, подаватися 1 / податися 1, пускатися 1 / пуститися 1, рвонутися 6 і рвонутися 5, рушати 1 / рушити 1, хлиннути 2;
- 5) **“рухатися повільно, важко”**: бейкатися, брести 1, дибати, клигати, лізти 2, плентатися 1, плестися 1, повзти 2 / повзати 2, сунутися 1, теліпатися 2, тьопати 2, тюпати 2, цугикати, чалапати 3, чвалати¹, чапати, човгати 2, човптити 1;
- 6) **“рух суб’єкта з пошкодженою ногою”**: кульгати 1, шкандиляти, шкандибати, шкинтати, шкутильгати 2, штигуліти;
- 7) **“рух без мети та напрямку”**: блудити¹ 1, блукати 1, бродити¹ 1, валандатися 1, валасатися, вешатися, віятися 2, волочитися 3, лазити 1г, линдати, микатися 1, никати, плентати(ся) 2, плутати(ся) 7-8, путатися, слонятися 1, сновигати 1, таскатися 1,

тинятися 1, тулятися, хвоцатися, шалатися, шататися, швендяти, шейкатися, шлятися;

8) **“рух підстрибом”**: басувати, галопувати, гарцювати, гаталати, гецати 1, гопати, плигати 1, скакати 1, стрибати 1, цибати 1-2, чвалувати, штрикати 4;

9) **“переміщатися лазом”**: лазити 1, лізти 1, задкувати, плазувати 1, повзати 1, повзти 1, рачкувати, спинкувати;

10) **“переміщення лазом у вертикальній площині”**: лазити 2, лізти 3, дертися 2, п'ястися 1, чаряпкатися, телющитися 2, теребитися.

- **Переміщатися у водному середовищі**: веслувати, гребти 1, плисти 1 (пливти 1), плисти 2 (пливти 2), плавати 1, плавати 2, брести 2, бродити¹ 1а, глісувати, канути 1, лавірувати 1, ниряти, пірнати 1, чалапати 1-2; ковзатися 1, санкуватися, совгатися 2 (лід, сніг → вода, яка перейшла у кристалічний стан).

- **Переміщатися в повітрі**: летіти 1, літати 2, витати 2, глибати, дзизкати, кружляти 4, летіти 1в, линути 1, літати 2а, пурхати, ширяти¹, шугати 2.

Роль суб'єкта-каузатора репрезентована кількома позиціями:

1. **Локальний автокаузатор**. Базою автокаузативного значення є “роз'єднання” людини на “тіло” і “розум” [188, с. 141]. Такий вид суб'єкта характерний для ЛСГ **“Рух частин тіла”**, компоненти якої є засобами вербального вираження паракінесичних дій та процесів.

Концептуальним ядром ЛСГ є лексема *рухати* 3 “робити рухи якою-небудь частиною тіла”. До виокремленої ЛСГ зараховуємо такі дієслова: блимати, бовтати 3, вертіти 1, виляти 1, ворушити 4, гойдати 2, двигати 2, дригати, знизувати² / знизати², кивати, кліпати, крутити 1в, лупати, махати 1 / махнути 1, маяти 2, мигати, моргати, мотати 2, плескати 6, стенати² / стенути², сіпати 2, супити, тріпати 1, трясти 3, трусити 3б, хитати 2 / хитнути 2.

2. **Динамічний просторовий каузатор** є учасником руху, маніфестованого дієслівними компонентами ЛСГ **“Рухаючись, змінити своє місцезнаходження та розташування кого-, чого-небудь”**. Такі вербативи репрезентують семантику сумісного руху суб’єкта та об’єкта.

Серед компонентів виокремленої групи формуємо чотири синонімічні ряди:

- **“узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, перемістити, тягнучи поверхнею, доставити кудись”**: буксирувати, волокти 1, волочити 1, двигати 1, нести 1, носити 1, перти 3, совати 3, сунути 2, тарабанити 4, тарганити, таскати 2, тахтарити, теребити 5, тирити 1, толочити 3, тябричити, тягати 1, тягати 2, тягти 1, тягнути 1, цупити 1;
- **“перемістити кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”**: везти 1, возити 1, експортувати, імпортувати, катати 1, парашутувати 2, правити ¹ 4, транспортувати;
- **“супроводити кого-, що-небудь, допомогти йти”**: вести 1, водити 1, ескортувати, конвоювати;
- **“змусити рухатися в певному напрямку”**: ганяти 1, гнати 1, гонити 1, копати, котити, пхати, тручати, штовхати.

3. **Тактильно-локальний каузатор** притаманний членам ЛСГ **“Торкаючись об’єкта, спричинити його рух”**: вертіти 1а, ворушити 1, гецати 2, гойдати 1, гуцати 1, качати 5, колихати 1, колисати 1, крутити 1, обертати 1, пхати 1, теліпати 1, термосити 1, торгати, торсати, трясти 1, трусити 1, хибати 1, хитати 1, шарпати 1, штовхати 1.

4. **Тактильно-дистанційний каузатор** іманентний вербативам, які формують мікрогрупу **“Махнувши рукою (руками), примусити переміщуватися те, що є в руці (в руках)”** (вєргати, кидати 1, метати 1, швиргати 1, шпурляти), репрезентуючи каузований рух об’єкта.

Специфічною особливістю цих дієслів, що дало змогу виділити їх в окрему мікрогрупу, є те, що суб'єкт не змінює місця розташування, а його участь у процесі руху є мінімальною, тобто спостерігається “чиста” об'єктна каузація.

Таким чином, семантичне поле руху складається з трьох ЛСГ, які є неоднорідними за своєю семантикою: I – “Спричинити рух когось, чогось”, II – “Рухаючись, змінити своє місцезнаходження”, III – “Рух частин тіла”.

Перша група поділена на шість мікрогруп, друга – на дві. Друга група диференціюється на три мікроутворення на основі диференційної семи “середовище”: А – наземне переміщення, Б – рух у водному середовищі, В – переміщення в повітряному просторі. В межах мікрогрупи “наземне переміщення” виокремлено 10 синонімічних рядів.

1.3. Валентні параметри дієслів руху як визначальний чинник їх словотворчої спроможності

“За семантичною окресленістю, центральними формально-синтаксичними позиціями в реченні, а також розвиненою сукупністю морфологічних категорій і парадигм дієслову належить центральне місце в граматичній структурі української мови” [103, с. 6]. Дієслівні лексеми вперше стали фундаментом виявлення дериваційних можливостей слів на основі їх сполучних характеристик. Як зазначає В. В. Грещук, для дієслів із погляду їх словотворчих потенцій найважливішим після частиномовного статусу є параметр валентності, який визначає можливість утворення на його базі дериватів, і характер їх словотвірної семантики [46, с. 117].

Слід розрізняти поняття “валентність”, “сполучуваність” та “дистрибуція”. “Хоча сполучуваність виступає як реалізована валентність, це поняття є ширшим від поняття валентності, оскільки сполучуваність як різновид дистрибуції включає валентні і невалентні зв'язки, охоплює сурядний і підрядний зв'язок” [103, с. 57]. Термін “валентність” у сучасній

науці трактується неоднозначно. Наукове опрацювання теорії валентності та її статусу в мовознавстві активно розпочалося на початку 60-х років ХХ століття. Власне лінгвістичну інтерпретацію “валентності” пов’язують з іменем французького структураліста Л. Теньєра та його працею “Основи структурного синтаксису”. Вчений порівнює дієслово з атомом, який володіє певною кількістю “гачків” [155, с. 250]. Кількість таких “гачків” (актантів), якими здатне керувати дієслово, виражає загальну сутність валентності. Дієслово, яке є центральним компонентом речення, виражає “маленьку драму”: як і в будь-якій драмі, в ньому обов’язково закладена дія, а також присутні дійові особи та обставини. Якщо перейти від плану драматичної реальності до синтаксичної структури, то дія, актори і обставини стають відповідно дієсловом, актантами і сирконстантами [155, с. 117]. Валентність “передбачає значення слова або вміщує в ньому вказівку на необхідність заповнення його гнізд словами певних типів у реченні, відповідними партнерами за семантичним навантаженням” [103, с. 57].

Еволюція поняття валентності пов’язана з іменами таких учених: М. Д. Степанової, Й. Ф. Андерша, Ю. Д. Апресяна, С. Д. Кацнельсона, Т. Є. Масицької, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка та ін. Їхніми зусиллями випрацьовано визначення валентності як “здатності слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовленої його семантичними та граматичними властивостями” [162, с. 62].

Дієслово є носієм активної валентності в семантико-синтаксичній структурі речення, а тому “згуртовує” певну кількість іменникових партнерів навколо себе. На думку І. Р. Вихованця, сполучуваність слів у реченні здійснюється завдяки взаємодії активної валентності підпорядковуючих слів і пасивної валентності залежних слів [33, с. 109].

“Зв’язок між словотворенням та синтаксисом виявляється, з одного боку, в тому, що існує низка мовних фактів, природа яких знаходить спільну дію словотвірних і синтаксичних механізмів, а з другого, – у тому, що існує спільність у будові словотвірної і синтаксичної системи мови” [20, с. 17],

тому розмежовують семантичну і синтаксичну валентності. Семантична валентність – це властивість предиката приєднувати семантичні актанти. Синтаксична валентність – це здатність дієслова приєднувати відповідні словоформи, тобто синтаксичні актанти.

Валентність як опосередковану морфолого-граматичну міжрівневу категорію проміжного типу трактують А. П. Загнітко, І. Р. Вихованець та ін., стверджуючи, що “семантичні гнізда дієслова прогнозують переважно відповідний семантичний компонент і відповідну його морфологічну форму” [59, с. 50]. На основі значеннєвих субстанційно-предикатних відношень у структурі речення виокремлено суб’єктну, об’єктну, адресатну, локативну й інструментальну синтаксеми, розрізнення яких залежить безпосередньо від семантики дієслова-предиката [34].

В українському мовознавстві здійснено сегментацію вербативів на основі валентних параметрів. Так, І. Р. Вихованець виділив одно- – шестивалентні дієслова (суб’єкт, об’єкт, вихідний і кінцевий пункти руху, адресат, знаряддя) [33, с. 107-115]. А. П. Загнітко, [60, с. 295], Т. Є. Мацицька [103, с. 10] виокремлюють додатково сьому факультативну позицію – “шлях руху”. В сучасній українській мові семивалентні предикати – це валентна межа дієслівної сполучуваності з непередикатними іменниками [31, с. 272].

Статус валентності як інтеррівневої категорії підтверджують дериватологічні студії останніх десятиліть, які спрямовані на виявлення словотворчої продуктивності окремих класів твірних. “Суттєвим і вагомим щодо вивчення функціонального навантаження твірного в дериваційних процесах є тісно пов’язані з загальнокатегоріальною й лексичною семантикою твірного його семантико-синтаксичні позиції в реченні, які для словотвору важливі не самі по собі, а через свої валентні особливості” [46, с. 10].

У дисертаційній роботі послуговуємось визначенням С. Кацнельсона, який кваліфікував валентність як “здатність дієслова певним чином реалізовуватися у реченні і вступати у відповідні комбінації з іншими

словами” [76, с. 133], яке передбачає важливість як актантів, так і сирконстантів у мовному оточенні дієслова.

Виділяють такі типи валентності (Ю. Д. Апресян [9], Т. С. Морозова [109]):

- 1) субстанційна (або предметна), в межах якої виокремлюють кілька видів: суб’єктна, об’єктна, адресатна, інструментальна, локаційна (для дієслів із семою руху релевантними є позиції вихідного (X) та кінцевого (Y) пунктів, шляху (S));
- 2) пропозитивна (або непередметна), яка реалізується підрядним реченням або його трансформами;
- 3) темпоральна передбачає часові параметри тривання дії;
- 4) векторна (локативно-об’єктна) репрезентує можливість дії розгортатися в просторі;
- 5) ступеня інтенсивності й міри виконання дії визначає кількісні модифікації дії.

Пропозитивна валентність характерна для інтенсійних дієслів (дієслова мислення, волевиявлення, психічної дії) й не властива дієсловам зі значенням конкретної дії. Натомість дієсловам із семою руху притаманна **субстанційна** валентність, яка “у реченні виражається словом, що позначає конкретний фізичний предмет” [112, с. 401].

Темпоральна валентність передбачає поєднання дієслів із прислівниками *довго*, *швидко* (або їхніми конкретними відповідниками: *півроку*, *дві години* тощо) та фазовими словами *почати*, *якийсь час*, *завершити*.

Поняття векторної та ступеня інтенсивності й міри виконання дії валентностей введені Т. С. Морозовою [109]. **Векторна** валентність (або **локативно-об’єктна**) – це здатність дієслова поєднуватися з просторовими прислівниками (*вниз*, *вверх*, *вбік*, *всередину*, *прямо*, *ліворуч*, *праворуч*, *довкола*) або їхніми прийменниково-іменниковими еквівалентами.

Валентність **ступеня інтенсивності й міри виконання дії** – це зв’язок дієслів із прислівниками міри та ступеня (*багато, мало, недостатньо, надмірно, часто, сильно, слабко, злегка*). Дослідниця вказує на взаємозв’язок між “можливістю / неможливістю сполучуваності дієслова з прислівниками відповідної семантики й структурою СП дієслова” [109, с. 8].

Субстантиви та ад’єктиви виступають реалізаторами лише субстанційної валентності, вербативи мають властивість репрезентувати всі типи валентності. Тільки дієсловами дериваційно реалізуються аспектно-результативна валентність та валентності, які передбачають ознаки дії, що виражені в реченні прислівниками [51, с. 12]. **Аспектно-результативна** валентність реалізована в дериватах, які виражають завершення дії (наприклад, досягнення кінцевої точки руху).

Актанти – “живі істоти або предмети, які беруть участь у процесі”, це завжди іменники або їх еквіваленти³ [155, с. 117]. За місцем розташування актантів у структурі речення виділяють лівобічну й правобічну валентності предиката. Лівобічною є позиція суб’єкта, всі інші субстанційні партнери, як правило, займають правобічну позицію в семантико-синтаксичній структурі речення. Розглянемо набір актантів, притаманних дієсловам із семою руху, оскільки актантний простір дієслова визначає комплекс СЗ, які виражають похідні субстантиви (окрім синтаксичних дериватів), ад’єктиви та деякі вербативи.

Облігаторним лівобічним партнером дієслів із семою руху (всіх виокремлених ЛСГ) у структурі речення є позиція суб’єкта дії (агенс, “*nomina agentis*”). Наше дослідження спрямоване на аналіз тих дієслів із семою руху, які передбачають участь живого виконавця, тому суб’єктом є або людина, або тварина (**людина**: *Бабуся Даза підводиться з підлоги, поволі **тупцяє** до дверей, відчиняє двері й бачить перелякане обличчя Олесі* (В. Лис); **тварина**: *Птахи, вишикувавшись ключем, **летіли** плавно, роблячи помаху крил у певному ритмі* (С. Талан). На формальному рівні позиція суб’єкта виражена

³Л. Теньєр виділяв лише три актанти.

іменником або займенником у називному відмінку однини або множини, іменником із семою кількості, збірним іменником, порівняймо: *Старці громадські йшли повагом із села один за одним і засідали на своїх місцях* (І. Франко); *Слух о жидівській процесії рухнув уже по Бориславі, – юрба робітників валила позаду жидів, а друга юрба ждала вже проти Матієвої хати* (І. Франко).

Виокремлюємо позицію **Sub≈I** (так званий “суб’єкт-інструментал”), яка є наслідком розгортання семантичної валентності суб’єкта. Такий тип суб’єктної позиції характерний, як правило, для дієслів ЛСГ на позначення паракінесичних процесів, наприклад: – *Синку, пам’ятай: темінь вогонь не запалює. Вона тільки його гасить. Він у відповідь ствердно кивав головою* (Дара Корній).

Облігаторним правобічним партнером дієслів із семою руху є позиція об’єкта (окрім дієслів ЛСГ “Рухаючись, змінити своє місцезнаходження” та “Рух частин тіла”, оскільки компоненти цих утворень є безоб’єктними лексемами).

Виокремлюємо такі типи об’єкта:

1) об’єкт-каузат.

Рухомий стан об’єкта стає можливим тоді, коли зумовлений:

а) тактильно-локальною каузацією (*гойдати*: каузація Sub: рух O).

Місцезнаходження суб’єкта не змінюється, об’єкта – змінюється;

б) тактильно-дистанційною каузацією (*нести, везти, штовхати*: “рух + каузація – Sub + O” – місцезнаходження суб’єкта та об’єкта змінюється; *кидати, метати* “каузація → рух O” – місцезнаходження суб’єкта є незмінним, об’єкта – змінним).

Перехідні дієслова руху зазвичай репрезентують асоціативну каузацію [121, с. 20-60], коли агенс здійснює ті ж самі рухи, реалізацію яких заохочує, “диктує”, “нав’язує” здійснити пацієнсу. Такий тип каузації відображає зближення суб’єкта та об’єкта руху в їх функціональному навантаженні.

2) об'єкт – активний учасник дії.

Функція об'єкта наближена до суб'єктної (цей тип притаманний таким дієсловам із семантикою руху: *вести, водити, конвоювати, ескортувати*). Суб'єкт дії є актуалізатором руху об'єкта, своєрідним “контролером” його процесу переміщення. Показовим є те, що об'єктом руху є лише живі істоти, що відрізняє цей вид об'єктної позиції від інших.

Локативність “виражає відображені в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування” [162, с. 322]. Категорію локативності досліджували І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко, К. Г. Городенська, Т. Є. Мasiцька та інші. Семантичні ролі локатива, які притаманні дієсловам руху, чітко диференційовані на позиції “*вихідний пункт руху*” (або “*джерело*”), “*кінцевий пункт руху*” (або “*ціль*”) та “*шлях руху*” (або “*маршрут*”). Комплексний набір локальних позицій трапляється зрідка. Наприклад, *Віта віднині **ходить** пустиріщем (S) до школи (Y) й зі школи (X) щодня* (В. Лис) – відображено усі три локативні позиції; у реченні *З усіх вулиць (X) **сунули** (M) люди (Sub) в бік садиби Федора Чорножукова (Y)* (С. Талан) заповнено “вихідний” та “кінцевий” пункти руху; в реченні *Віталія (Sub) затулила вуха руками і вперто **простувала** (M) – спершу галявиною, далі крізь чагарник (S)* (В. Лис) лише позиція “шлях” руху.

Локативи на синтаксичному рівні представлені адвербіальними лексемами або прийменниково-іменниковими конструкціями. Семантичне навантаження прийменників експлікує їхню морфемну природу (Є. Курилович, І. Вихованець). Інваріантним реалізатором локативної синтаксеми є родовий відмінок субстантива:

- вихідний пункт: **від, з (із, зі), з-за, з-поміж** і под. + **іменник**: *Яскраві фари вихопили частину вузької ґрунтової дороги, й автівка, плавно хитнувшись, **рушила з місця*** (С. Талан); *Оленка підставила долоню до чола, щоб подивитися на захід, і побачила, як разом із жінками **йшла з поля мати*** (В. Мастерова);

- кінцевий пункт: **в (у), до, всередину, у напрямку, в бік** і под. + **іменник**: *За ними надійшов син Михайло, а останнім ступила до хати Ольга з чоловіком Іваном (С. Талан); ... Лізо Євгенівно, то куди зібралися їхати, що вам знадобився закордонний паспорт? – До Польщі, – сказала вона. – Туди, куди тепер їдуть усі (В. Шкляр).*

“Крива, яку описує рухоме тіло відносно певної системи відліку, називається **траєкторією** руху” [189, с. 675]. Фізичному поняттю “траєкторія” відповідає валентна позиція “**шлях руху**”, яка може бути виражена як прийменниково-іменниковим сполученням (**вздовж, повз, по, мимо** і под. + **іменник у Р. в.**), так і субстантивом без прийменника в О. в.: ... *Не видно було не те що його “білих шкарпеток”, а й ніг, наче кінь плазував по болоті на животі (В. Шкляр); – Почали орати землю, і Сумко дозволив збирати картоплю і буряки, які залишилися у землі, – пояснила сестра. – Ти б бачила, скільки людей повзає по полю!.. (С. Талан); *Я йшов старим запущеним садом (В. Лис); Уже сутеніло, а Вероніка блукала сільськими вулицями й вузькими провулками, занурившись у спогади (С. Талан).**

Семантична позиція “знаряддя” (інструментальна синтаксема) характерна для дієслів із семою несамотійного суб’єктного та сумісного суб’єктно-об’єктного руху, порівняймо: *Данило розповідав, що тих діточок глухої ночі везуть на вантажівці до товарного вокзалу десь поблизу Сіверського Дінця, подалі від сторонніх очей (С. Талан).* Семантична валентність не завжди формально реалізується в реченні: *Головне, що він опритомнів, може розмовляти і його можна **транспортувати** (В. Лис).* ЛЗ дієслів *возити, транспортувати* тощо експлікують, що переміщення об’єкта здійснюється за допомогою транспортних засобів.

Семантичний учасник “адресат” дії є пасивною особою в контексті цілісної ситуації й вербальне вираження знаходить рідко. В реченні позиція адресата, як правило, виражена іменником, займенником або субстантивованою лексемою в давальному відмінку: *Жінки ходили туди [в концтабір], носили полоненим хліб, варену картоплю (С. Талан).* Такий

учасник ситуації релевантний лише для дієслів сумісного суб'єктно-об'єктного руху (коректним є сполучення твірного з учасником-адресатом *везти щось комусь*, проте позбавленим логіки є сполучення типу *їхати комусь*).

Субстанційна валентність дієслівних компонентів сформованих ЛСГ

Компоненти синонімічних рядів ЛСГ “Рухаючись, змінити своє місцезнаходження та розташування кого-, чого-небудь” характеризуються близькістю за властивим їм набором актантів. Представники цих мікрогруп наділені різноманітністю валентного позиціонування, порівняймо: семивалентні (*Я везу товар покупцеві автомагістраллю зі Львова в Київ автомобілем* – це речення репрезентує максимальний набір валентності представників синонімічного ряду “перемістити кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”). Шестивалентними є дієслова синонімічного ряду “узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, перемістити, доставити кудись”: *Одна черга, друга, третя, але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги, ніякого тобі сполоху, вони й далі **носили** на зігнутих карках важезні мішки, і за тими мішками не видно було їхніх голів* (В. Шкляр). Дієслово *носити* (і його синоніми) містить сему “природний спосіб переміщення”, але потреба в додатковому знарядді для виконання дії може виникнути тоді, коли об'єкт переміщення характеризується надмірною вагою (за такої умови актуалізується позиція “інструмент”). П'ятивалентні дієслівні лексеми – це представники синонімічних рядів “супроводити кого-, що-небудь, допомогти йти” та “змусити рухатися в певному напрямку” (*Я вів його вулицею з одного кінця села в інший*).

Можливий набір валентних партнерів дієслів ЛСГ “Махнувши рукою (руками), примусити переміщуватися те, що є в руці (в руках)” характеризує глибинна рамка сполучуваності (**Sub-M-O-X-Y-A**). Суб'єкт дії, виконуючи роль каузатора, не змінює своєї локальної позиції, а об'єкт-каузат, переміщуючись, долає певну відстань, яка називається траєкторією руху.

Синтаксична реалізація позиції “вихідна точка переміщення” теоретично можлива, проте практично виявляється рідко. Це пояснюється тим, що початковий орієнтир руху об’єкта тотожний розташуванню суб’єкта в момент каузації об’єктного переміщення. По-іншому виражається опозиція “кінцевий орієнтир”, яка характеризується високою частотністю, оскільки засвідчує досягнення об’єктом цілі, закладеної суб’єктом: *Ось на, глянь, – розкрила сумочку, дістала квиток і **кинула на стіл*** (В. Мастерова). Результативне завершення руху об’єкта також може виражати позиція адресата, компенсуючи відсутність фіксації інтенсійної локації, порівняймо: *Давай краще допоможи затягнутися, – взяла зі спинки ліжка вчорашню хустку й **кинула** Оленці* (В. Мастерова).

Компоненти ЛСГ “Рухаючись, змінити своє місцезнаходження” володіють чотирма (+I – для дієслів із семою несаможиттєвого руху) семантико-синтаксичними позиціями, проте в межах одного висловлювання спрогнозована модель-максима втілена рідко. В реченні *Павло Серафимович **крокував** вулицею рідного села* (С. Талан) реалізована обов’язкова суб’єктна (*Павло Серафимович*) та факультативна (*вулицею рідного села*) валентності, проте відсутні локативні актанти, що містять інформацію “звідки?” і “куди?”; *Через десяток хвилин вона **простувала**, мов сновида, крізь пустир до вулиці, на якій знаходилося метро* (В. Лис) – лінгвальне вираження знаходять суб’єкт руху (*вона*), шлях (*крізь пустир*) і кінцевий пункт руху (*до вулиці*), відсутня інформація про “вихідний пункт” руху.

Валентність дієслова диференціюється на облігаторну (обов’язкову) та потенційну (факультативну), “відмінність яких полягає в тому, що перша становить визначальний компонент структурної схеми речення (облігаторні члени речення не можна випустити, без них незрозумілим стає зміст), друга є суттєвим компонентом об’єктивного смислу речення, але в певному контексті може бути нереалізованою” [59, с. 52].

З облігаторною та факультативною валентністю тісно пов’язане поняття *елементарної актантної рамки*. Для дієслів власне суб’єктного руху та

автокаузативних дієслів такою рамкою є **Sub-M**, для вербативів з семою каузації – **Sub-M-O**, порівняймо: *Уже на вулиці, коли пройшла трохи й хотіла вертатися назад, почула, що за її спиною хтось **біжить*** (В. Лис); *Анатолій тремтячими пальцями дістав з кишені згорнутий учетверо малюнок (він носив його з першого ж дня, коли знайшов)...* (О. Печорна). Для деяких дієслівних лексем елементарна актантна рамка є глибинною: двокомпонентною актантною рамкою характеризуються члени ЛСГ “Торкаючись об’єкта, спричинити його рух” (**Sub-M-O**).

Не менш важливими в семантико-синтаксичній структурі речення є **сирконстанти**, які “виражають обставини (часу, місця, способу й інші), за яких розгортається процес. Сирконстанти – це завжди прислівники або їх еквіваленти” [155, с. 118]. Для дослідження словотворчої спроможності сирконстантна рамка твірних визначає просторові, часові, кількісні та дистрибутивні модифікації дії.

Процес семантичних трансформацій у вербальній зоні забезпечується сполучувальним зв’язком твірних із сирконстантними елементами. Таке валентне злиття детермінує появу похідних першого ступеня з новим значеннєвим відтінком. Темпорально модифіковані деривати формують систему координат, безпосередньо пов’язану з ідеєю межі, яка “починає і одночасно замикає певні періоди часу чи відрізки шляху” [11, с. 6]. Часові перетворення можна зобразити у вигляді математичної формули суми доданків $A + B = C$, де A – це твірне, B – це сирконстанти (прислівникові детермінанти *довго, швидко*; фазові слова та словосполучення *почати, завершити, якийсь час*), C – похідне слово, в якому відбито семантичну видозміну.

Темпоральна валентність властива майже всім виокремленим для аналізу твірним (окрім мотиваторів, структура яких містить сему “початок руху”), порівняймо в контексті: *Уже й односельці осудливо почали **кивати** головами...* (О. Печорна); *Юрко безтурботно почав **ковзатися** на льоду, розпихаючи і підбиваючи хлопців та дівчат* (М. Стельмах); *Минаючи калюжі,*

Анна підійшла до хати, навіть почала лізти вгору по драбині, приставленій до зовнішньої стіни будинку, але почула, як хтось під'їхав до сусіднього подвір'я, і завмерла на півдорозі (Н. Гурницька); Вони довго їздили рівною трасою, потім автомобіль звернув убік (С. Талан); Довго блукав він по горах і долах, аж поки по році блукання не зайшов до скитських монахів (І. Франко).

Дієслова, які здатні сполучатися з просторовими детермінантами, виявляють спроможність породжувати деривати з такими ж семантичними зсувами, наприклад: *Довкола боярина йшло десять козаків, лучників і топірників, повбраних у такі ж вовчі шкури, але без панцирів (І. Франко).* Як зазначає Т. С. Морозова, в деяких випадках окремі валентності можуть бути дериваційно не виражені, проте неможливе існування похідних, значення яких не задане валентною структурою твірного [110, с. 164].

Іноді частиною семантичної структури слова є вказівка на вектор руху, порівняймо: *гойдати 1* “приводити що-небудь у рух зі сторони в сторону або зверху вниз”, *лазити 2* “хапаючись руками або чіпляючись ногами (лапами), підніматися по чому-небудь угору або спускатися вниз” та інші. Цей факт прогнозує відсутність локативно-об’єктної валентності в твірних такого типу, а звідси – й відсутність похідних слів із просторовими модифікаціями (*такі особливості будуть детально проаналізовані в розділах 2 і 3*).

Рух може здійснюватися з різною інтенсивністю, а тому вербативи руху виявляють здатність сполучатися з прислівниками міри й ступеня (або їх еквівалентами): *...Найчастіше бурмотіла оте своє “вбивця” на сільському кладовищі, біля свіжої могили, куди **води́ла** Лесю щодня, а то й кілька разів на день (О. Печорна); ...Він весь час сіпав головою, щоб позбутися твердого, мов кінський хвіст, чуба з чола, часто моргав очима, ніби вони запливали сльозами (Р. Іваничук); Леся мовчала, **клі́пала** часто-часто зеленою прірвою оченят... (О. Печорна).*

В узагальненому вигляді сирконстантна рамка дієслів із семою руху має такий вигляд:

	→	<i>вниз, вверх, вбік, всередину,</i> <i>прямо, ліворуч, праворуч, докола</i>
РУХАТИ(СЯ)	→	<i>довго, швидко</i> (або їхніми конкретними відповідниками) та фазовими словами (<i>почати, якийсь час, завершити</i>)
	→	<i>мало, недостатньо, злегка,</i> <i>багато, надмірно, часто, сильно</i>

Векторна валентність відсутня в дієслів із семантикою “рухатися без мети та напрямку” (оскільки сема “безцільність” нейтралізує векторну валентність твірних), тактильно-локальної каузації та локальної автокаузації (відомості про вектор руху містить ЛЗ твірного).

1.4. Методологічні засади дисертаційного дослідження

Невід’ємним фактором ефективного та успішного студіювання тих чи інших явищ є послідовність, тому вихідним пунктом розвідки є опрацювання бібліографічних джерел, які прямо чи опосередковано дотичні до обраної тематики. Вивчення теоретичного матеріалу передбачає узагальнення відомостей, синтез наукового доробку попередників із досліджуваної теми, пов’язаних із вивченням таких питань лінгвістичної науки: принципи таксономії дієслів із семою руху, напрями дериватологічного вчення, роль семантико-валентних параметрів твірних у реалізації словотворчої спроможності дієслів, статус СП, сутність СЗ.

Наукове дослідження різних галузей знань передбачає застосування загальнонаукових методик. Завдання розвідки детермінують використання індуктивного прийому (від одиничного до загального): на основі вивчення специфіки словотворчої поведінки окремого мотиватора робимо висновок про

дериваційні можливості твірних, об'єднаних у семантичне поле “рух”, почасти дієслів як класу твірних.

Основним методом дослідження є описовий з використанням прийому міжрівневої інтерпретації, методів суцільної вибірки та ступеневої ідентифікації, компонентного та дистрибутивного аналізів.

Описовий метод – найпоширеніший метод, який використовується в лінгвістичних розвідках. На першому етапі практичного дослідження компоненти обраного для аналізу семантичного поля пройшли так звану інвентаризацію – початкову стадію виокремлення з-поміж загального континууму дієслівної лексики; обсяг вибірки засвідчує її доцільність та репрезентативність.

Наступним важливим етапом дослідження дериваційної спроможності дієслів із семою руху є внутрішня класифікація виокремлених дієслів, яка є рушійним пунктом подальшого аналізу словотвірних потенцій. Уможливило таку вторинну делімітацію застосування *компонентного аналізу*. Компонентний аналіз передбачає розщеплення значеннєвої структури слова на окремі компоненти – семи. Семи виступають доданками, а сукупність усіх сем (сума доданків) становить значення слова чи його окремого ЛСВ (якщо лексема є багатозначною).

На основі лексикографічних дефініцій визначено набір сем, що формують значеннєвий корпус аналізованих дієслів. Абсолютним ядром семантичного поля “рух” є архісема “рухати(ся)” / “переміщати(ся)”. На основі цієї семи дієслівні ЛСВ згруповані в одне семантичне поле. Встановлення релевантних сем допомогло здійснити сегментацію поля на менші утворення – ЛСГ та ряди, окреслити межі перетину сформованих мікрогруп. Таким чином, компонентний аналіз слугував засобом побудови чіткої ієрархічної моделі, а його застосування дало змогу виявити закономірності побудови семантичного поля.

Описовий метод використовує *прийом міжрівневої інтерпретації*, який полягає в залученні одиниці одного рівня для лінгвістичного аналізу одиниць

іншого рівня: засоби синтаксису (валентність дієслова-предиката) застосовуємо до словотвірного рівня, ілюструючи міжрівневі системні зв'язки. Отже, наступним етапом стає виявлення валентних ознак дієслів із семою руху, формування блоків (вербальний, субстантивний, ад'єктивний, адвербіальний) і виявлення словотворчої продуктивності дієслів у їх межах. У сучасній лінгвістиці компонентний аналіз застосовується в поєднанні з дистрибутивним.

Методику дистрибутивного аналізу залучено для вивчення контекстуального оточення досліджуваних твірних. Чи не найважливішим для дослідження словотворчих можливостей слів є виявлення того, якою мірою семантика вербативів із семою руху та їх валентні параметри реалізовані у віддієслівних утвореннях на першому ступені деривації. Саме завдяки дистрибуції вихідних одиниць встановлено типи валентності, властиві твірним одиницям, спрогнозовані можливі СЗ віддієслівних похідних.

Принцип моделювання застосовано під час проектування “абсолютизованих” СП, встановлення СЗ, які є результатом валентних можливостей твірних слів. Кожна з підкатегорій вербативної лексики руху не є тотожною з погляду як семантико-граматичних, так і словотвірних особливостей. Ця відмінність зумовлена й лінгвальними, й позалінгвальними факторами.

Принцип моделювання невіддільний від *прогнозування*. Результатом словотвірного прогнозу є макет “ідеальної” парадигми з максимально доступною кількістю позицій. Оскільки будова СП вербативів є дзеркальним відображенням семантико-валентних параметрів твірної бази, то домінанта певного угруповання є найбільш придатним матеріалом для здійснення словотвірного передбачення, встановлення максимальної межі. “Дериваційна антиципація визначається саме семантико-валентними ознаками бази, аналіз яких дає змогу простежити динамічні процеси словотворення, спрогнозувати потенційні похідні, здійснити процедуру виведення та формулювання СЗ” [130, с. 158]. Накладання КСП на спрогнозовані (ТСП)

виявить вільні семантичні позиції. Тому не менш важливим є встановлення обмежувачів реалізації словотворчої спроможності, які є вагомими для дериваційного акту, бо саме вони зумовлюють (чи унеможлиблюють) появу деривата.

На завершальному етапі дослідження застосовуємо *прийом кількісних підрахунків*. Числові та відсоткові підрахунки здійснені з метою простеження градації дериваційної активності / пасивності твірних дієслівних лексем (фіксація кількісного контрасту). Встановлену продуктивність твірних зафіксовано в таблицях-додатках.

Систематизація результатів дослідження передбачає *синтез* отриманих результатів, які викладено у висновках до розділів та підрозділів, в загальних підсумках дисертаційного дослідження.

Процес дослідження словотворчої спроможності твірних пропонуємо структурувати у вигляді **методологічного алгоритму**:

1. Теоретична частина дисертаційного дослідження:

- опрацювання бібліографічних джерел;
- аналіз теоретичних здобутків попередників;
- побудова власних теоретичних узагальнень на основі опрацьованого матеріалу.

2. Практична частина наукової розвідки:

- робота з лексикографічними джерелами: виокремлення вербативів із семою руху з-поміж загального континууму дієслівної лексики;
- здійснення компонентного аналізу обраних слів;
- внутрішнє структурування дієслівних лексем;
- визначення валентних характеристик твірних (робота з ілюстративним матеріалом);
- моделювання СП дієслів-мотиваторів;
- установлення множини СЗ;
- визначення способів словотворення та реалізаторів установлених способів (форманти, які сприяли процесу продукування похідних);

- виявлення дериваційних обмежувачів;
- кількісні підрахунки;
- ілюстративна демонстрація отриманих результатів (схеми, таблиці);
- формування загальних підсумків дослідження.

Отже, для аналізу словотворчої спроможності дієслів із семою руху залучено загальнонаукові методи дослідження (індукція, синтез), а також спеціально-наукові: описовий метод (поряд з прийомом міжрівневої інтерпретації) з елементами компонентного аналізу (внутрішня семантична класифікація дієслів руху), дистрибутивного аналізу (виявлення мовного середовища, в якому центром є твірне; встановлення набору валентностей); прийоми моделювання та прогнозування (проектування “абсолютних” СП, виявлення СЗ, встановлення “лакун” та обмежувачів, що впливають на словотворчу спроможність дієслів); прийом кількісних підрахунків.

Висновки до розділу 1

Утвердження основоцентричного підходу в словотворі зумовило необхідність вивчення та аналізу різних класів твірних із погляду властивих їм семантико-валентних параметрів. Комплексною одиницею такого напрямку дериватології є СП. Основними позиціями дослідження словотворчої спроможності в межах СП є: виявлення семантико-функціональних властивостей твірних, які детермінують появу похідних; визначення факторів, що прогнозують дериваційну поведінку твірних; з'ясування причин відсутності дериватів від окремих твірних; встановлення континууму СЗ для певного класу твірних; дослідження засобів реалізації СЗ.

Делімітація вербативів передбачала кілька етапів: I – розмежування ЛСВ дієслів за наявності семи “каузація”. Сформовано три ЛСГ: **“Спричинити рух когось, чогось”**, **“Рухаючись, змінити своє місцезнаходження”** та **“Рух частин тіла”**, члени яких відображають семантику сумісного суб’єктно-об’єктного каузативного руху, власне суб’єктного некаузативного руху та суб’єктного локального автокаузативного руху відповідно (супровідним фактором є встановлена “суб’єктна роль” у процесі руху: “суб’єкт як єдиний активний учасник”, “суб’єкт-каузатор”, “суб’єкт-автокаузатор”).

Другий етап – внутрішній поділ у межах кожної групи. ЛСГ “Спричинити рух когось, чогось” поділено на три утворення завдяки семантичній диференціації суб’єктної ролі. Позицію “суб’єкта-каузатора” структуровано на три типи – тактильно-локальний, тактильно-дистанційний та динамічний просторовий каузатори. Динамічний просторовий каузатор є учасником руху, маніфестованого дієслівними компонентами ЛСГ **“Рухаючись, змінити своє місцезнаходження та водночас розташування кого-, чого-небудь”**. Серед представників виокремленої групи сформовано чотири ряди: **“узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, перемістити, тягнучи поверхнею, доставити кудись”** (самостійна каузація руху); **“перемістити кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”** (каузація руху за допомогою технічних засобів); **“супроводити кого-, що-**

небудь, допомогти йти” (рух-супровід); “змусити рухатися в певному напрямку” (рух-примус). Тактильно-дистанційний каузатор іманентний вербативам, які формують мікрогрупу *“Махнувши рукою (руками), примусити переміщуватися те, що є в руці (в руках)”*. Суб’єкт не змінює місця розташування, а виконувана ним одноразова дія спричинює просторовий рух об’єкта. Тактильно-локальний тип каузатора притаманний членам ЛСГ *“Торкаючись об’єкта, спричинити його рух”*. Суб’єкт не змінює власного положення в просторі, проте об’єктний рух потребує ітеративної каузації, постійної участі суб’єкта.

На основі семи “середовище” формуємо три мікрогрупи в межах ЛСГ *“Рухаючись, змінити своє місцезнаходження”* (наземне середовище, переміщення в повітрі, водне середовище). За допомогою методу ступеневої ідентифікації в межах мікрогрупи “наземне середовище” виокремлюємо синонімічні ряди (10), в структуруванні яких домінантна роль належить конкретизаторам головних семантичних маркерів (наприклад, навколо групи *“Рухатися, ступаючи ногами чи їдучи”* формуються інші ряди за участі методу ступеневої ідентифікації: сема “довготривалість” – *“Рух як довготривалий процес”*; “екстенсивність” – *“Рухатися повільно, важко”*, а додаткове нанизування семи “фізична вада” утворює ряд *“Рух з пошкодженою ногою”*; “інтенсивність” – *“Рухатися швидко”*; “безцільність” – ряд *“Рухатися без мети та напрямку”*; “час” – ряд *“Початок руху суб’єкта”*; конкретизація способу руху дозволила сформувати два ряди – *“Рух підстрибом”* та *“Рух лазом”*, а уточнювальна сема “вертикальна площина” в структурі дієслів зі значенням “рух лазом” формує ряд *“Рух лазом у вертикальній площині”*). В межах дієслів, які відображають власне суб’єктний просторовий рух, окремо розглянуто вербативи, які формують ЛСГ “Рух частин тіла”, концептуальним ядром якої є семема *рухати з* “робити рухи якою-небудь частиною тіла”. Лексемам такого типу іманентний тип локального автокаузатора.

Студіювання словотворчого процесу на основі “плану вираження” виявляється неповним, оскільки поверхневим залишається аналіз “плану змісту”. Центральними факторами, які детермінують словотвірні зміни вихідних основ, є семантика слова та валентність. Тому закономірним є встановлення валентних рамок дієслів-мотиваторів: актантних та сирконстантних. Компонентам семантичного поля руху властиві субстанційна, темпоральна, векторна, аспектно-результативна та ступеня інтенсивності й міри виконання дії валентності.

Семантико-валентні особливості дієслів із семою руху відображені їхніми актантними рамками, запрограмованими субстанційною валентністю. В межах семантичного поля дієслів із семою руху виділяємо ЛСВ з різною валентною спроможністю (одно-, дво-, чотири-, п’яти-, шести-, семивалентні), порівняймо:

- семивалентні: “перемістити кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”: **Sub-M-O-I-A-X-Y-S**;
- шестивалентні: “узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, перемістити, доставити кудись” – **Sub-M-O-A-X-Y-S**;
- п’ятивалентні: “супроводити кого-, що-небудь, допомогти йти”, “змусити рухатися в певному напрямку” – **Sub-M-O-X-Y-S** (5-ий актант – “шлях”); “махнувши рукою (руками), примусити переміщуватися те, що є в руці (в руках)” – **Sub-M-O-X-Y-A** (5-ий актант – “адресат”);
- чотиривалентні: “рухаючись, змінити своє місцезнаходження” – **Sub-M-X-Y-S** (дієслова з семою несаможиттєвого переміщення – п’ятивалентні (+I));
- двовалентні: “торкаючись об’єкта, спричинити його рух”: **Sub-M-O**;
- одновалентні: “рух частин тіла”: **Sub-M-(Sub≈I)**. Sub≈I – синтаксичний виразник семантичної валентності суб’єкта.

Значеннева структура дієслів із семою руху відкриває широкі можливості для розгортання семантики. На синтаксичному рівні, окрім актантів,

залишаються вакантними “адвербіальні місця”. Сирконстантна рамка дієслів із семою руху відображає високий ступінь можливості їхнього поєднання з різноманітними групами прислівників та фазовими дієсловами, що на дериваційному зрізі повинно знайти вияв у просторових, темпоральних, кількісних та дистрибутивних модифікаціях, виражених дієслівними дериватами.

Дослідження процесів словотворення в основоцентричному аспекті – це мовна ідентифікація словотворчої активності лексем. Методологічні засади словотворчої спроможності дієслів руху передбачили використання загальних методів – індукції та синтезу, а також спеціально-наукових, а саме: застосування описового методу з елементами компонентного та дистрибутивного аналізів, прийомів міжрівневої інтерпретації та моделювання; прийому кількісних підрахунків.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРЧОЇ СПРОМОЖНОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМОЮ КАУЗАЦІЇ РУХУ

“Номінація має подвійну сутність: це процес взаємодії, трансформування мовного матеріалу для появи назви (номена) з подальшим його присвоєнням об’єктові дійсності й водночас результат такого процесу; зрештою, номінація – це поєднання-зрощування мовного й позамовного і витворення одиниці-посередника” [122, с. 7]. Трансформації в парі “твірне-похідне” є не тільки дериваційним, а й глибинним когнітолого-функціональним актом, а “твірна основа в структурі ономасіологічних категорій, на основі яких узагальнене відображення дійсності в свідомості певним чином препарується й упорядковується відповідно до конкретних способів номінації, фіксує ономасіологічну ознаку” [49, с. 106].

2.1. Словотворча спроможність дієслів сумісного суб’єктно-об’єктного руху

Тактильна дія суб’єкта каузує обов’язковий об’єктний рух. Для дієслів чотирьох ЛСГ (“Узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, перемістити, тягнучи поверхнею, доставити кудись”, “Перемістити кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”, “Супроводити кого-, що-небудь, допомогти йти” та “Змусити рухатися в певному напрямку”) характерний сумісний суб’єктно-об’єктний рух, тобто суб’єкт є прямим каузатором руху об’єкта.

Абстрагованим ядром аналізованих груп дієслів є лексеми *переміщати*, *переміщувати* / *перемістити* та *рухати* I / *рушити* I. Такі лексеми виявляють здатність продукувати похідні, які є результатом їх субстанційної валентності та синтаксичної деривації, порівняймо:

<i>переміщати</i>	→	<i>переміщений, переміщатися 1, переміщатися 2; переміщення</i>
<i>переміщувати</i>	→	<i>переміщуваний, переміщуватися 1, переміщуватися 2; переміщування</i>
<i>перемістити</i>	→	<i>переміститися 1</i>
<i>рухати 1 / рушити 1</i>	→	<i>рухатися 2; рухання, рух 3</i>

Будь-які деривати з просторовими, часовими чи кількісними модифікаціями відсутні.

2.1.1. “Узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, перемістити, тягнучи поверхнею, доставити кудись”

ТСП аналізованої групи дієслів формують три зони – субстантивну, ад’єктивну й вербальну. **Субстантивний блок** репрезентований похідними, які є носіями 5 СЗ. Цей блок формують транспозиційні та мутаційні СЗ. Транспозиційним є СЗ **“опредметнена дія”**, яке маніфестоване суфіксальними дериватами (-**нн**-, -**інн**-, -**енн**-, -**л**-), а саме: *ношення, носіння, буксирування, волочіння, тахтарення, толочення (і толочіння), совання, совало 2, таргання, таскання, тягнення, тягання*. В. Дорошевський зазначає, що суфікс **-нн**- та його фонетичні різновиди виконують лише структурну функцію [185, с. 207]. Глибину місця формують похідні субстантиви з суфіксами **-нн**-, **-л**- від вербатива *совати* (совання і совало). Суфікс **-л**- є непродуктивним при творенні слів зі значенням абстрагованої дії. В деяких випадках він вносить певну конкретизацію до значення новотвору, порівняймо: *совало 2* “спускання зрубаних дерев з гори особливими жолобами” (ВТС) – іменник фіксує не просто предметнену дію, а рух, маркований сталим вектором та облігаторністю спеціального знаряддя. Процес утворення синтаксичних дериватів, окрім суфіксів, уможливають також морфонологічні явища: елізія (наприклад, *тахтар(ити) + -енн-(я) → тахтарення*, *тягн(ути) + -енн-(я) → тягнення* і под.) та поєднання елізії з

морфонологічним чергуванням (наприклад, нос(ити) + **-енн-**(я) → *ношення*). На шляху творення синтаксичних дериватів від дієслів із семою руху виникають перепони тоді, коли семантична позиція “опредметнена дія” заповнена похідним, яке є компонентом СП іншого ЛСВ твірного, порівняймо: *теребіння* – дія за значенням *теребити* 1 “очищати плоди”.

СЗ “*суб’єкт дії*” репрезентоване значною кількістю дериватів. Це пояснюється тим, що “людині властиво передусім називати себе, а вже потім – ... знаряддя та засоби дії, різноманітні механізми ..., тому словотвору властивий антропоцентризм” [65, с. 204]. СЗ “*суб’єкт дії*” диференціюємо на підвиди – “*суб’єкт-людина*” та “*суб’єкт-тварина*”. СЗ “*суб’єкт-тварина*” представлене лише одним дериватом – *тягло* 1 “робоча худоба в с/г”.

СЗ “*суб’єкт-людина*” сегментуємо на два типи:

- “*суб’єкт-спеціаліст*”: *зброносець* 1 “молодий воїн середньовіччя, обов’язком якого було носити зброю лицаря, оберігати його в бою та доглядати його коня” (*іст.*), *мечоносець* 1 “воїн, озброєний мечем” (*іст.*), *щитоносець* 1 “воїн, озброєний щитом” (*іст.*), *книгоноша* “той, хто продає книжки, заносючи їх додому покупцям”, *листоноша* “службовець пошти”, *тягач* “робітник шахти, який перевозить вугілля”;
- “*суб’єкт-неспеціаліст*”: *носій*, *носільник*, *водонос*, *звіздонос*, *лампонос*, *лампоноша*, *міхоноша* 1, *міхоноша* 2, *прапороносець* 1, *совало* 1, *торбоноша*, *тягун* 1 (у значенні “носільник”).

Значеннєву наповнюваність композитів, які реалізують встановлене СЗ, можна описати за допомогою займенниково-співвідносного речення типу “той, хто здійснює переміщення чогось”, наприклад: *торбоноша* → “той, хто носить торби”, *лампонос* “той, хто носить лампи” тощо. Лексема *міхоноша* 1 “той, хто водить сліпого і носить мішок” характеризує суб’єкта як постійного, довготривалого виконавця дії, порівняймо: *міхоноша* 2 “той, хто носить мішок під час колядування” → фазова дія (відбувається раз у рік).

Структура дієслів аналізованої ЛСГ містить сему “природний спосіб переміщення”, тому досліджувані твірні не виявляють великої активності в

утворенні похідних зі значенням інструментальності. Потреба в додатковому знарядді для виконання дії виникає тоді, коли переміщення об'єкта виходить за межі фізичної здатності суб'єкта. Зафіксовано похідні лексеми *ноші* та *носилки*, *тягуля* та *тягуня* “різновид рибальської сіті”, *волок 1* “сітка для ловлі риби”, *буксирувальник* “судно або машина, що тягне за собою або штовхає інше судно чи машину”, які формують семантичну позицію “*інструмент*”.

Компоненти встановленої ЛСГ володіють високим дериваційним потенціалом, проте реалізують його не завжди. Пасивність вихідних одиниць зафіксована в породженні похідних зі СЗ “*об'єкт дії*”. Хоча наявність об'єктної валентності базових одиниць прогнозує творення дериватів із тотожним СЗ, однак фіксуємо лише два девербативні іменники, а саме: *ноша 1* “речі, які хтось несе” та *тягар 2* “тяжкий вантаж”.

Зафіксоване одне похідне зі СЗ “*місце-шлях*” – *волок 3* “назва місця найбільшого зближення двох судноплавних річок”. Переміщення об'єктів здебільшого здійснюється на необмеженому, нефіксованому просторі (траєкторія руху може змінюватися впродовж виконання дії). Можливість множини варіацій на позначення назв місця детермінує малу продуктивність похідних із таким СЗ, а тому для номінації кожного можливого денотата нема комунікативної потреби.

Провідним способом творення СЗ “суб'єкт дії” є композиція основ + суфіксація (*-ець-*, **нульовий суфікс**), дві твірні основи сполучаються вокальним інтерфіксом *-о-*. Поодинокі деривати утворені суфіксальним способом (*-ач-* – *тягач*, *-ій-* – *носій*, *-ун-* – *тягун*, *-льник-* – *носильник*, *-л-* – *тягло*). Інші СЗ субстантивного блоку реалізуються тільки суфіксальним способом (*-лк-*, *-ун-*, *-ул-*, *-ар-*, **нульовий суфікс**⁴).

⁴ Тип словотворення за участі нульового суфікса М. Докуліл називає *конверсією* [184], І. Ковалик – *регресивним словотворенням* [81], М. Кравченко – *усіченням* [84] тощо. Перевагу терміна “*нульова суфіксація*” обґрунтовує Л. Третевич [161]. Цим терміном послуговуємось у нашій роботі.

Обираючи окрему семему слова для дослідження її словотворчих можливостей, важливо чітко встановити семантичну близькість між ЛСВ й зафіксованими похідними. Полісемія важлива для словотвору тим, що передбачає семемну сегментацію, яка слугує найбільш адекватним полотном для коректного розмежування похідних, встановлення місця дериватів у тій чи іншій парадигмі. І хоча ЛСВ *тягти 1* і *тягти 2* містять у своїй структурі сему “рух”, вони формують не одну СП, а дві. Оскільки ЛСВ *тягти 2* сформований на базі первинного ЛСВ *тягти 1*, то він успадкував його окремі словотвірні можливості, які виявляються в межах субстантивного та ад’єктивного блоків, порівняймо: похідність іменників *потяг²*, *паротяг*, *тягач* “спеціальний автомобіль для буксирування причепів з вантажем” (СЗ “інструмент”), а також дериватів ад’єктивного блоку зі СЗ “*призначений для виконання дії*” – *тягальний* “призначений для тягання” – виводимо не від семеми *тягти 1*, а від ЛСВ *тягти 2* “рухати, переміщати що-небудь своєю тяговою силою (про машини)”.

Ад’єктивний блок аналізованої групи твірних представлений двома СЗ. Основними виразниками СЗ “*ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього*” є продуктивний суфікс **-ен-**: *несений*, *волочений*, *толочений*, *тягнений*; а також менш продуктивні **-т-**, **-уч-** *пертий*, *тягнутий*, *тягнутий*. Приєднання суфікса **-ен-** здебільшого вимагає субститутивного утинання фіналі, порівняймо: (волоч(ити) + **-ен-** → *волочений*), суфікс **-т-** вільно поєднується з основою твірного, приєднання суфікса **-уч-** до основи дієслова спричинює накладання кінцевого звука твірної основи (фіналі) та ініціалі суфікса (тягну(ти) + **-уч-** → *тягнутий*). Семантична позиція “*призначений для виконання дії*” (результат інструментальної субстанційної валентності твірного) маніфестована двома девербативами від твірного *буксирувати*: *буксирувальний* (суфікс **-льн-**) та композит *буксирно-аварійний* “який використовується для буксирування при аваріях”. Друга частина деривата виступає семантичним конкретизатором.

Вербальний блок. Дієсловам аналізованої групи властиві субстанційна, векторна, темпоральна, ступеня інтенсивності та міри виконання дії, аспектно-результативна валентності. Поняття “рух” невіддільне від простору та часу, тому перед твірними дієсловами з семою руху відкривається широке тло для реалізації часових та просторових модифікацій.

Локативно-об’єктна (векторна) валентність твірних транспонується в похідних із просторовими модифікаціями, які утворюються завдяки поєднанню мотиваторів із префіксальними морфемами **ви-, за-, в- (у-), з-, об-**.

Семантика руху в горизонтальній площині реалізована девербативами, які творять такі СЗ:

- 1) напрям руху у внутрішню межу локації представлений девербативами зі значенням **“перемістити всередину”**: *внесті́ 1 (унесті́), занести 1, вволокти, заволокти 2, втерєбити, втаскати, засунути 1, втягти 1, втягнути 1, затягти 1, затягнути 1*. Творення похідних зі встановленим значенням уможлиблюють префікси **в- (у-)** та **за-**, наприклад: *Думала, що сховається зовсім, але Вовчик таки встиг побачити кінчик її хвоста, як Лисичка його втягла до нори* (І. Франко); *До їхніх хат уперше на селі заносив листоноша газети “Біднота” або “Незаможник”* (Остап Вишня);
- 2) напрям руху з меж просторового орієнтира відбитий у дериватах зі СЗ **“перемістити назовні”**, які реалізовані завдяки поєднанню префікса **ви-** та цілого твірного слова: *вибуксувати, винести 1, виволокти, витаскати 1, вицупити 1, висунути 1, витягти 3, витягнути 3*, наприклад: *Поки Лушня з Матнею вели таку розмову, другі, кожен вхопивши по оберемку, витаскали всю соломку з хати* (Панас Мирний).

Дієслівні компоненти, що формують встановлені СЗ, перебувають між собою у відношенні векторної антонімії, пор.: *втягти – витягти, занести – винести* тощо: *До хати зайшов Микола, заніс дрова, які ще пахли свіжою хвоєю* (В. Мастерова) і *Чому ж не відчиняються двері, чому? Чому головиха не вийде й не винесе гостинців?* (Є. Гуцало).

Префіксальні деривати (**з-**, **ви-** + твірне слово), які відображають вертикальні просторові трансформації, формують 2 СЗ:

- **“перемістити зверху вниз”**: *знести 2, зволочити 3, зволости 3*, порівняймо в контексті: *Здавалось, на дамбі не залишиться жодної живої душі. Проте дим розвіявся, вбитих і поранених **знесли** вниз – їх виявилося менше, ніж можна було чекати* (О. Гончар);
- **“перемістити знизу вверху”**: *знести 5, зволочити 2, зволости 2, витаскати 1б, вицупити 1а, витягти 3а, витягнути 3а*, порівняймо в контексті: *Тільки що Христя намірилася стрибнути, а Кравченко ззаду так її і підхопив під руки, так і **зніс** на повозку, аж Христя усміхнулася* (Панас Мирний); *Спіймав би тебе тихенько..., привіз на свій двір і на твоїй голові потропив би кілька рам, які ти на хату **витаскав*** (М. Стельмах).

Здатність аналізованих твірних поєднуватися з адвербіальними лексемами *навколо, довкола, навкруги* детермінує появу СЗ **“перемістити довкола чогось”**, яке репрезентоване одним похідним *обнести*, наприклад: *Одні кричать “славно” і плещуть у руки, інші хапають бесідника на плечі, **обносять** його довкола зали і співають* (Осип Маковей).

СЗ **“перемістити повз когось, щось”** репрезентують три субстантиви: *пронести 1, проволочити 1, проволости 1*. Обов’язковим компонентом семантичної будови таких дериватів є фіксація шляху руху, виражена конструкціями *“повз когось”, “по поверхні чогось”, “поміж когось, щось”* і подібними: *Наталка міцно обхопила Василя за шию, щоб уже ніколи не відпустити від себе, і він **проніс** її поміж людей...* (Р. Іваничук).

Вербатив *нести* – єдиний серед компонентів досліджуваної групи твірних, який продукує похідне вербальної зони з семантикою деформації прямолінійної спрямованості (*перенести 1* “несучи, перемісти через що-небудь”). Такий девербатив окреслює СЗ **“перемістити через перепону”**, реалізації якого сприяє префікс **пере-**. Інші слова цієї ЛСГ не виявили активності в утворенні похідних такого типу. Очевидно, причиною пасивності

є специфіка їхньої семантики. Семантична структура дієслів *тягти*, *волочити*, *тарганити* та подібних містить вказівку на те, що переміщення об'єкта здійснюється без відриву від площини руху, порівняймо: *волочити 1* “тягти кого-, що-небудь по поверхні чого-небудь” і *нести 1* “узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, перемістити”. Приєднання префікса **пере-** до дієслів із вказівкою на постійну тактильність “об’єкт-площина” формує інше СЗ – “повторне переміщення”, яке є результатом валентності ступеня інтенсивності та міри виконання дії твірних (див. нижче). Саме на тлі ЛСВ *перенести 1* (перемістити, долаючи перешкоду) й *перенести 2* (перемістити повторно) виявляється омонімія префікса **пере-**.

Маніфестатори СЗ “*рух з вихідної точки в різні сторони*” (схематично $Y_1 \leftarrow X \rightarrow Y_2$) та “*рух з різних сторін до однієї точки*” (схематично $X_1 \rightarrow Y \leftarrow X_2$), які є результатом векторної розподільності, утворені від твірного *сунути*, порівняймо: *розсунути 1* “перемістити що-небудь у сторони, звільняючи місце” та *зсунути 2* “наблизити один до одного” відповідно. Девербатив *розсунути* експлікує розгалуженість вектора руху в різні локації, а отже, розподіл сукупності об’єктів на частини. Похідна лексема *зсунути* репрезентує опозиційне значення, тобто наближення об’єктів з різних локацій в одну точку, порівняймо в контексті: *Стискаючи в правій руці наган, я лівою розсовував мокре віття* (Ю. Мушкетик) та *Зсувати столи на середину зали* (СУМ).

Семантичним синтезом характеризуються деривати, які маніфестують СЗ “*віддалення від початкової точки*” (*відволокти 1*, *відсунути 1*, *відтягти 1*, *відтягнути 1*). Префікс **від-**, поєднуючись з компонентами аналізованої групи, фіксує вихідний орієнтир, закладаючи в похідному інформацію про початок руху, та прогнозує тривалість руху на невизначену відстань.

Темпоральна валентність твірних відображає різноманітні часові модифікації руху, транспонуючись у трьох СЗ:

СЗ “*почати рух*” представлене 12 дериватами: *понести 1*, *поволочити 1*, *поволокти 1*, *потеребити 1*, *потирити 1*, *потаскати 1*, *поцупити 1*,

поперти 4, потарабанити 2, засовати, потягти 1, потягнути 1. У реалізації значення беруть участь форманти **по-** та **за-**, які приєднуються до цілого твірного слова. Як зазначає А. М. Хамидуллина, “дієслова руху з префіксами **по-** та **за-** містять вказівку на початкову межу дії, а тому не потребують обставини, яка б детермінувала часове значення дієслова” [170, с. 14]. Афікс **за-** вказує лише на початкову фазу руху. Префікс **по-** актуалізує семантику початку руху та водночас означає подальшу тривалість руху в певному напрямку, порівняймо: *Вероніка схопила Улю за руку й **потягнула** за собою в будинок* (С. Талан) → почала тягнути з вихідної точки + тягла в будинок якийсь час (на темпоральне значення “початок руху” напластовується семантика місця (вихідний орієнтир) – рух з вихідної точки в певному напрямку) та *І тоді з першого ряду підвівся Андрон Куцолоб, тільки не зразу, а зачургав ногами, ногами, **засовав** по паркету тісну для нього парту і нарешті випростався – високий, плоскогрудий, як дошка, з витягнутою шиєю, з довгим кістлявим лицем* (В. Близнець).

СЗ “**здійснювати рух якийсь час**” представляють 16 вербативів, а саме: *пробуксирувати, пронести 2, поволочити 3, проволочити 1а, проволочки 1а, протаскати², поперти 1, подвигати 1, посовати, просовати, потягати², протягати², поносити 1, проносити 2*. Такі похідні творяться за допомогою поєднання префіксів **по-** та **про-** з твірним словом. При такому злитті жодних морфонологічних змін не відбувається, афікси без будь-яких перешкод приєднуються до твірного слова. Виражаючи загальну семантику тривалості руху, кожен з цих формантів (**по-** та **про-**) репрезентує додаткові відтінки, порівняймо в контексті: *Стьопа розлив воду по цеберках. Тоді відступив набік, бо заморився. Нехай іще хто інший **потягає*** (А. Головка) та *Цілий день **просовав** меблі з місця на місце* (СУМ). М. А. Шелякін зазначає, що особливість префікса **про-** полягає в його функціональних особливостях: він підкреслює “тривалість обмеженого часу” та маркує “визначений часовий проміжок” [176, с. 65-66]. Пердуративність визначається в контексті завдяки часовим детермінантам, наприклад: *цілий день, весь вечір, півроку, кілька днів,*

*три години, двадцять хвилин тощо. М. А. Шелякін вказує на те, що делімітативні дієслова “маркують часовий проміжок дії, проте семантично вказують на початкову та кінцеву межу” [176, с. 69]. Не властиву йому функцію виконує постфікс -ся, утворюючи дериват *носитися* 2 та *тягатися* 3 “довгий час носити що-небудь” із семантикою довготривалої, проте обмеженої дії: *А що це ти, Дусю, вигадала, га? З глечиками носишся. Ти краще, сусідонько, пирогами почастуйся...* (О. Печорна).*

Якщо дієслова конкретної фізичної дії характеризуються високим ступенем продукування похідних із фінітивним значенням [51], то дієслова руху – навпаки. СЗ “**завершити рух**” представлене трьома похідними: *відносити*, *доносити* 1, *дотаскати* 2.

На межі темпоральної та інтенсивної модифікацій перебуває СЗ “**змінити місце розташування**”: *перенести* 2, *переволокти*, *перетаскати*, *пересунути* 1, *перетягти* 1, *перетягнути* 1 – “перемістити з одного місця на інше, переправити в інше місце”. Семантика похідних репрезентує зміну просторових орієнтирів внаслідок повторного виконання руху (проходження всіх фазових етапів повторно), що експлікує вплив валентності ступеня інтенсивності твірних на реалізацію встановленого значення.

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії твірних знаходить втілення в кількох СЗ. Синтез кумулятивно-результативних трансформацій засвідчений похідними дієслівними лексемами зі СЗ “**нагромадження**”: *нанести*, *наволокти* 1, *натаскати*, *натягти*, *наносити*, *знести* 1, *зволочити* 1, *зволочки* 1, *стягти* 3, *стягнути* 3. Кількісна характеристика пов’язана безпосередньо з численністю об’єктів, які переміщуються. Сема “нагромадження” невіддільна від результативного значення. Префікс **на-** володіє більшим ступенем реалізації семантики кумулятивності, тоді як префікс **з-** втілює значення результату руху. Префікс **з- (с-)** спеціалізується на фіксації переміщення об’єкта до кінцевої точки, а значення кумулятивності зміщується на вторинний план.

Іноді один префікс бере участь у творенні кількох семантичних позицій. Так, префікс *з-* бере участь у творенні трьох значень від твірного *нести*, порівняймо: *знести 1* “принести з різних місць в одне, зібрати до купи” (кумулятивність), *знести 2* “доставити зверху вниз” і *знести 5* “доставити нагору” (векторні просторові модифікації: ↓ та ↑). ЛСВ дериватів *знести 2* й *знести 5* засвідчують існування двох полярних значень у межах одного слова, явище енантіосемії в комплексній структурі деривата. Реалізація кумулятивного значення за допомогою префікса *з-* фіксує його омонімічні особливості.

Вияв субстанційної об’єктної валентності в дієслівному блоці представлений дериватами, які формують СЗ “*переміщення всього*”: *переперти 1*, *перетягти 4*, *перетягнути 4*, *переносити 1*, *поносити 2*. Утворення девербативів зі встановленим значенням уможлиблюють два префікси – **пере-** та **по-**. Однак спостерігаються незначні семантичні відмінності між такими префіксальними дериватами: префікс **по-** репрезентує загальну семантику об’єктної дистрибуції, а префікс **пере-** доповнює значеннєву метаморфозу відтінком наступності, черговості переміщення об’єктів. Цю ж семантичну позицію репрезентують деривати багатократно-дистрибутивної дії, а саме: *віносити 3*, *вітягати*, *рознести 3* (розм.), *розтягти 6* та *розтягнути 6*, *розтаскати*, *розволокти* (“перемістити все за кілька разів”). Префікс **ви-** вказує на інтенсивний рух та акцентує увагу на вичерпності переміщення об’єктів. Префікс **роз-** фокусує увагу на багатократності руху. До семантичної структури девербативів зі встановленим значенням входять компоненти “*все*”, “*всіх*”, “*багатьох*”, “*частинами*”, “*за кілька разів*”, порівняймо: *Одарка сердилась, лаялась-лаялась: усе нажите добро рознесе* [Йосипенко] та *розволоче на старість!* (Панас Мирний); — *Господи! скільки я переносила дякові курей, скільки однесла полотна, яєць, грошей! А все-таки мій Микола вивчився читать* (І. Нечуй-Левицький).

Результатом поєднання субстанційних валентностей місця та адресата є формування СЗ *“перемістити в різні місця (про все або багато чого-небудь)”*, реалізаторами якого є дієслова дистрибутивно-розподільної дії – *обнести 3* та *рознести 1*, наприклад: *Федір Кузьмич був не простим листоношею. Тридцять років розносив пошту його покійний батько Кузьма* (О. Довженко).

Редуплікований префікс **попо-** характеризується єдністю семантики і є засобом реалізації СЗ *“довготривалий рух”*, порівняймо: *попотаскати, попотарабанити 2, попоносити 1*. Такі деривати здебільшого мають розмовний характер. Специфіка аспектуального значення лексичних одиниць з префіксом **попо-** полягає в тому, що “форми доконаного виду з характерним для них значенням завершеності дії набувають семантичних ознак інтенсивності, тривалості й повторюваності, які не властиві для інших форм доконаного виду” [12, с. 20]. Дубльований префікс **попо-** актуалізує значення достатньої реалізації дії. СЗ *“здійснювати рух злегка, час від часу”* представляє лише один конфіксальний дериват *потягувати 1*.

Аспектно-результативна валентність втілена лише в похідних вербального блоку. Виокремлюємо чотири СЗ (“чистий” результат, не маркований жодними додатковими відтінками, результат з темпоральною наступністю, позитивний результат і негативний наслідок):

- *“перемістити до кінцевого пункту”*: *добуксірувати, прибуксірувати, відбуксірувати, принести, донести 1, віднести 1, наднести, доволочити¹, доволокти, приволокти, притирити, дотаскати 1, притаскати 2, відтаскати, приперти 4, відперти 3, притарабанити 2, відтарабанити 2, притягти 1, притягнути 1, дотягти 1, дотягнути 1* (порівняймо в контексті: *Сьогодні вона теж принесла гостинець, дістала й розглядала таємний малюнок, що його утворили крихти на долоні* (О. Печорна). В реалізації цього значення беруть участь префікси **до-, при-, від- (од-), над-**.
- *“позитивний результат руху”*: *заносити 2 (розм.) “носячи на руках, заколисати (дитину)”*, наприклад: *Йосип ще змалечку удався норовистим*

хлопцем: його не заколишеш ніяк, хіба на руках **заносиш**... (Панас Мирний);

- **“наслідок руху”**: *натягатися*² 1 “втомитися, довго тягаючи що-небудь”, *внёстися* 1 “внаслідок довгого несення стати важким; втомити вагою кого-небудь”, наприклад: – *Та й **унісся** мені цей мішок, – відпочину лиш трішки* (СБГ);
- **“наближення до певного орієнтира”**: *піднести* 2, *підволочити*, *підволокти*, *підтаскати*, *підсунути* 2, *підтягти* 1, *підтягнути* 1, наприклад: *Він **підніс** посланням писане й підписане домовлення, поставив на стіл пляшку самогону...* (Улас Самчук).

Префікс **під-** актуалізує сему “наближення” в структурі зафіксованих похідних, формуючи словотвірну опозицію до дериватів із семою “віддалення”. Якщо девербативи з семою наближення експлікують вихідний орієнтир та початок руху, то деривати з семою віддалення фіксують обрану суб’єктом кінцеву локацію чи бажаного адресата, порівняймо: *Ось поспішно вийняв гаманець і висипав усе, що там було. Не рахуючи, він **підсунув** усю купку срібла й мідяків **до мене*** (В. Винниченко) і *Вона **відсунула** його спальний мішок **від Лесьчиного**, захала його в кут і заблокувала йому вихід своїм матрацом* (М. Гримич). Як бачимо, префікси похідних слів із семами наближення та віддалення дублюють прийменники (компоненти конструкції “прийменник + іменник”), які є фіксаторами вихідної та кінцевої локацій.

СЗ **“зміна стану об’єкта на стан суб’єкта”** репрезентоване кількома похідними, а саме: *волоктися* 1, *волочитися* 1, *тягтися* і *тягнути* (пасив до *тягти* 1 і *тягнути* 1). Постфікс **-ся**, приєднуючись до твірного слова, реалізує також СЗ **“безоб’єктний рух суб’єкта”**, нейтралізуючи перехідність дієслівних лексем: *нести* 1, *носитися* 1, *тягтися* 1, *тягтися* б, *тягнути* б, *волоктися* 2, *волочитися* 2, *двигатися*, *соватися* 2, *сунути* 2, *тарабанитися*, *тарганитися*, *таскатися* 1, *толочитися* 1, *цупитися*. Такі деривати переходять у площину ЛСГ з семантикою власне суб’єктного просторового руху. Постфікс нейтралізує наявність об’єкта, нівелюючи сему

каузації руху, та в окремих дериватах актуалізує сему “інтенсивність” (*неслися 1, носитися 1* – рухатися з великою швидкістю).

По-різному виявляють словотворчу спроможність корелятивні пари за ознакою “спрямованість” руху. На прикладі СП твірних дієслів *нести 1 / носити 1* продемонструємо їхню дериваційну активність.

Таблиця 1.1

СП ЛСВ “*нести 1*” і СЗ, реалізовані похідними

<i>Похідні I ступеня</i>	<i>СЗ</i>
<i>несений</i>	“ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”
<i>внесті́ 1 (унесті́), занести 1</i>	“перемістити всередину”
<i>винести 1</i>	“перемістити назовні”
<i>знести 2</i>	“перемістити зверху вниз”
<i>знести 5, піднести 5</i>	“перемістити знизу вверх”
<i>обнести 1</i>	“перемістити довкола чогось”
<i>перенести 1</i>	“перемістити через перепону”
<i>пронесті́ 1</i>	“перемістити повз когось, щось”
<i>знести 1, нанести 1</i>	“нагромадження”
<i>обнести 3, рознести 1</i>	“перемістити в різні місця (про все або багато чого-небудь)”
<i>перенести 2</i>	“змінити місце розташування”
<i>понести 1</i>	“почати переміщення”
<i>пронести 2</i>	“здійснювати рух якийсь час”
<i>(у-) внесті́ся 1</i>	“наслідок руху”
<i>неслися 1</i>	“безоб’єктний рух суб’єкта”
<i>принести, донести 1, віднести 1 (однести)</i>	“перемістити до кінцевого пункту”
<i>наднести, піднести 1</i>	“наближення до певного об’єкта”

Таблиця 1.2

СП ЛСВ “*носити 1*” і СЗ, реалізовані похідними

<i>Похідні I ступеня</i>	<i>СЗ</i>
<i>ношення, носіння</i>	“опредметнена дія”
<i>носій, носильник; зброносець 1, мечоносець 1, щитоносець 1, книгоноша, листоноша, міхоноша 1, водонос, зізднонос, лампонос, лампоноша, міхоноша 2, торбоноша, прапороносець 1</i>	“суб’єкт дії”
<i>ноша 1</i>	“об’єкт дії”
<i>ноші, носилки</i>	“інструмент”
<i>відносіти, доносіти 1</i>	“завершити рух”
<i>поносіти 1, проносіти 2, носитися 2</i>	“здійснювати рух якийсь час”
<i>віносити 3, переносіти, поносіти 2</i>	“переміщення всього”
<i>наносіти</i>	“нагромадження”
<i>попоносити 1,</i>	“довготривалий рух”
<i>носитися 1</i>	“безоб’єктний рух суб’єкта”
<i>заносіти 2 (розм.)</i>	“позитивний результат руху”

Як бачимо, СП ЛСВ дієслова односпрямованого руху *нести 1* має двозонну ад’єктивно-вербальну будову, а *носити 1* – двозонну субстантивну-вербальну. Аналіз показує, що дієслова односпрямованого руху виявляють потенціал у продукуванні дієслівних похідних, а вербативи неспрямованого руху – субстантивних.

Аналіз словотворчої спроможності дієслів засвідчив, що з 21 СП твірних 3 характеризуються тризонною будовою, 8 – двозонною вербально-субстантивною, 3 – вербально-ад’єктивною, 2 – однозонною субстантивною, 5 – однозонною вербальною. Не зафіксовано похідних від дієслова

тябричити, що, очевидно, пояснюється його маловживаністю. Встановлено 5 СЗ у субстантивному блоці, 2 – в ад’єктивному, 26 – у вербальному. Жодна з проаналізованих дієслівних семем не утворює дериватів із усіма можливими СЗ. Загальна кількість похідних – 203.

Засобами реалізації СЗ у субстантивному та ад’єктивному блоках є суфіксація та основоскладання, у вербальному – префіксація, менш продуктивними є конфіксація та постфіксація.

2.1.2. “Переміщати кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”

Виокремлену мікрогрупу формують дієслова *везти 1, возити 1, експортувати, імпортувати, катати 1, парашутувати 2, правити¹ 4, транспортувати*. На думку Т. Масицької, компоненти аналізованої мікрогрупи становлять “ієрархічно вершинну групу дієслів щодо їх валентної спроможності” [103, с. 77]. СП вербативів аналізованої мікрогрупи характеризуються тризонною будовою (субстантивна, ад’єктивна та вербальна).

У межах **субстантивного блоку** виявлено 5 СЗ: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії”, “об’єкт дії”, “інструмент”, “місце-шлях”.

Транспозиційну функцію виконують девербативи зі СЗ **“опредметнена дія”**: *возіння, возовиця 2, транспортування, парашутування, експортування, експорт 1, імпортування, імпорт 1, катання*, порівняймо в контексті: – *Я не певна, що Якову Платоновичу потрібне **транспортування**, – сказала вона. – Спокій – друг хворої людини* (В. Лис). “Семантична транспозиція – це не переведення однієї лексико-граматичної категорії в іншу, а бачення і представлення основи то як предмета, то як дії” [166, с. 148]. У деяких випадках синтаксичної деривації постає питання про розмежування твірної бази й деривата, встановлення первинної та секундарної словотвірної одиниці

(експортувати ↔ експорт).⁵ Ми дотримуємось думки про те, що в парах типу *експортувати – експорт, імпортувати – імпорт* дієслово є твірним, іменник – похідним.

Похідні зі значенням опредметненої дії зафіксовані від усіх твірних аналізованої мікрогрупи, окрім дієслів *правити*¹⁴ та *везти* 1. Відсутність таких дериватів вважаємо впливом омонімії: *правлення* → дія за значенням “володарювати”, “керувати”, “здійснювати обряди”, “говорити, наполягати на чомусь”, “ліквідувати несправності”; *везіння* → дія за значенням *везти* 2 “щастити, фортунити”. Існування в мові інших значень з ідентичним оформленням виступає обмежувачем у продукуванні похідних з таким СЗ від ЛСВ, що виражають рух. Серед синтаксичних дериватів зафіксовано похідні, семантика яких відображає період, приблизний час дії (→ після того, як відбулись жнива), а саме: *возовиця* 1; композити – *коповіз* і *коповозиця* “вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли це робиться”. Очевидно, мала продуктивність похідних, які відображають часові межі переміщення, зумовлена відсутністю потреби в таких новотворах та неважливістю періоду для дії.

СЗ “*суб’єкт дії*” диференціюємо на два типи:

- “*суб’єкт-людина*”: *возій, возильник і возільник*,⁶ *солевоз, сіновоз, молоковоз* 1а, *дрововоз, водовоз, возивода, міновоз* 2,

⁵Проблеми напряду мотивації між дієсловом та іменником зі значенням опредметненої дії розглянуті в працях багатьох мовознавців. Іменники на позначення дії О. М. Тихонов кваліфікував як віддієслівні похідні [157, с. 244]. На думку І. С. Улуханова, якщо в іменника на позначення дії наявна морфема, яка відсутня в дієслові, але виявлена в ряді інших іменників з таким СЗ, то такий іменник вважається мотивованим [163, с. 39-44].

⁶Слова типу *возильник і возільник, чавуновіз і чавуновоз, рибовоз і рибовіз* і под. є фонетичними варіантами однієї лексеми, які репрезентують звукове варіювання в певній морфемі (корінь, суфікс тощо) слова без зміни його ЛЗ та СЗ. Але: *носій і носильник* – це структурно-різнотипні деривати в межах одного СЗ.

транспортувальник 1, експортер “особа, установа чи країна, які експортують товари за кордон”, *імпорттер* “особа, установа чи країна, які імпортують товари з-за кордону”;

- **“суб’єкт-тварина”**: *водовозка 2* “кінь, який возить воду”, *возовик* “кінь для перевезення вантажу”, *важковоз* “назва породи коней, здатних перевозити значні вантажі”.

Композитні утворення, які реалізують СЗ “суб’єкт дії”, можна описати синтагмою типу “той, хто здійснює переміщення”, наприклад: *дрововоз* → “той, хто возить дрова”, *солевоз* → “той, хто возить сіль” тозо. Композити “будуються як синтаксичні структури шляхом оформлення типів зв’язку і подібно до них представляють семантику в розчленованому вигляді” [78, с. 27]. Серед аналізованих композитів зі СЗ “суб’єкт дії” засвідчені субстантиви на означення людини (*сіновоз, молоковоз 1а, дрововоз* тощо) і меншою кількістю представлені композити на позначення суб’єктів-тварин (*водовозка 2, важковоз*).

СЗ **“об’єкт дії”** формують три девербативні іменники: *транспорт 2* “партія вантажів”, *експорт 2* “загальна кількість товарів, що вивозяться за кордон”, *імпорт 2* “загальна кількість товарів, що ввозяться з-за кордону”. Відсутність похідних зі СЗ “об’єкт дії” від твірного *возити* експлікується тим, що воно частково оформлене в структурі композитів, які є реалізацією СЗ “суб’єкт дії”, оскільки перша частина композита є найменуванням об’єкта переміщення, наприклад: *водовоз* → “той, хто возить воду”.

СЗ **“інструмент”** представлене великою кількістю похідних: *віз*¹ та *візник 2* “найманий кінний екіпаж”, *повіз, повозка, ваговіз і ваговоз 1, електровоз, гіровоз, мотовоз, паровоз, турбовоз, тролейвоз, тепловоз, транспорт 1, транспортер 1, водовозка 1, молоковоз 1, зерновозка, чавуновіз і чавуновоз, шлаковоз, цементовоз, фермовоз, рудовоз, бензовоз, стоговіз, автовоз, аміаковоз, бетоновоз, бітумовоз, вуглевоз, газовоз, гноївковоз, землевоз, зерновоз, кабелевоз, контейнеровоз, копицевоз, коповіз, лісовоз* “транспорт для перевезення лісу” (тобто зрубаних дерев як матеріалу),

металовоз, мінераловоз “спеціальна ємність на автомобільній, тракторній тязі для перевезення мінеральних добрив і розсіювання їх у полі”, *міновоз 1*, *нафтовоз*, *панелевоз*, *рибовоз* і *рибовіз*. Семантику лексем *бомбовоз* та *кулеметовоз* (“бричка, тачанка зі встановленим там кулеметом”) недостатньо описати перифразою “транспорт, що перевозить об’єкт, названий іменною частиною композита”, оскільки таке тлумачення буде не цілком правильним. Тут має місце фразеологічність семантики, коли значення похідного прямо не впливає з суми значень його компонентів. Подаємо ширше тлумачення цих субстантивів із метою коректного розуміння їх семантики: *бомбовоз* – повітряний транспорт, обов’язковим атрибутом якого є боєприпаси на борту, *кулеметовоз* – транспорт із встановленим кулеметом. Частково семантика руху відбита в структурі цих похідних, хоча основною метою такого транспорту є деструкція чогось за допомогою встановлених на борту об’єктів. В основі слів *турбовоз* “локомотив, якому надає руху парова або газова турбіна”, *тролейвоз* “вантажний автомобіль з електродвигуном, що живиться струмом від підвісних контактних проводів, та з бензиновим двигуном, який включається там, де немає тролейбусної мережі”, *тепловоз* “локомотив з поршневим двигуном внутрішнього згоряння”, *гіровоз* “локомотив з механічним акумулятором енергії – маховиком”, *електровоз* “локомотив з тяговим електричним двигуном, який живиться струмом від контактної мережі за допомогою струмоприймачів”, *паровоз* “залізничний локомотив з паровим двигуном” лежать перифрази “возить (рухається) за допомогою електричного двигуна, парового двигуна, парової чи газової турбіни, поршневого двигуна, механічного акумулятора енергії і под.”. У цьому випадку машина характеризується тим, яка сила приводить її у дію.

СЗ “*місце-шлях*” репрезентоване поодинокими дериватами, а саме: *возвіз* (фонетичні варіанти – *озвіз*, *узвіз*) “дорога, підйом” та *транспортер 2* “залізнична платформа для перевезення великовагових вантажів”.

Способи та засоби творення похідних субстантивного блоку:

- суфіксація (**-інн-** (возіння), **-нн-** (катання), **нульовий суфікс** (експорт), **овиць'-** (возовиця), **-ій-** (возій), **-ник-** (візник), **-льник-** (транспортивальник), **-овик-** (возовик), **-ер-** (імпортер);
- конфіксація (**воз-** ... **нульовий суфікс** (возвіз), **по-** ... **нульовий суфікс** (повіз), **по-** ... **-к-** (повозка));
- композиція основ + суфіксація (коповозиця, молоковоз, цементовоз).

Ад'єктивний блок репрезентований двома СЗ: **“ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього”** (везений, транспортований, експортований, імпортований) та **“призначений для виконання дії”** (везучий, транспортивальний). Усі похідні ад'єктивного блоку творяться суфіксальним способом (**-ен-, -ан-, -уч-, -льн-**).

Вербальний блок є наймасивнішим з-поміж інших. У ньому відбиті всі можливі трансформації. Власне темпоральна валентність репрезентована трьома СЗ:

- СЗ **“почати рух”**: *повезти 1, завозити¹ 1*;
- СЗ **“здійснювати рух якийсь час”** конкретизуємо залежно від масштабу обмеження дії в часі.

Префікс **по-** обмежує дію коротким відрізком часу (делімітативність), а формант **про-** виражає семантику тривало-обмежувальної в часі дії (пердуративність) [31, с. 237]. Пердуративне значення виражене дериватами *провозіти, прокатати 4*. Це ж значення реалізує постфікс **-ся** (*возитися 1* “їздити з ким-, чим-небудь, возити кого-, що-небудь”). Делімітативну часову семантику реалізують девербативи *повозити 1, покатати 1*.

- Спостерігається пасивність у творенні дериватів зі СЗ **“завершити рух”** (така семантична позиція репрезентована одним дієсловом *відвозіти*).

На перехресті часово-локальних модифікацій перебуває СЗ **“обрамлений рух”**: *звозіти 2* “відвезти куди-небудь і привезти назад, допомогти з'їздити кудись і повернутися назад”, наприклад: ...*Галя розпитувала про врятовані скульптури Пінзеля – він звозив їх до колишнього монастиря капуцинів, що під Олеським замком* (Г. Вдовиченко). Таке похідне охоплює відразу три фази

переміщення (почати везти → везти певний час до встановленого кінцевого пункту → привезти назад до вихідної точки руху) й повертає об'єкт у стартову локацію.

Дієслова різноспрямованого руху, на перший погляд, характеризуються “семантичною необмеженістю”. Проте, на думку Н. С. Авілової, “в окремих значеннях вони можуть бути обмежені” [2, с. 185]. Таке значення дослідниця вважає видовою парою, а префіксальний дериват доконаного виду характеризує “обмеженою дією результативної межі”. Приєднання префіксів до дієслів різноспрямованого руху детермінує зміну їх виду, проте вважати такі пари власне видовими немає підстав, оскільки префіксальний дериват містить не лише семантику виду, а й певні додаткові семантичні компоненти.

Векторна валентність аналізованих твірних реалізована в похідних, які відображають різноманітні просторові трансформації:

- СЗ “**перемістити всередину**”: *ввезти 1, ввезти 1а* “доставити товари з інших країн; імпортувати”, *завезти 2а*;
- СЗ “**перемістити назовні**”: *вивезти 1, вивезти 2* “відправити товари в іншу країну; експортувати”;
- СЗ “**перемістити зверху вниз**”: *звезти 2*;
- СЗ “**перемістити знизу вверху**”: *вивезти 3а*;
- СЗ “**перемістити довколо чогось**”: *обвезти*.

Локативно-об’єктна валентність реалізована також у дериватах зі СЗ “**перемістити через перепону**” (*перевезти 1, переправити 1*), порівняймо: – *Спускайтеся за мною до Бугу, я **перевезу** човном* (М. Стельмах).

СЗ “**перемістити повз когось, щось**” репрезентує девербатив *провезти 1*. Деривати такого типу синтезують значення часу та простору, які неможливо роз’єднати в межах одного слова: – *Я б усе це скупила, – ніби засоромившись почуттів, промовила Настя, – але як їх **провезти** через усі блокпости?* (С. Талан). Семантика пердуративності, яку виражає префікс **про**, водночас “спаяна” зі значенням траєкторії руху, яке підкреслюється

сполученням деривата з синтагмами типу “через якийсь простір”, “повз щось” та подібними.

Кумулятивні модифікації репрезентовані похідними зі СЗ “**нагромадження**”: *навезти*, *навозіти*. Нагромаджувальне значення тісно переплітається з результативним. Це ж значення реалізується похідними *звезти 1*, *звозіти 1* (діал.), однак фіксація локативних відтінків превалює над кількісними семантичними зміщеннями, порівняймо: *Він звозив їх звідусіль, з усіх міст*, де доводилося виступати (Л. Романчук).

Дистрибутивні модифікації представлені девербативами, які виражають переміщення великої кількості об’єктів. Такі трансформації репрезентовані маніфестаторами СЗ “**переміщення всього**”. Репрезентанти цього СЗ відрізняються одне від одного певними відтінками, наприклад: *повозіти* – переміщення всіх (багатьох) об’єктів; *перевозіти* – актуалізується темпоральний елемент у структурі деривата, почергове об’єктне переміщення; *вівозити 1* – вичерпне об’єктне переміщення, спостерігається актуалізація інтенсивності та ітеративності суб’єктного руху для виконання дії. Семантична позиція “**перемістити в різні місця (про все або багато чого-небудь)**” представлена одним дериватом (*розвезти 1* “везучи, доставити кожному особу або кожен предмет у певне місце”), який виражає локальну дистрибуцію – розгалуженість дії, переміщення об’єктів у різні локації.

Багатократність руху виражена девербативами зі СЗ “**довготривалий рух**” (*поповозити*) та “**змінити місце розташування**” (*перевезти 2*, *переправити 2*), порівняймо: *Потім Вероніці треба було ворушити сіно, підсушуючи, і вже разом із мамою вони збирали його та **перевозили** у двір* (С. Талан); [Куць] : *Я їм коня притяг за гичку в стайню. Гаразд мене **поповозив** востаннє, вже не возитиме нікого більше!* (Леся Українка). Не зафіксовано похідних із семантикою однократності.

СЗ “**додаткове виконання дії**”: *надвозіти* “привезти частинку чого-небудь”, *підвезти 2* “доставити, додаючи до привезеного”, наприклад: *Уже*

надвозили трохи жита з лану (СБГ). Додаткова або часткова дія спрямована на збільшення об'єктної кількості.

СЗ *“дія, яка супроводжує основне переміщення”* представлене одним дериватом: *підвезти 1б* “везти кого-небудь якийсь час, попутно”, порівняймо в контексті: – *Сідай, Романе, підвезу!* – *порівнявшись, гукнула з саней закутана в кожух по самий ніс Орина Окунь* (М. Стельмах). Головна дія – це рух суб'єкта (Орини), додаткова – переміщення об'єкта (Романа). Значення деривата *підвезти 1б* розкриває поєднання семантики тривало-обмежувальної в часі дії та відображення дії, яку виконано додатково.

Субстанційна валентність твірних транспонована також у постфіксальних дериватах, які формують такі СЗ: *“безоб'єктний рух суб'єкта”* (*кататися* “їздити на чому-небудь або в чомусь для розваги, для вправ” – суб'єктна субстанційна валентність); *“зміна стану об'єкта в стан суб'єкта”* (*везтися, транспортуватися, експортуватися, імпортуватися* – зазначені девербативи постали внаслідок реалізації об'єктної субстанційної валентності).

Власне аспектно-результативна валентність транспонується в низці СЗ:

- *“перемістити до кінцевого пункту”*: *вивезти 3, відвезти, довести 1, довести 2* “доставити товари з-за кордону”, *звезти 3, привезти, завезти 2, доправити 1, приправити²*, порівняймо в контексті: *Вона мужньо витримала, поки на свіжий могильний пагорб поклали вінки, і аж тоді погодилася, щоб Назар відвіз її до місцевого фельдшерсько-акушерського пункту* (С. Талан). Встановлене значення характеризується найбільшою глибиною місця в СП аналізованих дієслів;
- *“наслідок руху”*: *довозітися 1* “возячи кого-, що-небудь, зазнати неприємностей”, *завозіти¹ 2* “довго возячи, загубити де-небудь у дорозі”, *завезти 1* “відвезти куди-небудь далеко або не туди, куди потрібно”. Семантика зафіксованих дериватів повністю розкривається лише в контексті, порівняймо: – *Але бійтеся бога, отче! Де це ви мене завезли? Та тут страшно жити!* (Гнат Хоткевич);

- **“наближення до певного об’єкта”**: *підвезти 1, надвезти*. Префікс **над-** відображає накладання темпорального значення на семантику локативності, відображаючи “часову наступність”. Префікс **під-**, приєднуючись до твірного *везти*, фіксує фінитивність переміщення біля потрібного просторового об’єкта.

Префікс **від-**, з’єднуючись із твірними дієсловами ЛСГ “Узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, перемістити, тягнучи поверхнею, доставити кудись”, формує деривати зі значенням **“віддалення від просторового орієнтира”**. Проте його злиття з дієсловами *транспортувати, правити* демонструє значення здійсненої дії без фіксації її результативності: *відтранспортувати* “відправити кого-, що-небудь транспортом”, *відправити 1* “відіслати щось куди-небудь, організувати відсилку, перевезення чогось”. Тому такі кореляти вважаємо власне видовими.

Похідні вербальної зони утворилися префіксальним (**ви-, в-, за-, з-, об-, за, над-, під-, по-, про-, до-, від-, роз-, при-, попо-, пере-, на-**), префіксально-постфіксальним (**до- + твірне + -ся**) та постфіксальним (**-ся**) способами.

У процесі аналізу виявлено, що антонімічні дієслова *експортувати* та *імпортувати* володіють ідентичним словотвірним потенціалом, характеризуються тризонною будовою СП та тотожними засобами реалізації СЗ.

Експортувати	Імпортувати
<i>експортування</i>	<i>імпортування</i>
<i>експорт 1</i>	<i>імпорт 1</i>
<i>експортер</i>	<i>імпортер</i>
<i>експорт 2</i>	<i>імпорт 2</i>
<i>експортований</i>	<i>імпортований</i>
<i>експортуватися</i>	<i>імпортуватися</i>

Показовим є те, що в межах СП дієслів *експортувати* та *імпортувати* найбільшим є субстантивний блок (зафіксовано три СЗ: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії”, “об’єкт дії”), ад’єктивний та вербальний блоки рівнозначні (одне

СЗ в кожному блоці: “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього” та “зміна стану об’єкта в стан суб’єкта” відповідно).

Зафіксовано два похідні ЛСВ від лексеми *везти 1* (реалізатори векторної валентності твірного), які є синонімічними до дієслів *імпортувати* та *експортувати* – *ввезти 1a* “доставити товари з інших країн; імпортувати” та *вивезти 2* “відправити товари в іншу країну; експортувати”. Однак векторна валентність не притаманна дієсловам *експортувати* та *імпортувати* (а також похідним *ввезти 1a* і *вивезти 2*, які втрачають здатність продукувати новотвори з просторовими модифікаціями), оскільки просторова спрямованість закорінена в їхньому ЛЗ (порівняймо: *імпортувати* “ввозити з-за кордону” та *експортувати* “вивозити за кордон”) або стає компонентом їхньої семантики на певному ступені словотворення (похідні I ступеня – *ввезти 1a* і *вивезти 2*), а тому нема потреби в повторній реалізації локативно-об’єктних модифікацій. Вважаємо, що функціонування цих дієслів в економічній сфері (тобто спеціалізований характер) є ще одним провідним фактором, який обмежив продукування похідних вербального блоку.

Суперечливим є питання диференціації мутаційних та модифікаційних значень у межах внутрішньодієслівної деривації. Більшість дослідників дотримується думки про існування лише модифікації у віддієслівних дериватах (І. С. Улукханов [164]) Інші дослідники (М. А. Шелякін [176], Л. А. Вараксін [26]) вважають, що просторові відтінки семантики – це мутація, часові, кількісні, результативні – модифікація. У нашій роботі дотримуємося думки про те, що префіксальні деривати вербального блоку виражають модифікаційні значення.

Аналіз словотворчої спроможності дієслів засвідчив, що з 8 СП твірних лише 3 характеризуються тризонною вербально-субстантивно-ад’єктивною будовою, 1 – вербально-ад’єктивною, 2 – вербально-субстантивною, 1 – однозонною вербальною, 1 – однозонною субстантивною. Загальна кількість похідних – 142.

2.1.3. “Супроводити кого-, що-небудь”

У субстантивному блоці виокремлено два СЗ – “опредметнена дія” та “суб’єкт дії”. Транспозиційне СЗ *“опредметнена дія”* реалізоване від усіх твірних цієї групи (*ескортування, конвоювання, ведіння, воживо (діал.), водіння 1, хоровод*).⁷ Абстраговані похідні лексеми є результатом віддієслівної морфологізованої субстантивації.

СЗ *“суб’єкт дії”*: *ескорт* “охорона, яка супроводжує кого-, що-небудь”, *конвой* “група людей, що супроводжують кого-, що-небудь” – іменники з лексично вираженими значеннями збірності; *конвоїр, конвойник*.

Семеми 1 та 3 дієслова *водити* тією чи іншою мірою виражають семантику руху⁸. Тому реалізація встановленого СЗ в субстантивному блоці потребує чіткої сегментації:

- ЛСВ 1: *дідовід* і *дідовод* “поводир у незрячих” (СУМ), *коновод* (розм.) “той, хто краде коней” (СУМ), *поводир 1, поводар 1* і *поводатар* – “той, хто водить кого-небудь” (СУМ), *старчовод 1, хоровод 1а* “учасники танцю, хороводу” (СУМ);
- ЛСВ 3: *водій 1* “той, хто водить машину” (СУМ), *вагоновод* “водій трамваю” (СУМ), *судноводій* “той, хто водить судна” (СУМ).

Способи та засоби творення похідних субстантивного блоку:

⁷ Синтаксичні деривати *судноводіння* та *кораблеводіння*, а також деривати зі СЗ *“допоміжне знаряддя”* (*воловід, повід¹, віжки, водило*) виводяться від ЛСВ *водити 3*. Оскільки в нашій роботі аналізуються дієслова з семою руху, лівобічним актантом яких є жива істота, то похідні від семени *водити 3* не входять до загального підрахунку словотворчої спроможності досліджуваних семем.

⁸ Похідність субстантивів *голотовода* “проводир голоти, бідняків”, *екскурсовод, груповод* – “керівник групи”, *верховод* “впливова людина”, *колоновод* “той, хто йде на чолі колони”, *ляльковод* “артист, який керує ляльками в театрі”, *вождь 1, вожак, вожай, воєвода, полководець* – “керівник війська, племені”, *флотоводець* “керівник флоту” виводимо від ЛСВ *водити 2* “очолювати; бути ватажком”.

- суфіксація: **-нн-** (конвоювання), **-інн-** (водіння), **-ив-** (воживо), **-ник-** (конвойник), **-ір-** (конво[ji]р), **нульовий суфікс** (ескорт);
- конфіксація: **по- ... -ир, по- ... -ар, по- ... -атар** (поводир, поводар, поводатар).

Конфіксація та суфіксація іноді супроводжується морфонологічним утинанням та накладанням, наприклад: конво[j(y)вати) + -ір- [jiр] (елізія + суміщення j); вод(ити) + -інн-я (елізія); по- + води(ти) + -ир- (накладання). У похідному іменнику, який належить до діалектної лексики, відбувається чергування д//ж (вод(ити) + -ив- → воживо).

- композиція основ + нульовий суфікс: *хоровод*. Основоскладання відбувається за участі вокального інтерфікса **-о-**. Базою творення композитів є предикативно-іменні синтагми.

Незважаючи на те, що пацієнс є облігаторним правобічним партнером твірного, об'єктна валентність аналізованих твірних не реалізована похідними субстантивної зони. Вважаємо, що причиною відсутності дериватів такого типу є зближення семантико-синтаксичної функції суб'єкта і об'єкта ситуації: агенс каузує рух пацієнса, виконуючи ідентичне “автопереміщення” (наприклад, у реченні *Я веду його* суб'єкт руху (я) уможлиблює рух об'єкта (його), здійснюючи тотожну дію). Ще однією причиною відсутності такого типу похідних є те, що об'єктне значення частково відбите в структурі композитів, які є реалізацією СЗ “суб'єкт дії” (порівняймо, *старчовод* / “той, хто супроводжує старця”). Така фрагментарність виявляється в тому, що основне смислове навантаження в похідному спрямоване на вираження фактичного суб'єкта-каузатора, а фіксація об'єкта в такому СЗ є факультативною.

Ад'єктивний блок представлений одним СЗ – “*ознака об'єкта за дією, яка спрямована на нього*”. Це значення здатні продукувати всі аналізовані твірні, окрім вербатива *водити*, порівняймо: *ескортований, конвойований, ведений*. Способом творення похідних прикметників є суфіксація (**-н-, -ен-**).

Якщо ЛСВ дієслова *водити* є базою творення похідних субстантивної зони, то ЛСВ дієслова *вести* демонструє спектр можливостей в утворенні дериватів **вербального блоку**.

Словотворчу активність демонструє ЛСВ дієслова *вести* 1 в утворенні похідних із чітко вираженими просторовими модифікаціями. Так, векторна валентність твірних реалізується в низці СЗ: **“перемістити всередину”** (*ввести* 1, *завести* 1), **“перемістити назовні”** (*вивести*), **“перемістити зверху вниз”** (*звести* 1), **“перемістити знизу вверх”** (*звести* 5), **“перемістити довкола чогось”** (*обвести* 1), **“перемістити через перепону”** (*перевести* 1). Поєднання просторово-дистрибутивних модифікацій відображають деривати зі СЗ **“рух з однієї точки в різні сторони”** (*розвести* 2) та СЗ **“рух з різних сторін до однієї точки”** (*звести* 10). Дієслова руху є найтиповішими виразниками просторових значень, а значний набір префіксів – провідний засіб вияву трансформацій такого типу.

Семантична позиція **“віддалення від просторового орієнтира”** (*відвести* 2) є результатом поєднання субстанційної валентності місця та валентності часу. Семантика деривата зі встановленим значенням виражає фіксацію увиразненої стартової локації та початок виконання дії.

Темпоральна валентність твірних передбачає їхній зв'язок з лексемами, які позначають перебіг дії в часі (фазові дієслова, адвербіальні поширювачі). Зафіксовано такі похідні з часовими трансформаціями: СЗ **“почати рух”** (*повести*¹ 2) та СЗ **“здійснювати рух якийсь час”** (*поводити* 1), порівняймо: *Старша медична сестра **поводила** її по відділенню, показала, що до чого, познайомила з обов'язками й дала білий халат і косинку* (В. Мастерова). Відсутні реалізатори фінитивної семантики.

СЗ **“обрамлений рух”** маніфестує дериват *зводити* “повести куди-небудь, допомогти побувати десь”, порівняймо: *Картоплю я собі сама відварю, а ти краще до неї сходи, дізнайся, як там вона, а завтра тоді мене до неї **зводиш*** (С. Талан). Іноді похідні перебувають на перехресті часово-локальних семантичних зсувів, формуючи СЗ **“перемістити куди-небудь**

ненадовго” (*завести 1a* “відвести куди-небудь на якийсь час”), порівняймо в контексті: *Вона до нас діток своїх завела* – покинула, а сама знов-таки пішла туди до його [чоловіка] (Марко Вовчок). Семантика такого деривата містить вказівку на інтенсійну локацію, до якої переміщають об’єкт на необмежений проміжок часу.

Аспектно-результативна валентність транспонується лише в похідних вербального блоку. Її найтиповішими виразниками є девербативи зі СЗ **“перемістити до кінцевого пункту”**: *відвести 1, довести 1, привести 1*. Похідні зі СЗ **“наближення до просторового орієнтира”** (*провести 1* “піти до певного місця”, *підвести 1, надвести*) відображають семантику переміщення впродовж обмеженого часу та фіксацію інтенсійної локації. Деривати зі СЗ **“наслідок руху”** (*доводітися* “водячи кого-небудь, зазнати чогось небажаного”, *завести 2* “відвести куди-небудь далеко або не туди, куди потрібно”) відображають негативний результат, який виявляється після завершення руху. Такі значення потребують контекстуального розширення, порівняймо: – *Чи ви пак знаєте, де ваша Мелашка? Це ж наша Палазя розгубила свою череду* *десь по Києві. Водила, водила, поки доводилась* (І. Нечуй-Левицький); *Ява зупинився: - А куди, ти знаєш, куди? – Не, – кажу я, ледве тримаючись на ногах, – це ти мене сюди завів. Ти й виводь* (В. Нестайко).

Субстанційна валентність твірних реалізувалась у дієсловах зі СЗ **“зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”** (*вестися, ескортуватися, конвоюватися*). Дистрибутивні зміщення представлені низкою похідних лексем: **“переміщення всіх”** (*переводіти* – часова наступність, черговість), СЗ **“локальна вичерпність”** (*віводити 2, обводіти* – відвідання всіх інтенсійних локацій). Похідний вербатив *розвести 1* зі СЗ **“перемістити в різні місця”** виражає розподільну локалізацію об’єктів.

Кількісні трансформації реалізовані в репрезентантах СЗ **“нагромадження”** (*навести 8, звести 8*). Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії твірних транспонувалась у дериватах зі СЗ

“довготривалий рух” (поповодити 1) та СЗ **“змінити місце розташування”** (перевести 2).

Провідним способом творення похідних дієслівного блоку є префіксальний (**16 префіксів**), постфіксальний (**-ся**), префіксально-постфіксальний (**до- + -ся**).

Отже, твірні *вести 1*, *ескортувати*, *конвоювати* формують тризонні вербально-субстантивно-ад’єктивні СП, а семема *водити 1* – двозонну вербально-субстантивну. ЛСВ дієслова *вести* з семою односпрямованого руху виявили високу активність в утворенні похідних вербального блоку, а ЛСВ вербатива *водити* (різноспрямований рух) продемонстрували великий потенціал у продукуванні елементів субстантивного блоку. Загальна кількість похідних – 55.

2.1.4. “Змусити рухатися в певному напрямку”

Мікрогрупу **“Змусити рухатися в певному напрямку”** формують ЛСВ восьми дієслів руху, а саме: *ганяти 1*, *гнати 1* і *гонити 1*, *кóпати*, *котити 1*, *качати 2*, *пхати 1а*, *штовхати 2*. Як уже зазначалося, достовірність встановлення дериваційних можливостей лексеми на рівні СЗ можлива лише тоді, коли аналіз зосереджений на базі окремих семем одного слова. Вказані ЛСВ полісемантичних дієслів (за винятком однозначної лексеми *кóпати*) найточніше репрезентують семантику руху, оскільки не володіють будь-якими додатковими семантичними маркерами (порівняймо, сема “швидкість” є компонентом ЛСВ дієслів *ганяти 2*, *гнати 2*, *гонити 2*, ЛЗ – “примушувати рухатися швидко”). СП твірних дієслівних лексем представлені трьома блоками: субстантивним, ад’єктивним та вербальним.

Субстантивний блок. Граматична перекатегоризація відображена в похідних зі СЗ **“опредметнена дія”**. Синтаксичні деривати зафіксовано від усіх твірних мікрогрупи, окрім *гнати*, а саме: *ганяння*, *ганянина* (діал.), *гін 1*, *копанівка* (західний варіант) “футбол”, *копняк* “удар ногою”, *качання*¹ 2,

котіння, кочення, пхання, штовхання.⁹ Перепон для утворення девербативів зі встановленим значенням, як правило, не існує. Єдиною причиною відсутності таких дериватів є корелятивність твірних за ознакою “спрямованість” (*гнати / ганяти*). Дієслова, в яких “односпрямованість” є компонентом їхнього ЛЗ, як правило, не утворюють похідних субстантивної зони (порівняймо, *нести, везти* тощо).

СЗ “*суб’єкт дії*” репрезентоване кількома похідними лексемами, які належать до спортивного, діалектного, історичного пластів лексики, порівняймо: *гоній* (іст.) “той, хто збирав у волость селян”, *гонінник* (діал.) “пастух”, *штовхач 4* (спорт.) “спортсмен, фахівець зі штовхання ядра”. Зазначені деривати репрезентують явище ідіоматичності семантики.

Найменшу спроможність виявляють мотиватори в продукуванні похідних лексем зі СЗ “об’єкт дії” та “інструмент”. Так, СЗ “*об’єкт дії*” представлене двома дериватами: *кочало* “круг, диск” і *качулка* “коло”. Мала продуктивність в утворенні таких дериватів експлікується вузькою семантикою твірних: *копати* передбачає правобічного учасника у вигляді предмета будь-якої форми; *котити 1* і *качати 2* – предмет круглої форми; *гнати 1*, *гонити 1*, *ганяти 1* – живі істоти (переважно тварини); *штовхати 2* і *пхати 1а* – живі істоти та неживі предмети.

Зафіксовано дві похідні лексеми зі СЗ “*інструмент*” (*коток*² 4 “кругла дерев’яна колодка, по якій перекочують важкі предмети”, *штовхач 1* “додатковий, допоміжний локомотив у хвості поїзда, який підштовхує його ззаду”). Дериваційна пасивність, як зазначає Н. М. Пославська (на прикладі деструктивних дієслів як твірної бази), детермінується також існуванням у мові різноманітних “номінацій, синонімічних до потенційних похідних” [132, с. 11].

⁹ До дериватів першого ступеня від ЛСВ *гонити 1* не зараховуємо лексеми *гоньба, гонення, гоніння, гончий 1, гончий 1а* та ін., оскільки їх похідність виводиться від ЛСВ *гонити 7* “переслідувати, цькувати”.

Найпродуктивнішим способом творення похідних іменників від аналізованої групи твірних є суфіксація (**-нн-, -енн-, -інн-, -нин-, -як-, -івк-, нульовий суфікс** – “опредметнена дія”; **-інник-, -ач-, -ій-** – “суб’єкт дії”; **-ал-, -улк-** – “об’єкт дії”; **-ок-, -ач-** – “інструмент”), рідко – композиція основ (поряд з суфіксацією). Дериват *копанівка* містить у своїй формальній структурі консонантний інтерфікс **-н-**.

Ад’єктивний блок є традиційно найменшим у віддієслівних парадигмах. У ньому реалізована субстанційна валентність твірних, порівняймо: **“ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”** (*знаний 1, качаний 2, коткий 1*), **“призначений для виконання дії”** (*коткий 2 “зручний для кочення”, наприклад, котка доріжка, коткий ґрунт*). Засобом утворення похідних прикметників є суфікси **-н-** та **-к-**.

Вербальний блок маніфестують девербативи з просторовими, часовими, дистрибутивними та кількісними модифікаціями.

Власне локативно-об’єктна валентність твірних реалізувалась у низці семантичних позицій:

- **“перемістити всередину”**: *вгнати¹ 1, загнати 1, вкотити 1, закотити, впахати 1в і впахнути 1в, запхати 1 і запхнути 1, заштовхати 2, заштовхнути, виштовхнути*;
- **“перемістити назовні”**: *вигнати 1, викотити 1, випхати 1, виштовхати*;
- **“перемістити зверху вниз”**: *скотити 1, зіпхнути 1а, спихнути 1а, (спхнути 1а), зіштовхнути 1*;
- **“перемістити довкола чогось”**: *обкотити 1*.

Деривати з модифікацією вертикального напрямку руху знизу вгору відсутні. Семантичну позицію **“перемістити під що-небудь”** формує один дериват *підкотити¹ 1а* “котячи, перемістити під що-небудь”. Формування цього значення є нерегулярним. Факт пройденої відстані (з перепонами або без) репрезентує значеннєва структура дериватів, які формують семантичні позиції **“перемістити через перепону”** (*перегнати 3, проштовхати 1 і*

проштовхнути 1, пропхати 1 і пропхнути 1 – “змусити переміститися через який-небудь простір, перепону”) та **“перемістити повз когось, щось”** (*прогнати 1*), порівняймо в контексті: *Коли-не-коли проїде селянин возом, пастушата переженуть худобу через дорогу* (О. Гончар); *Артільний пастух Митяша кожного ранку й вечора неодмінно вештається якийсь час на будівництві, поки прожсене повз Вовчий Брід свині* (І. Волошин).

Компоненти пари, які характеризуються зміщенням семантики (один з елементів пари володіє додатковим відтінком базового значення), є словотвірною парою. Якщо ж дієслівна пара доконаного й недоконаного виду представлена тотожною лексичною семантикою, то така пара є видовою й перебуває поза межами СП. Поряд із видом відображається результат дії. Оскільки результативне значення невіддільне від видового, то виокремлюємо вид аспектно-результативної валентності аналізованих вербативів руху, яка транспонується в СЗ **“перемістити до кінцевого пункту”**: *вигнати 1а, відігнати 3, пригнати¹ 1, докотити, прикачати, прикотити 1, припхати, доштовхнути*. Поєднанням результативних та кількісних значеннєвих трансформацій характеризуються дієслівні похідні, які формують СЗ **“нагромадження”**: *зігнати 4, нагнати 2, накотити 1, напхати 1, накачати²*. Значення результату нерозривне від семантики нагромадження, проте вважати такі модифікації кількісними можна лише умовно, частково, оскільки сема “нагромадження” стосується не власне руху як процесу, а фіксує кількісну характеристику об’єктів переміщення.

Якщо ж сема результату руху відсутня, а компоненти пари тотожні за семантичним наповненням, то така формальна різнотипність вважається видовою й не належить до словотвірної. Видові кореляти становлять єдину лексичну одиницю, порівняймо: *котити – скотити, итовхати – зіштовхнути* тощо.

Темпоральна валентність вербативів руху тісно пов’язана з результативною, оскільки результат руху фактично засвідчує його завершення. Актуалізаторами фінітивної темпоральної валентності

(“*завершити рух*”) вважаємо ті дієслова, в яких часове значення превалює над результативним (наприклад, *докачати*). Семантичні позиції початку та тривалості руху якийсь час представлені майже однаковою кількістю дериватів (4-3), порівняймо: “*почати рух*” (*погнати 1, покачати 1, покотити 1, попхати*) та “*здійснювати рух якийсь час*” (*поганяти², прокотити, поштовхати*).

Семантику віддалення реалізують деривати, які формують два СЗ:

- векторно-розподільна аблативність – “*рух з однієї точки в різні сторони*”: *розігнати 1, розкотити 2, розіпхати 1 і розіпхнути 1, розштовхати 1*. Спостерігається фіксація вихідного пункту та розгалуження напрямів руху для кожного учасника-суб’єкта;
- стартово-локальна аблативність – “*віддалення від певної точки*”: *відігнати 1, відкотити 1, відіпхнути 1 (відпихнути 1), відштовхнути 1*. Семантика дериватів засвідчує початковий етап руху та вихідну локацію.

Семантико-словотвірну опозицію аблативності становлять дієслова зі значенням наближення, представлені в межах двох СЗ:

- векторно-з’єднувальне наближення – “*рух з різних сторін в одну точку*” (*зіштовхнути*). Значення похідних дієслів вказує на множину стартових локацій та учасників процесу й репрезентує сумісний суб’єктно-об’єктний рух до однієї локації;
- фінітивно-локальне наближення – “*наближення до певного орієнтира*”: *підкотити¹ 1*. Значення деривата репрезентує рух до інтенсійної локації, виражаючи близьке завершення дії.

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії втілена в низці семантичних позицій. Вербативи з семантикою “*виконати дію один раз*” здатні продукуватись не всіма аналізованими твірними: *копнути, штовхнути 2, штовхнути 2, пхнути 1а, пихнути 1а*. Пасивність аналізованих ЛСВ дієслів *гнати, гонити, ганяти, котити, качати* (семантика примусу) в утворенні встановленого значення експлікується, очевидно,

залежністю цих семем від комплексної специфіки їхньої семантичної структури. Значеннєва структура мотиваційних баз такого типу а priori передбачає “розвинене” просторове переміщення, що унеможлиблює появу одноактної семантики (*про це: див. аналіз ЛСВ дієслів власне просторового суб’єктного руху гнати, гонити, ганяти в розділі 3*).

Формування СЗ **“довготривалий рух”** уможлиблює злиття твірного з ітеративним префіксом **попо-**. Однак реалізація такого значення засвідчена лише одним дериватом *попоганяти*.

Значення недостатньої інтенсивності реалізується девербативами недоконаного виду (СЗ **“здійснювати рух злегка, час від часу”**), а саме: *попихати 1, поштовхувати, підштовхувати 1*.

Повторне виконання дії, яке потребує проходження всіх етапів переміщення, репрезентоване девербативами зі СЗ **“змінити місце розташування”**: *перегнати 2, перекотити 1, перепхати 1 і перепхнути 1, перештовхати 1*. Несистемним є творення похідних зі СЗ **“допоміжна дія, яка сприяє реалізації руху”**: лише досліджувані твірні *пхати* та *ганяти* виявили активність у продукуванні встановленого значення (*підпхати 1* “штовхаючи ззаду або налягаючи збоку, допомогти рухові чогонебудь”, *поганяти¹ 1* “примушувати рухатися швидше, підганяючи батогом”).

Субстанційна об’єктна валентність реалізується в СЗ **“зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”** (*котитися¹ 1, качатися 2, штовхатися 2*), відображаючи зміну суб’єктно-об’єктних функцій.

У вербальному блоці конструктивність виявили різноманітні префікси (**по-, про-, попо-, пере-, під-, від-, роз- (розі-), до-, при-, ви-, з- (зі-) на-**), постфікс **-ся**, суфікси (**-ну-, -ону-**), конфікси (**під- + -ува-, по- + -ува-**).

Аналіз дериваційної спроможності дієслів аналізованого ряду виявив структуру зон СП: субстантивна зона представлена чотирма семантичними позиціями, ад’єктивна – двома, вербальну зону формують 22 СЗ. З-поміж 8 дієслівних ЛСВ лише двом властива тризонна будова СП, 4 – двозонна вербально-субстантивна, 1 – двозонна вербально-ад’єктивна, 1 – однострункова

субстантивна. Загальна кількість похідних першого ступеня деривації – 99 елементів.

2.2. Словотвірні можливості дієслів із семою тактильно-дистанційної каузації

У межах каузативних дієслів руху виокремлюємо дві групи, які фіксують “чисту каузацію” об’єктного руху. “Чистою” вважаємо таку каузацію, за якої суб’єкт не змінює власного розташування. Таким чином, дієслова з відтінком тактильної каузації дистанційного об’єктного руху формують групу “Махнувши рукою, примусити переміщуватися те, що є в руці”, а вербативи зі значенням тактильно-локальної каузації руху формують ЛСГ “Торкаючись об’єкта, спричинити його рух” (параграф 2.3).

Тактильно-дистанційний тип каузації властивий компонентам мікрогрупи **“Махнувши рукою (руками), примушувати переміщуватися те, що є в руці (в руках)”** (*вєргати* (розм.), *жбурляти I* (*жбурлятися*) (розм.), *кидати I* / *кинути I*, *метати I*, *швиргати I* (*швиргатися*), *шпурляти* (*шпурлятися*), які репрезентують **просторовий рух** об’єкта, спричинений дією суб’єкта (мах рукою). ТСП аналізованих вербативів характеризується чотирма зонами (субстантивно-ад’єктивно-вербально-адвербіальна).

Субстантивний блок. Від усіх твірних реалізується транспозиційне СЗ **“опредметнена дія”**: *вергання*, *жбурляння I*, *кідання I*, *кидок I* (розм. *кидьок*), *метання I*, *швиргання I*, *шпурляння*. Похідний субстантив *кидок I* (*кидьок*) реалізує семантику одноактної опредметненості. В творенні виокремлених значень беруть участь продуктивні суфікси, наприклад: **-нн-** (*вергання*, *кидання*, *метання*, *швиргання*, *жбурляння*, *шпурляння*), **-ок-** (*кидок*).

СЗ **“місце-шлях”** репрезентує дериват *кидь*¹ (утворений нульсуфіксальним способом) із ЛЗ “відстань, на яку можна що-небудь

кинути”. Значення субстантива експлікує потенційний шлях, який може подолати об’єкт, переміщення якого каузоване суб’єктом.

СЗ “**суб’єкт-спеціаліст**” реалізують деривати *кидальник 2* та *метальник*. Ці похідні субстантиви належать до групи спортивної лексики. Іменники *кидальник 1* і *кидій* “робітник, що подає снопи тощо під час укладання їх у скирту” є суб’єктами руху за родом діяльності (сільське господарство). Очевидно, потребує редагування словникова дефініція дієслова *кидати* / *кинути*, яка не засвідчує ЛСВ на позначення *кидати* як сільськогосподарського процесу, що увиразнило би семантичний зв’язок між твірним і похідним (*кидати* → *кидальник 1*, *кидій*, *самокидка* тощо).

На перехресті суб’єктно-інструментальної семантики перебуває значення похідного субстантива *самокидка* “жниварська машина, що автоматично скидає готовий сніп”. Таке значення, виражене похідним іменником на позначення технічного засобу, відображає модифіковану скерованість у позицію “суб’єкта”.

СЗ “суб’єкт-людина” реалізують суфікси **-льник-** (*кидальник*, *метальник*), **-ій-** (*кидій*). Дериват *самокидка* утворений шляхом “основоскладання + суфіксація” (займенник **сам** + **-о-** + **кид(ати)** + **-к-** → *самокидка*; морфонологічні явища – елізія та інтерфіксація). Творення деяких слів субстантивної зони передбачає субститутивне утинання фіналі (елізія) деяких твірних, порівняймо: **кид(ати)** → *кидій*, *самокидка*, *кидок* (аналогічно).

Неоднозначність викликає пасивність твірних у продукуванні дериватів зі СЗ “об’єкт дії”. Хоча об’єктна позиція є обов’язковою для аналізованого класу твірних, не зафіксовано жодного похідного з таким СЗ. Оскільки відсутні формально-семантичні обмеження для реалізації похідних із об’єктним значенням, то найвагоміша причина нереалізованості дериватів із заданою семантикою, очевидно, – відсутність комунікативної потреби виділення окремого предмета з множини однорідних.

Ад’єктивний блок маніфестований двома СЗ, які є реалізацією субстанційної валентності, – “**ознака об’єкта за дією, яка спрямована на**

нього” (киданий 1, кинений, кинутий) та **“призначений для виконання дії”** (кидальний, металний). Закономірним є те, що активність у творенні похідних прикметникової зони виявляють “нейтральні” твірні, тобто ті, які не марковані жодними додатковими семами, не належать до мовленнєвої периферії. Девербативи ад’єктивного блоку утворені суфіксальним способом (-льн-, -ан-, -ен-, -т-).

Вербальний блок. У дієслівній зоні реалізуються деривати з просторовими, темпоральними, результативними, дистрибутивно-інтенсивними та кумулятивними трансформаціями.

Векторна валентність, властива твірним, транспонується у восьми СЗ:

- **“перемістити назовні”**: *вивергати і вивергнути, викинути, вишпурляти*;
- **“перемістити всередину”**: *ввергті і ввёргнути, вкинути, закинути*;
- **“перемістити зверху вниз”**: *звергті і звёргнути, скинути 1*;
- **“перемістити знизу вверху”**: *підкинути 1*;
- **“перемістити довкола чогось”**: *обкидати 1а*;
- **“перемістити крізь щось”**: *прокинути*.

Семантику початку руху з фіксованим стартовим орієнтиром виражають деривати зі СЗ **“віддалення від початкової точки”**: *віджбурнути, відкинути 1*.

Локально-дистрибутивні модифікації представлені дериватами зі СЗ **“перемістити в різні місця”** (*розкидати 1, розметати 1, розшпурляти*), порівняймо в контексті: *На затишному подвір’ї занурена в себе бабуся розкидала золотисті зернята кукурудзи, а заклопотані кури ловили ці залишки сонця* (О. Печорна).

Синтаксичне поєднання дієслова *кидати / кинути* з прийменниково-іменниковою конструкцією (**“під + іменник”**), яка є еквівалентом обставини місця, детермінує появу деривата *підкинути 2* зі СЗ **“перемістити під що-небудь”**, порівняймо: ... *Не любив Микола слів. І тепер – сказав, кинув під комин недопалок і замовк* (В. Мастерова) → *підкинути 2* (– *Кажу [Галі]*:

покинь – не слухає... дай хоч води – а вона почала лаятись. Так я вирвав віник з рук та й підкинув під піл. А вона ото у сльози, – виправлявся Василь (Панас Мирний). Інші представники аналізованої групи не виявляють здатності в продукуванні СЗ такого типу, що пояснюється двома причинами: по-перше, часткова належність твірної лексеми до спортивної лексики поряд із її загальноновживаним значенням (*метати*) або розмовний характер (*вергати, жбурляти*), по-друге, ускладненість значеннєвої структури твірного (сема “інтенсивності” – *жбурляти, швиргати, шпурляти*).

Темпоральна валентність твірних уможливила породження похідних з часовими модифікаціями: СЗ “*почати рух*” реалізоване префіксом *за-* (*зашпурляти*), СЗ “*здійснювати рух якийсь час*” – афіксами *по-, про-* (*покідати 3, прокідати 2, пометати¹ 1*) та СЗ “*завершити рух*” – префіксом *від-* (*відкідати 1, відшпурляти*).

Валентність ступеня інтенсивності й міри виконання дії простежується в здатності твірних продукувати підкатегорії дистрибутивних дієслів. Так, дистрибутивні зміщення представлені СЗ “*переміщення всього*” (*покідати 1* та *пометати¹ 2*; в дериватах *перекідати 1, переметати², перешпурляти* актуалізується сема часової наступності). Девербатив *пометати¹ 2* характеризується розмовним відтінком, незважаючи на належність його твірної бази до пласту спортивної лексики. Локальна дистрибуція маніфестована девербативом *обкідати¹ 1* зі СЗ “*локальна вичерпність*”, яке є результатом субстанційної валентності місця.

Семантика однократності маніфестована похідними зі СЗ “*виконати дію один раз*”: *жбурнути, швиргнути і швиргонути, шпурнути*. Модифікація багатократності руху маніфестована двома СЗ – “*довготривалий рух*” (реалізоване дієсловом *попокидати* за допомогою ітеративного префікса *попо*) та “*змінити місце розташування*” (семантика неодноразового, повторного виконання втілена в похідному *перекинути 1* за участі префікса *пере-*).

Кумулятивні зсуви в семантиці словотвірної пари “твірне-похідне” перехрещуються з результативністю. Кількісні трансформації реалізують похідні, об’єднані СЗ **“нагромадження”**: *навергати, скідати, скинути* 6, *накидати* 1, *наметати*¹ 1, *нашпурляти*. Кількісна характеристика акцентована, здебільшого, не на процесі руху, а на множині об’єктів, нагромадження яких відбувається внаслідок каузації руху суб’єктом. На вираженні семантики кількості спеціалізуються префікси **на-** та **з-** (**с-**), однак похідним із префіксом **з / с-** іманентна чітка фіксація місця кумуляції об’єктів.

Синтезом семантики нагромадження та повторюваності дії характеризуються похідні зі СЗ **“додаткове виконання дії”** *підвергти* і *підвергнути*, *докідати*, *прикинути* 1, *підкинути* 3 (“кинути, звичайно додаючи до чого-небудь”). Додаткова дія спрямована на збільшення кількісного складу об’єктів.

Постфікс **-ся** реалізує два СЗ вербального блоку:

- **“безоб’єктний рух суб’єкта”** (*вергатися* 1, *кидатися* 2, *метатися* 1), порівняймо: *Мати вхопила рогаща і кинулася до печі* (В. Мастерова). Постфікс **-ся** нейтралізує об’єктну позицію, актуалізуючи сему “швидкість”. Таким чином, ці деривати реалізують семантику поширення суб’єктом дії на себе: *кидатися* → дослівно *кидати себе*;
- **“зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”**: *вергатися* 2.

Аспектно-результативна валентність реалізується в похідних зі значенням **“перемістити до кінцевого пункту”**: *докинути* 1, *дометати*¹ 1, *дошпурляти*, *дошпурнути*. На відміну від дериватів, які реалізують СЗ “перемістити до кінцевого пункту”, дієслова *накинути* 1 “кидаючи що-небудь, охопити ним когось, щось”, *закідати* 1 “кидаючи, заповнити чим-небудь”, *завергти* і *завергнути*, *прикидати* “кидаючи що-небудь, покрити когось, щось”, структура яких ускладнена префіксами, не вважаємо словотвірними парами від аналізованих твірних, оскільки не фіксуємо будь-яких семантичних зсувів для надання їм статусу словотвірних утворень. Тому

такі дієслівні лексеми вважаємо видовими корелятами, а процес їх виникнення – формотворенням.

Надмірна інтенсивність виконання дії призводить до негативного результату – погіршення фізичного стану суб'єкта (*навергатися* “багато вергаючи, стомитися” – СЗ “*наслідок руху*”). У дієслові *накидатися* (“багато, досхочу покидати” – СЗ “*здійснювати рух досхочу*”) наслідок довготривалої дії не відображений у його семантичній структурі (хоча засоби творення похідних ідентичні (**на-** + **-ся**)), тому такий дериват є продуктом валентності ступеня інтенсивності та міри виконання дії.

Адвербіальна зона маніфестована трьома дериватами – *кидком*, *кидькома*, *швиргома* (“швидко кидаючи”), які виражають спосіб дії, названий твірним вербативом. Інструментом реалізації прислівникових дериватів є суфікси **-ком**, **-ома**.

Отже, СП аналізованих характеризуються різною будовою: 1 дієслову притаманна вербативно-субстантивно-ад'єктивно-адвербіальна структура (*кидати* 1 / *кинути* 1), 3 – двозонна вербативно-субстантивна (*вергати*, *жбурляти* 1, *шпурляти*), 1 – вербативно-субстантивно-ад'єктивна (*метати* 1), 1 – вербативно-субстантивно-адвербіальна (*швиргати* 1). Загальна кількість похідних – 80. У комплексі найбільшим є дієслівний блок (24 СЗ), субстантивний блок – 3 СЗ, ад'єктивний блок – 2 СЗ, найменшим є адвербіальний блок – 1 СЗ. Суфіксація є універсальним способом творення похідних вербальної, субстантивної, ад'єктивної та адвербіальної зон. За участі чотирьох суфіксів (**-ій-**, **-льник-**, **-нн-**, **-ок-**) творяться похідні іменники; також зафіксовано один композит (*самокидка*). Девербативи ад'єктивного блоку утворились за участі суфіксів **-льн-**, **-ен-**, **-т-**. Семантичні трансформації вербальної зони уможливили різноманітні префікси (**ви-**, **в-**, **за**, **по-**, **про-**, **під**, **від-**, **на-**, **пере-**, **об-**, **попо-**, **на-**, **з-** / **с-**, **до-**), конфікс (**на-** + **-ся**: *накидатися*), суфікси **-ну-**, **-ону-** (*жбурнути*, *швиргоннути*) та постфікс **-ся** (*метатися*). Похідні адвербіальної зони утворились за допомогою суфіксів **-ком**, **-ома**. Реалізацію кількох девербативів, окрім провідних засобів,

уможливило субститутивне утинання фіналі (кид(ати) – *кидок, кидій, самокидка*; верг(ати) → *ввергти* і под.). У парах *кидати* – *кидькома, кидати* – *кидьок* спостерігається чергування ∂ / ∂' , однак таке чергування не належить до морфонологічного явища, оскільки є прикладом фонетичних змін.

2.3. Дериваційна спроможність вербативів із семою тактильно-локальної каузації

Семантика тактильно-локальної каузації руху репрезентована дієслівними лексемами, які формують ЛСГ “*Торкаючись об’єкта, спричинити його рух*”. Концептуальним ядром цієї групи є ЛСВ *рухати* 2, від якої зафіксовано два синтаксичні деривати (*рухання, рух* 3) та два лексичні (*порухати* 2 – темпоральна модифікація, *рухнути* – однократність). Серед компонентів цієї досліджуваної групи виокремлюється невелика кількість дієслівних лексем, які відображають значення обертального руху (*вертити* 1а, *крутити* 1, *обертати* 4) та вербативи зі значенням ритмічного руху (*ворушити* 1, *гецати* 2, *гойдати* 1, *гуцати* 1, *качати* 5, *колихати* 1, *колисати* 1, *пхати* 1, *теліпати* 1, *термосити* 1, *торгати*, *торсати*, *трясти* 1, *трусити* 1, *хибати* 1, *хитати* 1, *шарпати* 1, *штовхати* 1). Останню групу лексем Т. Морозова іменує “дієсловами, що позначають механічний зворотно-поступальний рух” [110, с. 163]), “дієсловами коливального руху” [109, с. 5]. Обраним для аналізу вербативам властиві субстанційна (суб’єктна, об’єктна та інструментальна), темпоральна, ступеня інтенсивності та міри виконання дії, аспектно-результативна валентності. Компоненти виокремленої групи здатні формувати тризонну СП (вербально-субстантивно-ад’єктивну).

2.3.1. Вербативи зі значенням ритмічно-коливального руху

Субстантивний блок формують три семантичні позиції: “опредметнена дія”, “об’єкт дії”, “інструмент”. СЗ “*опредметнена дія*”: *ворушіння, гойдання,*

качання¹, колихання, колисання, колисання, пхання, трусіння, трясіння, хибання, хитамиця, хитанина, хитання, теліпання, термосіння, торгання, торсання, шарпання, шарпанина 1, штовхання, штовханина, штовхан, порівняймо в контексті: ...*Анна повернулася до кімнати, в якій спали діти, і, зосередившись на звичній для себе роботі годування-переповивання-колихання, відчула себе майже впевнено* (Н. Гурницька).

СЗ **“інструмент”** представлене шістьма субстантивами: *гойдалка, гойданка, крісло-гойдалка, качалка 3, колиска 1, колисання 2 (діал.) “колиска”*. Знаряддя є факультативним, оскільки виконання дії теоретично без нього можливе. Деривати *гойдалка* і *гойданка* характеризуються подвійною мотивацією. Твірною базою для субстантивів *гойдалка, гойданка, крісло-гойдалка* виступають і дієслово *гойдати*, і вербатив *гойдатися*. Якщо для першого інструмент є необов’язковим компонентом, то для другого – навпаки: семантика твірної дієслівної лексики *гойдатися 1a* “ритмічно рухатися в чому-небудь з метою розваги” (власне суб’єктний рух) містить облігаторну вказівку на знаряддя для виконання руху.

СЗ **“об’єкт дії”** представлене двома дериватами від твірного *теліпати*, а саме: *теліпайло 1* “таке, що висить і гойдається”, *теліпанчик* “підвісок для сережки”.

Ад’єктивний блок формує СЗ **“ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”**: *качаний 5, колиханий, колисаний, ворухливий, ворухкий (і ворухкий), трусський, хибкий 1, хибливий 1, хиткий, шарпаний*.

У **вербальному блоці** транспонована субстанційна суб’єктна, темпоральна, аспектно-результативна, ступеня інтенсивності та міри виконання дії валентності.

Темпоральна валентність, властива твірній базі, відбита в трьох СЗ:

- **“почати рух”**: *загойдати 1, заколихати², заворушити, загецати, загуцати 1, заторгати, заторсати, затрясти 1, захитати 1, зателіпати, затермосити, затрусити² 1, зашарпати 1, заштовхати 1*. Якщо більшість твірних дієслів із семою руху виявляють здатність

утворювати похідні зі СЗ “почати рух” за допомогою двох префіксів **за-** та **по-**, то дієслова зі значенням ритмічно-коливального та обертального руху формують такі модифіковані деривати лише за участі префікса **за-**.

- **“здійснювати рух якийсь час”**: *погойдати, прогойдати, покачати 5, поколисати, поколихати, поворушити, потеліпати 1, потермосити, поторгати, поторсати, потрусити 1, протрусити 2, потрясти 2, протрясти 4, похитати 1, поштовхати*.

Утворення дериватів зі СЗ **“завершити рух”** є пасивним процесом. У межах досліджуваної групи похідне з таким значенням зафіксоване лише від дієслова *хитати (дохитати)*.

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії твірних реалізувала себе в 4 СЗ вербального блоку. Активними виступають аналізовані твірні в утворенні СЗ **“виконати дію один раз”**: *ворухнути, гецнути, гуцнути 1, гойднути, качнути, колихнути, пхнути, пихонутти, торгнути, торгонутти, торсонутти, труснути, тряснути, термоснутти, шарпнути, шарпонутти, штовхнути, штовхонутти*. Недостатність виконання дії відображає семантика конфіксальних дериватів зі СЗ **“здійснювати рух злегка, час від часу”** (*погойдувати, похитувати, пошарпувати, поштовхувати*). Їх семантико-полярним віддзеркаленням є СЗ **“поступово збільшувати швидкість руху об’єкта”**: *розгойдати 1, розкачати² 1, розколисати 1, розколихати 1, розхитати 3*. Проміжною ланкою між недостатністю та надмірністю є позиція достатності виконання дії. Семантику достатньої інтенсивності передають деривати недоконаного виду зі СЗ **“старанно виконувати дію”** (*виколисувати 1, виколихувати 1*), утворені за участі конфікса **ви-...-ува-**.

Додаткове виконання дії, яке породжує періодичну участь суб’єкта-каузатора, відображене похідними дієслівними лексемами зі СЗ **“додаткове виконання дії”** (*підгойдувати, підштовхувати 1, підтрушувати*).

Дистрибутивно-об'єктні модифікації відображає СЗ **“переміщення всього”** (почергово): *перегойдати, переитовхати, переторсати*. До значеннєвої структури цих дієслів входять компоненти **“всіх”, “багатьох”**.

Субстанційна валентність твірних транспонувалась у дериватах, які сформували 3 СЗ. Похідні з відоб'єктним значенням представляють СЗ **“зміна стану об'єкта в стан суб'єкта”**: *качатися 3, гойдатися 1, колисатися, колихатися 1, хибатися, хитатися 1, теліпатися 1, трястися, шарпатися 1, штовхатися 2*. СЗ **“взаємно-зворотний рух”** реалізують деривати з реципрочною семантикою: *пхатися 1, шарпатися 4, штовхатися 1* – **“штовхати, пхати один одного”**. Деривати-реципроки є особливими утвореннями від аналізованої мотивувальної бази, що відрізняє їх від твірних вербативів із семою обертального руху. Представниками власне суб'єктного руху є постфіксальні новотвори зі СЗ **“безоб'єктний рух суб'єкта”**: *ворушитися 1, гойдатися 1а, качатися 1, колихатися 2, пхатися 3, теліпатися 2*.

Аспектно-результативна валентність твірних відображена в таких дериватах: *вігойдати, віколисати 2, віколихати 2* – **“виховати когось”**, *загойдати 2, заколисати 1, заколихати, уколисати 1, приколисати, приколихати, сколихати 1* – **“колишучи, примусити заснути”** (СЗ **“позитивний результат руху”**); *наштовхати* **“штовхаючи, завдати болю кому-небудь”** (СЗ **“наслідок руху”**).

2.3.2. Дієслова зі значенням обертального руху

Порівняно з дієсловами ритмічно-коливального руху вербативи із семою обертального руху характеризуються меншою словотворчою активністю, яка найповніше простежується у вербальному блоці.

Субстантивний блок аналізованих твірних маніфестований СЗ **“опредметнена дія”, “об'єкт дії”, “суб'єкт дії”**. Як бачимо, особливістю субстантивного блоку дієслів обертального руху є реалізація СЗ **“суб'єкт дії”**.

Для вербативів зі значенням ритмічно-коливального руху релевантною є позиція “інструмент”. Дві інші позиції є спільними.

СЗ **“опредметнена дія”** реалізоване від трьох аналізованих твірних: *вертіння 1а, крутіння 1, обертання 4, обернення 4*. Дериват *оберт 1* відображає семантику одноактної дії. До похідних першого ступеня деривації зараховуємо й композитні утворення, структурним компонентом яких є основа вербатива *вертіти*. У похідних *водоверть, колóверть, колóвертень, круговерть, крутоверть* накладається семантика локативності: крім значення опредметненої дії, семантична структура цих іменників містить вказівку на місце (водне середовище), де відбувається така дія.

СЗ **“суб’єкт дії”** (*вертій (розм.) “той, хто крутить що-небудь”, листовёртка “шкідник, гусінь якого живе в листках, скручуючи їх у трубочку або пакет”*) та **“об’єкт дії”** (*вертялка “предмет для метання”, вертушка “предмети, що здатні обертатися навколо осі”, вертлик “шарманка”*) творяться лише від вербатива *вертіти*.

Ад’єктивний блок представлений одним СЗ **“ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”** (*верчений 1а, обернений 4*), що є результатом субстанційної об’єктної валентності твірних.

Якщо субстантивний та ад’єктивний блоки в дієслів ритмічно-коливального та обертального руху однакові за кількістю семантичних позицій, то вербальний блок других значно менший. Від твірного *обертати* не зафіксовано похідних, які відображали б часові семантичні зміщення. Проте від вербативів *крутити, вертіти* такі значеннєві модифікації творяться регулярно за участі тотожних словотвірних префіксів (*за-, по-, до-*), порівняймо: **“почати рух”** (*завертіти, закрутити² 1*), **“здійснювати рух якийсь час”** (*повертіти 1, покрутити 2*), **“завершити рух”** (*довертіти, докрутити*).

Позицію **“зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”** репрезентують дієслова пасивного стану *вертїтися 3, крутїтися 1, обертатися 1*. Таке СЗ є

реалізатором субстанційної валентності вихідної одиниці, яке фіксує зміну суб'єктно-об'єктних ролей.

Системним є утворення постфіксальних дериватів зі СЗ **“безоб'єктний рух суб'єкта”** (*вертітися 1, крутитися 1, обертатися 1*). Такі похідні вербативи відображають поширення дії суб'єктом на себе, а також нейтралізацію об'єктної семи.

Валентність ступеня інтенсивності твірних транспонована в двох полярних значеннях (опозиція “надмірність / недостатність”). СЗ **“поступово збільшувати швидкість руху об'єкта”** реалізують два префіксальні деривати (*розвертіти 4, розкрутити 4*), порівняймо в контексті: *А тоді дід витяг із кишені важка на мотузці, розвертів як слід, попередив, що якщо зараз йому не заплатять стільки, скільки треба, повбиває всіх* (Л. Денисенко). СЗ **“здійснювати рух злегка, час від часу”** представлене конфіксальним похідним *покручувати (по-...-ува-)*. Реалізації цього деривата сприяло морфонологічне чергування приголосних *т // ч*.

Серед 21 ЛСВ дієслів із семою тактильно-локальної каузації 9 формують тризонні СП, 9 – двозонні вербально-субстантивні, 1 – двозонну вербально-ад'єктивну, 2 – однозонні вербальні. Загальна кількість похідних – 171.

Специфіка дериваційної поведінки мотиватора залежить найперше від семантико-валентних параметрів його ЛСВ. Відсутність дериватів із локально-об'єктними модифікаціями пояснюється тим, що твірні дієслова аналізованих мікрогруп не виявляють здатності синтаксично поєднуватись із просторовими прислівниками. Відсутність такої валентної спроможності, в свою чергу, закладено їх семантикою. Відомості про напрям руху є частиною значеннєвої будови твірних – ритмічно-коливальний рух (вліво-вправо або вверх-вниз) та обертальний рух (рух по колу). Тому всі похідні вербального блоку а priori успадковують семантику спрямованості. Як бачимо, існування “ланцюжкової тріади”, компоненти якої впливають одне на одного, засвідчує таку залежність: семантика → валентність → дериват. Такі ж обмеження на

реалізацію просторової семантики спостережено й у представників із семою локальної автокаузації (*див. підрозділ 3.2.*).

Закономірним є відсутність в ад'єктивному блоці СЗ “ознака суб'єкта за дією, яку він виконує”, детермінована типом суб'єкта-каузатора. Суб'єкт лише спричинює рух об'єкта, тобто є фактичним рушійним творцем руху, без якого він був би неможливим. Таким чином, участь суб'єкта в ситуації виявляється лише на початковій стадії процесу каузації. Специфічна роль суб'єкта експлікує відсутність додаткової потреби в його ознаковій характеристиці.

Висновки до розділу 2

Лексико-семантична структура вихідної одиниці та її валентні параметри детермінують варіювання різнотипних СЗ. До аналізу залучено 68 твірних ЛСВ. Архітектоніка СП аналізованих ЛСВ вербативів коливається від 1 до 4 частиномовних зон (вербальна, субстантивна, ад'єктивна, адвербіальна). Чотиризонна будова властива лише для двох членів мікрогрупи “махнувши рукою (руками), примусити переміщуватися те, що є в руці (руках)” (*кидати, швиргати*). Всі інші досліджувані твірні бази формують одно- – тризонні СП або ж є словотворчо непродуктивними (*тябричити*). Обов'язковим лівобічним актантом для аналізованого класу дієслів є суб'єктна позиція, правобічним – об'єктна, всі інші – факультативні. Тому елементарна актантна рамка аналізованого класу твірних – Sub-M-O. Глибинні актантні рамки складників шести аналізованих груп маніфестують такі моделі: Sub-M-O-I-A-X-Y-S (*везти*), Sub-M-O-A-X-Y-S (*нести*), Sub-M-O-X-Y-S (*вести*), така ж модель характерна для компонентів ЛСГ “Змусити рухатися в певному напрямку” (*гнати*), Sub-M-O-X-Y (*метати*); Sub-M-O (*гойдати*). Єдиною семантичною позицією, яка не залежить від семантико-валентних властивостей твірних, є транспозиційне СЗ “опредметнена дія”. Сирконстантні рамки компонентів аналізованих груп (окрім членів ЛСГ “Торкаючись об'єкта, спричинити його рух”, які не володіють векторною валентністю) є тотожними (див. пункт 2.3.1).

Деяким з аналізованим ЛСВ дієслів властивий максимально можливий набір валентностей (субстанційна, векторна, темпоральна, валентність ступеня інтенсивності і міри виконання дії, аспектно-результативна валентності). У жодній СП не представлені всі можливі трансформації словотворчої спроможності твірної бази, що пояснюється специфікою семантики та валентними можливостями мотиваторів, а також деякими іншими супровідними факторами (частота вживання дієслова, належність до класу загальноновживаної / рідковживаної лексики). Так, якщо структура твірних дієслів містить вказівку на природний спосіб переміщення, то

досліджувані вербативи не виявляють великої активності в утворенні похідних зі значенням інструментальності (хоча у випадку потреби в додатковому знарядді така реалізація можлива, пор.: *ноші*). Відсутність дериватів з просторовими модифікаціями від дієслів з семантикою тактильно-локальної каузації експлікується тим, що інформація направленості первинно закладена в семантичній структурі бази, тому семантико-словотвірне дублювання є зайвим.

Загальна кількість похідних – 762 (детальна кількісна характеристика представлена в додатку Б). На першому ступені деривації встановлені 46 СЗ: субстантивний блок (4, але деякі позиції передбачають внутрішній поділ) – “суб’єкт дії” (у межах позиції виділяємо два типи: “суб’єкт-людина” та “суб’єкт-тварина”; “суб’єкт-людина” диференціюємо на два види: “суб’єкт-спеціаліст” та “суб’єкт-неспеціаліст”), “інструмент”, “об’єкт дії”, “місцешлях”; ад’єктивний блок (2) – “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”, “призначений для виконання дії”; адвербіальний блок (1) – “спосіб дії”, вербальний (38) – “перемістити всередину”, “перемістити назовні”, “перемістити зверху вниз”, “перемістити знизу вверх”, “перемістити довкола чогось”, “перемістити повз когось, щось”, “перемістити через перепону”, “перемістити крізь щось”, “перемістити під щось”, “рух з вихідної точки у різні сторони”, “рух з різних сторін до однієї точки”, “віддалення від початкової точки”, “почати рух”, “здійснювати рух якийсь час”, “завершити рух”, “обрамлений рух”, “перемістити куди-небудь ненадовго”, “змінити місце розташування”, “нагромадження”, “переміщення всього”, “перемістити в різні місця”, “локальна вичерпність”, “довготривалий рух”, “здійснювати рух злегка, час від часу”, “перемістити до кінцевого пункту”, “позитивний результат руху”, “наслідок руху”, “наближення до певного орієнтира”, “зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”, “безоб’єктний рух суб’єкта”, “виконувати дію додатково”, “дія, яка супроводжує основне переміщення”, “безоб’єктний рух суб’єкта знизу вгору”, “перемістити під що-небудь”, “виконати дію один раз”, “здійснювати рух досхочу”, “допоміжна дія, яка сприяє реалізації руху”,

“поступово збільшувати швидкість руху об’єкта”, “старанність при виконанні дії”, “взаємно-зворотний рух”.

Простежується синкретизм семантики в деяких дериватах, наприклад: часово-локальні семантичні зсуви (*зводити*), кумулятивно-результативні модифікації (*наметати*) тощо.

Способами словотворення виступають: префіксація, постфіксація, конфіксація (вербальний блок); суфіксація, основоскладання (ад’єктивний блок); суфіксація, конфіксація та композиція основ (субстантивний блок), суфіксація (адвербіальний блок).

Подібно до того, як хімічні сполуки утворюються з молекул, похідне слово структурується з морфем. Їхнє злиття підкоряється законам морфотактики, а отже, одним з детермінантів дериваційного процесу є “внутрішня валентність” – можливість / неможливість поєднання морфів у межах одного слова та їх взаємопристосування. Валентне злиття морфів може відбуватися без жодних змін у лексемі, наприклад: роз-+ вертіти → *розвертіти*, від- + везти → *відвезти* тощо. Проте часто в процесі словотвірних метаморфоз виникає потреба в додатковому засобі, який створив би умови для реалізації деривата. Такою умовою є різноманітні морфонологічні зміни, порівняймо: кид(ати) + -ок- → *кидок* (елізія), тягну(ти) + уч → *тягнучий* (накладання фіналі та ініціалі суфікса), тряс- + -и- + хвіст → *трясихвіст*; тряс- + -о- + гузка → *трясогузка* (інтерфіксація), нос(ити) + -енн(я) → *ношення* (чергування).

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДЕРИВАЦІЙНИХ БЛОКІВ ДІЄСЛІВ ВЛАСНЕ СУБ'ЄКТНОГО РУХУ

Основний масив семантичного поля руху становлять вербативи, які позначають активний просторовий суб'єктний рух. Проте, окрім власне просторового руху, існує “рух на місці”, названий нами терміном “локальна автокаузація”. Такий тип рухової семантики передбачає залучення фактичного суб'єкта зі сталим місцем розташування, який каузує рух власних частин тіла.

3.1. Словотворча спроможність компонентів ЛСГ “Рухаючись, змінити своє місцезнаходження”

З огляду на середовище переміщення, дієслівні лексеми в межах аналізованої групи структуровані на три менші підгрупи: наземне переміщення, рух у водному середовищі та рух у повітряному просторі. Абстрагованим ядром цієї макрогрупи є лексеми *рухатися 2* (продукує лексичні й синтаксичні деривати) та *переміщатися 1*, *переміщуватися 1* / *переміститися 1* (лише синтаксичні деривати від дієслів недоконаного виду: *переміщення*, *переміщування*). Від ЛСВ *рухатися 2* зафіксовано три синтаксичні деривати (*рухання*, *рух 3*, *руханина*), один лексичний дериват ад'єктивної зони (*рухливий*) та чотири деривати вербальної зони (*зарухатися* – початок руху, *порухатися і прорухатися* – тривалість, *рухнутися* – однократність). Продукування похідних із різнотипними семантичними зміщеннями притаманне маніфестаторам центру семантичного поля.

3.1.1. Наземне переміщення

У межах групи “наземне переміщення” виокремлено 10 синонімічних рядів, одиниці яких групуються та протиставляються за різними диференційними семами. Компоненти кожного з виокремлених синонімічних рядів характеризуються своєрідністю семантики, а отже, по-різному демонструють значеннєвий розвиток.

В окрему мікрогрупу виокремлено дієслова, що відображають значення початку суб’єктного руху: *відправлятися 1 / відправлятися 1, двинути 4, дмухнути 2, дременути 2, подаватися 1 / податися 1, пускатися 1 / пуститися 1, рвонутися 6 і рвонутися 5, рушати 1 / рушити 1, хлинати 2*. Істотним є те, що більшість з цих компонентів містять у своїй структурі сему інтенсивності, однак сема старту переміщення превалює над нею, а тому обрані дієслівні твірні зараховуємо до мікрогрупи “Початок руху суб’єкта”: ...*Тож **подадуться** вони з Васильком на Донбас, де є заводи і шахти, там люди живуть краще, отримують пайки і не так помирають з голоду* (С. Талан). Аналіз дієслівних твірних показав, що ці лексеми є найпасивнішими словотвірними мотиваторами, хоча деякі з них (*рушати 1, відправлятися 1*) характеризуються частотою вживання. Зазвичай, частотність “опосередковано позначається на комунікативних потребах в одиницях номінації певної структури” [46, с.11]. Серед восьми найтипівіших представників цієї семантики 6 характеризуються нульовим дериваційним потенціалом, від 2 утворюються іменники зі СЗ “опредметнена дія”, а твірна лексема *рушати 1* продукує ще один дистрибутивний дериват дієслівного блоку, який є реалізацією його суб’єктної валентності:

відправлятися 1 → *відправлення*

рушати 1 → *рушання*

*порушати*² “вирушити в дорогу (про всіх або багатьох)”

зрушити та вирушити (видові кореляти)

Сема “початку” в структурі виокремлених твірних детермінує відсутність дериватів із темпоральними та просторовими модифікаціями. Оскільки “старт” – це початкова стадія руху з вихідної точки, то вийти за встановлені межі семантика твірного не може. Твірним вербативам не властива валентність інтенсивності та ступеня й міри виконання дії, оскільки облігаторним компонентом їхньої значеннєвої структури є сема “інтенсивність”, порівняймо: *Підхопившись, **рвонула** [Варя] надвір, почувши позаду дикий сміх божевільної людини* (С. Талан). Деривати зі СЗ “опредметнена дія” (*відправлення, рушання*) є єдиними елементами, які не залежать від валентної спроможності твірних. Зафіксовано лише два синтаксичні деривати – *відправлення* та *рушання*. Очевидно, потреба в номінації такого типу відсутня.

3.1.1.1. “Рухатися, ступаючи ногами чи їдучи”

Субстантивна зона репрезентована 5 СЗ: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії”, “місце-шлях”, “місце (вихідна / кінцева локації)”, “інструмент”. Єдине з усіх можливих СЗ, яке не прогнозується валентністю твірного, – транспозиційне СЗ “*опредметнена дія*”, маніфестоване великою кількістю компонентів: *ходження, вандри, вандрівка, вандрування, виляння, гуляння 1, гулянка 4* “ходіння чи поїздка куди-небудь для відпочинку”, *гулянка 5* “гра в що-небудь”, *кочівля 1, кочування, крокування, мандрівка, мандри, мандрування, марширування, марш¹ 1, міграція, еміграція 1, імміграція 1, подорожування, подорож, прямування, спацера, ступня 2 (діал.) “хода”, тупцювання, хід 1, хода 1, ходка 2, інохідь, їждження, їзда 1, їздка, однохідь, ходини (діал.) “ходіння”, ходьба, ходіння, ходня (хідня), ходження, шкрьобання*.

У працях деяких мовознавців (зокрема, Л. Сегіна [135]) субстантиви *ступá 1, хід 3, хода 2* (“манера ходіння”); *крок 6, ступінь² 2, хід 1а, хода 1б* (“відстань, величина”) розглядаються як віддієслівні похідні зі СЗ “манера” та СЗ “відстань, величина”. Такі субстантивні лексеми вважаємо результатом

розгортання значеннєвої структури слова (полісемія) на базі семем, які репрезентують семантичну позицію “опредметнена дія”: *ходити* → *хід 1* (синтаксична деривація) → *хід 3* “манера ходіння” (розвиток багатозначності).

У п'ятьох синтаксичних дериватах спостерігається актуалізація семи “звучання” (опредметнена дія + звуки, утворювані цією дією): *дріботіння* (і *дріботання*), *ступання*, *стуна 1а*, *сту́пінь*² *1*, *талапання*, *шльопання*. Для похідних іменників *стуна 1а* та *сту́пінь*² *1*, окрім значення опредметненої дії та актуалізованої семи звучання, іманентним є семантика одноактності (рух ногою вперед, убік або назад). Однократність є також компонентом семантичної структури субстантива *крок 1*.

Значення “*суб'єкт дії*” диференціюємо на типи “*суб'єкт-людина*” і “*суб'єкт-тварина*”. “Суб'єкт-людина” сегментуємо на підтипи:

- “*суб'єкт-спеціаліст*”: *ходак 1а*, *ходок*¹ *1а* та *скороход 1а* – “спортсмен із швидкісної ходьби”, *канатоходець* “артист цирку, який ходить на канаті”;
- “*суб'єкт-неспеціаліст*”: *вандрівець*, *вандрівник*, *ходак 1*, *ходок*¹ *1*, *ходка 3* “група людей”, *ходунок 1* “дитина, яка тільки почала ходити”, *пішохід*¹, *швидкохід*, *скороход 1*, *ходебицьк* (іст.) “мандрівний торговець”, *ходільник* “посланець”, *ходжай* “той, хто ходить пішки”, *кочовики 1* і *кочівники 1*, *мандрівник*, *мандрівець*, *їздець 1* “той, хто їздить верхи”, *емігрант*, *еміграція 3* (збірний імен.) та *імміграція 2* (збірний імен.), *іммігрант*, *подорожник*², *подорожанин*, *подорожній 3* (імен.).

Субстантив *мігрант* “особа або тварина, яка здійснює міграцію” є реалізатором одночасно двох семантичних підтипів суб'єктної позиції (суб'єкт-людина і суб'єкт-тварина). Похідний субстантив *снохода* є фазовим суб'єктом, у його семантичній структурі а ргіогі присутня вказівка на час.

Семантичну позицію “*суб'єкт-тварина*” формують 9 похідних субстантивів: *іноходець* та *винохід* “кінь, який бігає інохіддю”, *виноходець* та *тихохід 2* “безхребетна тварина”, *ходовик* (діал.) “риба, що пливе з моря вгору

по річці на нерест”, *манджак* (західний варіант) “тарган”, *ступак* 2 “кінь, що йде доброю ступою”, *кочовики 1a* і *кочівники 1a* “про тварин, птахів, які переходять або перелітають з одного пасовища, місця годівлі на інше”.

Реалізацією семантичної суб’єктної валентності твірного дієслова *ступати* / *ступити* є деривати з ЛЗ “частина тіла”: *стопа*¹ “кінцева нижня частина ноги людини та задньої кінцівки деяких наземних хребетних тварин”, *ступня 1* “нижня опорна частина ноги”.

СЗ “*місце-шлях*” представлене кількома похідними, а саме: *хід* 4 та *хідник 1* “коридор чи тунель, що служить для переміщення чого-небудь”, *пішохід*² та *хідник 3* “стежка, тротуар”, *хідник 1a* та *ходок*² 2 “горизонтальна або похила виробка для переміщення шахтарів”, *хідник 4* “килим”, *марш*¹ 4 “частина сходів між двома майданчиками”, *ступанка* “нерухомі сходи”, *кочівля 2* і *кочовище* “стоянка кочовиків і територія, де вони кочують”.

СЗ “*місце (вихідна / кінцева локації)*” представлене лише двома дериватами: *хідник 2* “місце, отвір у стіні, крізь які входять куди-небудь”. Похідна лексема *хід* 5 “отвір у стіні приміщення, крізь які входять куди-небудь і виходять звідкись” синтезує в собі два полярні значення – “вихідної та кінцевої локації”.

СЗ “*інструмент*” формують такі похідні субстантиви: *ходулі*, *ходунок* 2, *ходилиці* (зах.), *ходильниці* (зах.), *ходушка*, *хідлі* (зах.), *снігоступ*, *поїзд*, *бронепоїзд*. Деривати, які формують встановлене СЗ, характеризуються спеціальним призначенням (*снігоступ* “лижі для пересування по глибокому снігу” – пересування сніговим покривом тощо). Так, *ходунок* 2, *ходилиці*, *ходильниці*, *ходушка*, *хідлі* є похідними субстантивами, які позначають пристрій, завдяки якому дитина вчиться ходити. До групи знаряддя також належить група слів із ЛЗ “взуття”: *ходаки* (діал.) “постоли”, *скороходи* “чарівні чоботи, які швидко переносять на велику відстань того, хто їх взуває”, *ступак* 3 “вид грубого взуття”, *мокроступ* “калоші”, *ильопанець* “легке домашнє взуття”.

Способами творення похідних субстантивного блоку є:

- суфіксація (-нн-, -інн-, -енн-, нульовий суфікс, -б-, -н-, -к-, -ак-, ок-, л, -льник-, -лиц-, -щик-, -ушк-, -унк-, -анець-);
- композиція основ + суфіксація (-ець-, нульовий суфікс): *канат-о-ход-ець, піш-о-хід-о*. Такий спосіб передбачає появу інтерфікса -о-.

Ад'єктивний та адвербіальний блоки є найменшими структурними частинами СП. Кожен із цих двох блоків представлений одним СЗ. Ад'єктивний блок репрезентований СЗ **“ознака суб'єкта за дією, яку він виконує”** (*ходячий 1, ходжаний “звиклий до ходіння”, їжджений 1, кочівний, мігруючий, мігрувальний 2, вандрівний, мандрівний, мандруючий, подорожній 2*). У творенні похідних прикметників беруть участь суфікси -л-, -яч-, -юч-, -льн-, -н-. При словотворенні спостерігається морфологічне утинання фіналі (*ход(ити) + -яч- → ходячий*); чергування *д//дж* (у західних діалектах *д//ж*); інтерфіксація + утинання (*коч(увати) + -ів- + -н-(ий) → кочівний*). Адвербіальний блок маніфестований СЗ **“спосіб дії”**, яке репрезентують композитні (*мимохідь, мимоїздом*) та суфіксальний (-ом: *ступом (діал.) “повільним кроком”*) деривати.

Компоненти **вербального блоку** відображають різноманітні значеннєві модифікації. Темпоральна валентність твірних трансформується в трьох СЗ, сформованих дієслівними дериватами:

- **“почати рух”**: *повалити², повандрувати, заходити 1, піти 1, завияти, задріботити 1 (і задріботати 1), подріботити (і подріботати), поїхати 1, закривуляти, покривуляти, запетляти, закрокувати, покрокувати 1, помандрувати 1, замариширувати, помариширувати 2, попертисся 1, попростувати, попрямувати, потопати, затупцювати 2, потупцювати 2, пошльопати 2*, наприклад: *Віта різко повернулася і попрямувала до виходу* (В. Лис); *Дівчинка... задріботіла босими ноженнями й зникла у високій траві* (О. Печорна).

Деякі дослідники виокремлюють інхоативне та інгресивне значення початку. Інхоативне значення – це реалізація значення початку дії, яка вже колись існувала [154, с. 145], інгресивне значення – вияв початку дії, яка не

була властива раніше живій істоті чи предмету [2, с. 272]. Інгресивного значення можуть набувати деривати *заходити* 1 та *іти* 1. Відмежування інгресивного значення від інхоативного відбувається лише в словесному оточенні, порівняймо: *дівчинка заходила*, коли їй не було ще року (інгресивність) та *мати нервово заходила по хаті* (інхоативність).

- “Здійснювати рух якийсь час”: *вигуляти* 1 “гуляти протягом певного часу”, *віходити*¹ 3, *походити* 1, *проходити* 2, *продріботити* (і *продріботати*), *поїздити*, *проїхати* 3а, *покочувати*, *прогуляти* 2, *покрокувати* 2, *прокрокувати*, *промандрувати* 2, *помандрувати* 2, *помарширувати* 1, *промарширувати*, *потупцювати* 1, *повиляти*, *попетляти* 1, наприклад: *Ліля тимчасом розповідала, як вони трохи постояли на Майдані, покричали слогани, а потім походили між наметами* (В. Лис);
- “завершити рух”: *відходити* 2, *від’їздити*, *доходити* 1, *відмарширувати* 2, наприклад: – *Либонь ноги вже не танцюристі? Сто год [років] одходили на цьому світі?* (Ю. Яновський).

Деривати зі значенням “*віддалення від певного об’єкта*” утворюються завдяки приєднанню префікса **від-** до твірної бази (*відійти* 1, *від’їхати* 2, *відступити* 1). Особливістю сформованої семантики є увиразнена вихідна локація та фіксація початкової стадії руху, порівняймо: – *Мені страшно, Платоне. Давай відійдемо від вікна* (В. Лис); *Оленка відійшла від дзеркала, стала біля одвірка. – Кажі, що хотіла, бо я піду додому* (В. Мастєрова).

Важливим є розмежування видового корелята та модифікованого деривата. Така ідентифікація можлива лише в контексті, порівняймо: *він відходів* три заняття (темпорально модифікована дієслівна лексема доконаного виду зі значенням фінітивності); *він йшов* дорогою (твірне *йти*) – *він відійшов* від дому (префіксальний дериват із семантикою віддалення) – *він відходив* від дому (видовий корелят префіксального деривата *відійти* – *відходити*). Реалізація значень виду за їх словозмінної чи словотворчої

репрезентації не впливає на валентне розширення чи звуження речення [103, с. 17].

Своєрідними реалізаторами часових модифікацій є девербативи *сходити* 1 “піти куди-небудь і, побувши там деякий час, повернутися назад” та *з’їздити* 1 “поїхати куди-небудь і, побувши там, повернутися назад” зі СЗ “**обрамлений рух**”, порівняймо в контексті: *Картоплю я собі сама відварю, а ти краще до неї **сходи**, дізнайся, як там вона...* (С. Талан). Таке похідне охоплює відразу три фази переміщення (почати рух → рухатися певний час до встановленого кінцевого пункту → повернення суб’єкта до стартової локації).

Результатом **векторної валентності** твірних є формування модифікованих дериватів із низкою СЗ. Значення горизонтального напрямку відбито в двох СЗ:

- “**переміститися всередину**”: *в’їхати*¹, *заїхати*¹ 1, *ввалитися* 3а, *ввійти* 1, *зайти* 1, *вступити* 1, *заступити* 7 (розм.), *втелючитися*, наприклад: *Шум, важкі кроки, й до кімнати **заходять** двоє незнайомих чоловіків* (В. Лис).

Деривати, які відображають векторні горизонтальні семантичні зміщення, вступають в антонімічні відношення (векторна антонімія): *А обік зроблене було друге підвищення – для бесідника, себто для того, хто в якій-небудь справі говорив; він **виступав** із свого місця і **входив** на се підвищення...* (І. Франко).

Взаємодія векторної та темпоральної валентностей твірних спостерігається в похідних дієсловах *зайти* 1а та *заїхати*¹ 1а (СЗ “**переміститися куди-небудь ненадовго**”), порівняймо в контексті: [Орест]: *Я, може, згодом прийду, мені справді треба до матері **зайти** на який час* (Леся Українка);

- “**переміститися назовні**”: *виїхати* 1, *вивалити* 4, *вийти* 1, *виступити* 1, *переступити* 2, наприклад: *Вона **виходила** із воріт замку, **виходила** з дому разом зі своєю однокласницею, котра була частиною її підлої змови, її обману* (В. Лис).

Досить обмеженою є значеннєва наповненість похідного *переступити* 2, спричинена його вузькою сполучуваністю. Лише з конструкціями (за) *поріг*, (за) *двір* актуалізується семантична вказівка спрямованості: *Їхній будинок назавжди стане чужим. Вона ніколи більше не переступить його поріг* (С. Талан).

Семантика вертикального, кругового та зміщеного векторів реалізована похідними від семем *йти* 1 та *їхати* 1: СЗ “*переміститися зверху вниз*” → *зійти* 2, *з’їхати* 1 (а також це значення актуалізує похідне від семем *ступити* 1 – *зступити* (діал.) “зійти з чого-небудь”); СЗ “*переміститися знизу вверху*” → *зійти* 1, *вийти* 4, *виїхати* 3, *з’їхати* 8; СЗ “*переміститися довкола чогось*” → *обійти* 1, *об’їхати* 1.

Рух суб’єкта з перешкодою на його шляху представлений двома СЗ: “*обминати когось, щось*” (*обійти* 4, *об’їхати* 2а, *зайти* 2 – “наблизитися до кого-, чого-небудь, обходячи”) та “*переміститися через перепону*” (*перевалити* 3, *перейти* 1, *переїхати* 1, *переступити* 1).

Актуалізацію додаткового пасивного учасника ситуації засвідчують деривати, які формують такі СЗ:

- “*переміститися за що-небудь*”: *зайти* 4 “сховатися за що-небудь”, *заступити* 2 “зайти за що-небудь”;
- “*наштовхнутися на когось, щось*”: *наїхати* 3, *наступити* 1;
- “*переміститися повз когось, щось*”: *провалити*², *перейти* 2г, *пройти* 3, *переїхати* 3, *проїхати* 2.

Просторові модифікації маніфестовані також розподільно-векторними аблативами та з’єднувально-векторними реципроками:

- $Y_1 \rightarrow X \leftarrow Y_2$ (СЗ “*рух з вихідної точки в різні сторони*”): *розійтися* 1в, *розступитися* 1, *роз’їхатися* 1а (ЛЗ – віддалитися один від одного), порівняймо в контексті: *З тим і роз’їхались. Шрам повернув на Козелецький шлях; Червень із Василем невольником вернувся до своякового хутора* (П. Куліш);

- $X_1 \rightarrow Y \leftarrow X_2$ (СЗ “*рух з різних сторін до однієї точки*”): *зійтися* 2 та *зступитися* 1, *з’їхатися* 2 (ЛЗ – підходячи один до одного, зійтися разом), наприклад: *Ступили обидва [цапки] на кладку, зійшлись посередині та й ну один одного лобами й рогами бити!* (М. Коцюбинський).

Головним виявом аспектно-результативної валентності твірних є СЗ “*переміститися до кінцевого пункту*”: *привалитися*, *довалитися* 2, *завалитися* 3, *припертися* 2, *притарабанитися* (фам.), *прителючитися*, *притопати*, *дійти* 1, *прикочувати*, *примандрувати*, *прийти* 1, *приїхати*, *доїхати*, *з’їхати* 7 (застаріле значення) “приїхати”. Три деривати відображають СЗ “*позитивний результат руху*”, порівняймо: *розходити* 2 “ходінням позбавлятися фізичної скованості в ногах” (лише в сполученні зі словом *ноги*), *виходити* 2 “багато ходячи, домогтися успішного вирішення якоїсь справи”, *виїздити* 3 “їздячи куди-небудь, добути собі щось”.

Аспектно-результативна валентність твірних реалізувалась також у девербативах зі СЗ “*наслідок руху*”: *натупцюватися*, *находитися* 1а, *перетупцюватися* – “втомитися”, *находити* 2 – “пошкодити собі що-небудь”, *доїздитися* *доходитьися*, *догулятися* – “зазнати неприємностей” (вплив валентності міри виконання дії: надмірний рух спричинив появу негативного наслідку для суб’єкта дії); *заїхати*¹ 2, *заїхати*¹ 3 – “приїхати далеко, в незнайоме місце; не туди, куди слід”, наприклад: [Чумак]: *Догулявся чумачина, Що й копочки нема* (Марко Кропивницький); *Міжгір’я все вужчає і вужчає. Куди ж це ми заїхали?* (М. Коцюбинський).

Деякі похідні префіксальні дієслова виражають значення результативності, яке, окрім завершення суб’єктного руху, відображає семантику результату / наслідку й для інших субстанційних учасників ситуації, порівняймо: наслідок, спричинений появою якогось об’єкта на шляху (*переїхати* 4 “калічити кого-, що-небудь колесами під час їзди”); результат-шлях (*проїздити* 4, *виїздити* 4, *роз’їздити*¹ 1 – “їздячи, зробити дорогу”); наслідок-шлях (*роз’їздити*¹ 2, *заїздити*¹ 3 – “псувати (про шлях,

дорогу, землю), робити непридатним”); результат-засіб (*виїздити 1* *об’їздити*² *1*, *проїздити 1* – “привчити коня до їзди”), наслідок-засіб (*заїздити*¹ *1* “вимучити частою або тривалою їздою”). Семемами 1 та 2 похідного вербатива *роз’їздити*¹ відображають явище енантіосемії, порівняймо: ЛСВ 1 “їздячи, зробити дорогу придатною для руху” / ЛСВ 2 “псувати (про шлях, дорогу, землю), робити непридатним”.

Завдяки поєднанню результативних та темпоральних валентних властивостей твірних актуалізується СЗ **“наближення до певного об’єкта”**, яке формують деривати *надійти 1*, *підійти 1*, *під’їхати 1*, *над’їхати*, *приступити 1*, *підступити 1* (“їдучи, прибути кудись або наблизитися до кого-, чого-небудь, часто трохи пізніше, ніж інші”), порівняймо: *Сонце піднялося уже високо на небі, коли з села, останні за всіма, надійшли закличники...* (І. Франко). Похідні лексеми, які маніфестують встановлену семантичну позицію, фіксують значення увиразненості кінцевої локації та фінітивності дії. Префікси **над-** та **під-** додають похідним відтінку часової наступності (“прибувати трохи пізніше, ніж інші”), порівняймо в контексті: *Тітка Дуся, яка ніби випадково опинилася поруч, не втрималася й підійшла до дитини, обійняла. – Ходімо, маленька, зі мною. Бабуся пізніше надійде* (О. Печорна). Нетиповим є реалізація встановленого значення префіксом **до-**: *доступити 1* “наблизитися до кого-, чого-небудь”, наприклад: *Ще до загородки не доступили, а вже хатні двері відчиняються – стріча кума на порозі...* (Марко Вовчок).

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії транспонується в низці СЗ: **“здійснювати рух злегка, час від часу”** (*погулювати*, *прогулюватися 1*, *походжати*), **“підсилювально-інтенсивний вияв руху”** (*розгулятися*, *розходитися*, *роз’їздитися*²), **“здійснювати рух досхочу”** (*входити 1* (діал.), *находитися 1*, *нагулятися*, *наїздитися*), **“змінити місце перебування”** (*перейти 4*, *перекочувати 1*, *перемандрувати*, *переїхати 2*), **“довготривалий рух”** (*попойти*, *попоходити*, *попогуляти*, *попоїздити*, *попоїхати*), **“здійснити рух наддостатньо інтенсивно”** (*перегуляти 1*

“гуляти більше, ніж дозволено”); **“випередити когось, щось”**: обійти 2 (у військовій лексиці), об’їхати 2, заїхати¹ 4.

Семантика однократності малохарактерна для аналізованого ряду твірних, відзначено чотири деривати з таким значенням: *ступнути, вильнути, талапнути, шльопнути*.

Субстанційна валентність твірних реалізувалась також у похідних вербального блоку, які формують 3 СЗ. Дистрибутивні модифікації дії, репрезентовані СЗ **“локальна вичерпність”**, забезпечуються субстанційною валентністю місця (*віходити*¹ 1, *сходити* 2, *обходити*, *переходити* 1, *обійти* 3, *перегуляти* 1а, *виїздити* 2, *об’їздити*¹, *з’їздити* 2, *переїздити*, *об’їхати* 3). Як бачимо, встановлене СЗ характеризується глибиною позиції, оскільки в його реалізації беруть участь різноманітні префікси (**ви-**, **з-** (**с-**), **об-** (**обі-**), **пере-**). Кожен префікс уносить у семантику деривата певну конкретизацію, додатковий відтінок: **ви-** та **об-** – вичерпність локацій, **пере-** – черговість тощо.

Суб’єктно-локальна дистрибуція виражена дериватами, які репрезентують опозицію двох СЗ – **“переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)”** (*роз’їхатися* 1, *розійтися* 1) та СЗ **“нагромадження”** (*навалити* 3, *найти*² 2, *наїхати* 1, *з’їхатися* 1, *наперти* 4, *напертися* 1, *зійтися* 1), порівняймо: *Лампа в столовій гасилась, – усі розходились, і вечірнє життя починалось по окремих хатах...* (М. Коцюбинський) та *І жінки сходилися, хоч не так численно: від громадської ради жаден дорослий громадянин, чи муж, чи жінка, не був виключений* (І. Франко). Похідні дієслівні лексеми з префіксом **на-** виражають значення кумулятивності, а префіксально-постфіксальні деривати (**з-...-ся**) – зосередження певної кількості суб’єктів в одній локації.

У вербальному блоці провідне місце належить префіксації (**ви-**, **в-** (**у-**), **з-** (**зі-**, **с-**), **за-**, **об-** (**обі-**), **по-**, **про-**, **пере-**, **від-** (**віді-**), **до-** (**ді-**), **на-**, **ви-**, **роз-**, **під-** (**піді-**), **наді-**, **при-**, **попо-**). Певна семантика префікса передає словотвірне значення та є компонентом аспектуальної характеристики дієслова [142,

с. 64]. Також зафіксовано творення похідних вербативів конфіксальним (**роз-+ -ся, на- + -ся, до- + -ся**) та суфіксальним (**-ну-**) способами. Закономірним є те, що відбувається нарощення звука [і] до префікса **з-, над-, від-, під-** та **об-** перед наступним приголосним (мовна евфонія).

У межах аналізованої групи виокремлюються кілька лексем, які виражають значення руху як *довготривалого процесу* (*гуляти 1, емігрувати, іммігрувати, кочувати 1, мандрувати 1, мігрувати, подорожувати*) та вербативи *їхати 1 / їздити 1* з семою несамотійного суб'єктного руху.

Явища персоніфікації спричинюють перенесення властивостей діяча на назви неживих або абстрактних предметів [103, с. 76]. Таким чином, похідні типу *самохід 3* “автоматичний рух машини”, *атомохід* “пароплав, двигуни якого працюють на атомній енергії”, *всюдихід* “автомобіль, який легко долає перепони”, *самохід 1* “назви машин з власною тягою”, *місяцехід* і *селенохід* “апарат для дослідження поверхні Місяця”, *теплохід* “морське судно, яке рухається за допомогою двигунів внутрішнього згоряння”, *тихохід* “пароплав із невеликою швидкістю”, *турбохід* “судно, якому надає руху парова або газова турбіна” є членами СП семени *ходити 4*, порівняймо:

<i>Ходити 1, іти 1</i>	рухатися	суб'єкт – жива істота
	(про людей, тварин)	
<i>ходити 4, іти 2</i>	рухатися	Фактичним суб'єктом руху є
	(про транспорт)	транспортний засіб

Отже, здійснений аналіз словотворчої спроможності компонентів мікрогрупи показав, що похідні адвербіального блоку є релевантними для СП твірних *ходити 1, їздити 1* та *ступати 1 / ступити 1*. З-поміж аналізованих СП твірних 2 характеризуються чотиризонною будовою, 1 – тризонною вербально-субстантивно-адвербіальною, 3 – тризонною вербально-субстантивно-ад'єктивною, 9 – двозонною вербально-субстантивною будовою, 2 – двозонною субстантивно-ад'єктивною, 10 – одноступенною вербальною, 6 – одноступенною субстантивною, дієслово *опрошувати* є абсолютно пасивним. Найактивнішими виявились твірні *йти 1, ступати 1 /*

ступити 1 (більшість похідних утворюється від доконаного виду) та *ходить 1* (див. додаток Б). СП дієслова *йти 1* є однозонною вербальною. Сема односпрямованості є облігаторним компонентом значеннєвої структури цього мотиватора, тому серед його дериватів першого ступеня найповніше представлені просторові модифікації. Для дієслова *ходить 1* іманентним є продукування субстантивів та ад'єктивів, а в межах дієслівного блоку – похідних із часовими та дистрибутивними модифікаціями. Дієслова *ступати 1 / ступити 1* не мають корелята за ознакою спрямованості, проте виявляють здатність утворювати похідні субстантивного, вербального та адвербіального блоків. Всі інші аналізовані твірні бази є досить пасивними. Загальна кількість похідних – 313.

3.1.1.2. “Рух без мети та напрямку”

Елементарною актантною рамкою аналізованого ряду твірних є Sub-M. Облігаторність лівобічної позиції прогнозує творення дериватів зі СЗ “суб’єкт дії”, порівняймо: *блудити* (*приблуда, блудяга, блудець*), *блукати* (*блукач*), *бродити*¹ (*заброда, збрід, бродяга, набрід*), *валасатися* (*валасальниця*), *віятися* (*повія, повійниця*), *волочитися* (*заволока*², *волоцюга, наволоч*), *плентати(ся)* (*приплентач*), *снoвигати* (*снoвига, снoвигайло*), *таскатися* (*потаскуха*), *тулятися* (*тулач*), *шататися* (*пошатник, шатан*), *швендяти* (*швендя, швендяло*), *шлятися* (*шльондра, шлюха, шльоха*).

Зсув семантики твірних подекуди відбивається в появі додаткових негативних відтінків дериватів. Чимало похідних зі СЗ “суб’єкт дії” марковані конотативною семою “вульгарність” (*шлюха* “жінка легкої поведінки”), “зневажливість” (*наволоч* “нікчемні, шкідливі для суспільства люди”). Нульсуфіксальні девербативи *збрід, набрід* відображають семантику збірності.

Специфічним утворенням є субстантив *шатан* (“чорт, біс”), похідність якого виводимо від дієслова *шататися* [191]. Семантична спорідненість цієї словотвірної пари є не надто прозорою, що пояснюється, очевидно,

маловживаністю та застарілістю похідного слова. В діалектному мовленні лексема *шатан* вживається для найменування особи, яка вештається без діла (лемківський діалект).

Похідні субстантиви зі СЗ “*суб’єкт дії*” утворені двома способами: суфіксальним та конфіксальним:

- суфіксація: **нульовий суфікс** (*снoвигa, швендя*), **-яг-**, **-юг-** (*блудяга, бродяга; волоцюга*) **-ець-** (*блудець*), **-ач-** (*блукач, тулач*), **-льниц-** (*валасальниця*), **-н-** (*шатан*), **-йл-**, **-ял-** (*снoвигайло, швендяло*), **-юх-**, **ох-** (*шлюха; шльоха*);
- конфіксація: **за-** + **нульовий суфікс** (*забрoда, заволока*), **з-** + **нульовий суфікс** (*збрід*), **на-** + **нульовий суфікс** (*набрід, наволоч*), **по-** + **-ї-** (*повія*), **по-** + **-ух** (*потаскуха*), **по-** + **-ник-** (**-ниц**) (*пошатник, повійниця*), **при-** + **нульовий суфікс** (*приблуда*), **при-** + **-ач-** (*приплентач*). У дериватах *збрід* та *набрід* спостерігається фонетичне чергування *o/i* в корені.

“При нульсуфіксальному способі словотворення виокремлюють мутаційно-модифікаційну ... трансформацію. Так, девербативи спільного роду мають значення з такими компонентами, що становлять собою результати мутації (“особа”), модифікації (“спільний рід”) і кваліфікації (“оцінність”); наприклад: *забрoда, приблуда* тощо [37, с. 6]. Сема оцінності виявляється в контексті, порівняймо: ...*Так ось і в цьому краї: скільки ворон себе памятає, сюди лізуть та й лізуть якісь заволоки...; приплентачі ж сунуть і сунуть хмарами – йдуть пішо, їдуть на конях, на возах, навіть придумали такі залізні полози, якими біжать цілі хати, напхані людом...Двісті літ тому їх не було, але коїлося тут те саме, думав ворон, скрізь панували приблуди...* (В. Шкляр).

Деяким похідним іменникам зі СЗ “*суб’єкт дії*” притаманна подвійна мотивація, наприклад: *забрoдити* → *забрoда* і *бродити* → *забрoда*. Порівняймо ще: *повіятися* → *повія*, *повійниця* і *віятися* → *повія*, *повійниця*, *потаскатися* → *потаскуха* і *таскатися* → *потаскуха*, *приблудити* →

приблуда і блудити → приблуда, приплентатися → приплентач і плентатися → приплентач.

Зафіксовано 18 синтаксичних похідних зі СЗ “*опредметнена дія*”, які утворені за участі суфіксального мовного фонду: **нульова суфіксація** (*блуд*²); **н-** (*бродня*); **-нн-** (*блукання, валандання, валасання, вештання, микання*², *никання* (діал. *никаня*), *плентання, сновигання, хвоцання, шатання, шейкання, тиняння, швендяння*); **-інн-** (*бродіння, лазіння*), **-нин-** (*шатанина*).

У тлумачних словниках української мови не зафіксовані деякі віддієслівні іменники зі СЗ “*опредметнена дія*”, що утворені від дієслів із семою руху, однак вживання таких утворень у художній літературі засвідчує їх функціонування в мові, наприклад: *У мене не було конкретної мети, а лише безцільне **бродіння** по теренах майбутнього, пошук чогось невідомого та нездійсненого...* (Р. Квант). Відсутність фіксації іменника *бродіння*, який утворений від дієслова руху *бродити*¹, можна пояснити, очевидно, омонімією: *бродити*², “бути в стані, в процесі бродіння (хімічний процес)” → *бродіння* “біохімічний процес розкладу вуглеводів, що відбувається під впливом мікроорганізмів або їх ферментів”.

Ад’єктивний блок. Похідні ад’єктиви зафіксовані лише від дієслів *блукати, блудити*¹, *бродити*¹, що детермінується вищим ступенем нейтральності їхньої семантики. Субстанційна суб’єктна валентність реалізована в СЗ “*ознака суб’єкта за дією, яку він виконує*”: *блудний, блукавий, блукливий, блукаючий, бродячий*. У творенні віддієслівних прикметників беруть участь суфікси **-н-, -ав-, -лив-, -юч-, -яч-**.

Лексеми *бродня, валасальниця, тулач, блукавий, блукливий* не зафіксовані в тлумачних словниках, проте їх функціонування в мові засвідчують етимологічні джерела [191]. Подаємо ці похідні лексеми з метою продемонструвати той факт, що реалізація субстантивної валентності практично можлива, оскільки це закладено ще системою мови. Тому перепон для утворення похідних, які реалізують субстанційну суб’єктну валентність, немає.

У дієслівному блоці реалізовані чотири типи валентностей, властиві твірним: темпоральна, результативна, субстанційна й валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії. Аспектно-результативна валентність втілена в СЗ **“переміститися до кінцевого пункту”**: заблудити 2, заблукати 1, завіятися 1, приблудити, приблудитися, приблукати, приблукатися, приволочитися, привіятися, приплентатися, притаскатися. Вербативи на позначення наслідку руху суб’єкта також є маніфестаторами аспектно-результативної валентності (СЗ **“наслідок руху”**): збродити “витоптати, затоптати що-небудь” та побродити¹ 2 “потоптати, бродячи” – деструкція чогось; довештатися, доволочитися 1, дотинятися – зазнати неприємностей; заблудити 1, заблудитися, зблудити 1, заблукати 2, зблукати 2 – втрата просторової орієнтації, порівняймо в контексті: *Боривітер так захопився тою грою, що коли схопився, зрозумів: заблукав. Ані верпра, ані стежки назад. У цій частині лісу він ще ніколи не бував* (Дара Корній).

Темпоральна валентність полягає в здатності твірних поєднуватися з часовими конкретизаторами, наприклад: *Лев півроку **бродив** привидом під вікнами Ксенії, поки та не вийшла до нього на перше побачення* (С. Талан). Часові модифікації маніфестовані трьома СЗ:

- **“почати рух”**: забродити¹, завештатися, завіятися 1а, повіятися, поплентатися 1а, засновигати, потаскатися, затинятися, пошвендіяти;
- **“здійснювати рух якийсь час”**: вібродити¹ 1а “пробродити певний час”, пробродити¹, побродити¹ 1, поблудити¹ 1, проблукати, поблукати, проваландатися, повештатися, провештатися, провіятися 2а, поволочитися 2, проволочитися 4, полазити, поникати¹, посновигати, протаскатися, потинятися, протинятися, пошвендіяти, прошвендіяти, пошлятися. Префікс **ви-** в дериваті вібродити¹ 1а виконує не властиву для нього функцію, виражаючи значення

пердуративності руху, тому на часове значення накладається семантика вичерпності, максимально можливого тривання дії.

- **“завершити рух”**: *перебродити*¹ 1а.

Валентність ступеня інтенсивності й міри виконання дії твірних транспонується в трьох СЗ. Семантична позиція **“здійснювати рух досхоchu”** представлена конфіксальними дериватами *набродитися, навештатися, наволочитися, нашвендітися, нашлятися*. Інтенсивний вияв руху відображає семантика похідних дієслівних лексем зі СЗ **“підсилювально-інтенсивний вияв руху”** (*розвештатися, розволочитися 1, розтинятися, розшвендітися*), які утворені за зразком **роз- + твірне + -ся**. Значення **“довготривалий рух”** маніфестують три деривати з ітеративним префіксом **попо-**: *попоблукати, поповештатися, пополазити*.

Субстанційна валентність місця виражена підкатегорією дистрибутивних похідних зі СЗ **“локальна вичерпність”**: *зблукати 1, виблукати, вибродити, перебродити*¹ 1, *віникати, обникати, вилазити 2, облазити*³ 1.

Зафіксовано випадок, коли первинна семантика твірного (“рухатися без мети”) трансформується в похідному, набуваючи антонімічного значення (“прибути з метою”), порівняймо: *віятися* “іти, бігти куди-небудь без діла; блукати, волочитися” (*То-то ти по Мар’янівках вієшся, то-то ти про себе усюди клепаєш* (Панас Мирний) → *завіятися* “зайти куди-небудь для відпочинку” (*Ну подумаєш – дорослий дядько, на сільській природі, на чистих харчах і нормальній випивці цілком міг десь завіятися і спати собі в якійсь копичці, щоб не заважало хропіння з власного намету і сусідніх...* (В. і Н. Лапікури).

Облігаторний значеннєвий елемент структури аналізованих дієслівних лексем “без мети та напрямку” нівелює векторну валентність, яка є найхарактернішою особливістю дієслів просторового руху. Відсутність заданої інтенції суб’єктом (семи цілеспрямованості) детермінує неможливість поєднання дієслів із локально-об’єктними конкретизаторами, а семантичний

маркер “без напрямку” вказує на відсутність конкретної векторної спрямованості.

Способами творення дериватів вербального блоку є префіксальний (**ви-, об-, за-, до-, пере-, попо-, при-, про-, по-, з-, на-, роз-**) та префіксально-постфіксальний (модель **префікс + твірне + -ся**).

Від слів *линдати* (*линдигати*, *плиндигати* – діалектні еквіваленти), *слонятися*, *шалатися*, *шальтатися* не зафіксовано жодних похідних. Очевидно, розмовний характер, набута надмірна експресивність та ускладнена будова вербативів є стримувачами в продукуванні похідних (вербатив *шалатися* є експресивним утворенням, що виникло на основі вихідного *шлятися*; лексема *шальтатися* утворилася внаслідок контамінації (*шататися* + *шлятися*)).

Отже, СП вербативів мікрогрупи “Рухатися без мети та напрямку” характеризується тризонною структурою. Найбільшим є вербальний блок, менша продуктивність твірних представлена субстантивним блоком, найменша – ад’єктивним. Субстантивний блок формують два значення – “опредметнена дія” (транспозиційне) та “суб’єкт дії” (мутаційне), ад’єктивний (1) – “ознака суб’єкта за дією, яку він виконує”, вербальний (9) – “переміститися до кінцевого пункту”, “наслідок руху”, “почати рух”, “здійснювати рух якийсь час”, “завершити рух”, “здійснювати рух досхоchu”, “підсилювально-інтенсивний вияв руху”, “довготривалий рух”, “локальна вичерпність”. Пасивними виявились твірні в продукуванні дериватів із семантикою фінитивності. Аналізованим компонентам не властива векторна валентність, чим й експлікується відсутність похідних із просторовими модифікаціями.

З-поміж елементів синонімічного ряду тризонну будову СП мають лише три дієслівні лексеми (*блудити*¹ 1, *блукати* 1, *бродити*¹ 1), 12 твірних характеризуються двозонними вербально-субстантивними СП, 6 – однозонними субстантивними, 4 – не виявляють словотворчої активності в продукуванні похідних. Загальна кількість похідних – 121.

3.1.1.3. “Інтенсивний рух”

Синонімічний ряд із семантикою “інтенсивний рух суб’єкта” формують такі ЛСВ: *бігати 1 / бігти 1, газувати 3, ганяти 2 / гнати 3 і гонити 3, гасати, драпати 1 / драпнути 1, летіти 3 / літати 3, мести 3, мотати 3, мчати 1, нестися 1 / носитися 1, чимчикувати 1, чкурити 1 / чкурнути 1, чухрати 4, шастати 1, шмигати 1, шпарити 2б, шурувати 3а, шурхати 2*. Компоненти згруповані на основі наявності семи “інтенсивність” у структурі мотиваторів. Значення архітектоніка корелятивів *нестися 1 / носитися 1* відображає нейтралізацію об’єктної семи й актуалізацію семи “інтенсивність”. Для твірних *газувати 3, летіти 3 / літати 3, мести 3, мотати 3, шпарити 2б, шурувати 3а* значення руху є переносним, саме тому вони виявляють мінімальний словотворчий потенціал. Решта дієслів характеризуються розмовним характером, від чого також залежить вияв активності в дериваційному процесі. На продуктивність дієслів впливає й полісемія, яка детермінує належність окремих ЛСВ твірних до різних семантичних полів або до різних ЛСГ одного поля, наприклад: *мотати* (див. розділ 1), *летіти / літати* (рух у повітрі та наземне переміщення → інтенсивний рух суб’єкта) тощо. Домінантою синонімічного ряду є вербатив *бігти 1*, СП якого характеризується найбільшою кількістю компонентів. Максимальна кількість зон у СП досліджуваних дієслів дорівнює чотирьом.

Субстантивна зона репрезентована трьома СЗ: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії”, “місце-шлях”. СЗ “*опредметнена дія*” формують синтаксичні деривати: *біг 1, біга (бігу) 1* “переховування, втеча”, *біготня, бігунка²* та *бігавка 1* “понос”, *біганина, бігання, газування, гасання, ганяння, ганянина, гонка 2 і гонитва 2, летіння, літання, метання 2, метанина, метіння, метушіння, метушня 1, мотанина, чимчикування, чухання, чкуріння, шастання, шмигання, шпарення*. Серед дериватів встановленого значення є такі, які позначають професійну дію, наприклад: *біг 2* “вид фізичних вправ, що полягають у швидкому пересуванні по доріжці стадіону або в природних умовах”, *біга (бігу) 2* “перегони на бігових конях”.

СЗ “*суб’єкт дії*” диференціюємо на два типи “суб’єкт-спеціаліст” та “суб’єкт-неспеціаліст”. СЗ “*суб’єкт-спеціаліст*” представлене одним похідним (*бігун*¹ 2 (*спорт.*) “спортсмен, який володіє технікою бігу”). СЗ “*суб’єкт-неспеціаліст*” реалізоване двома субстантивами, а саме: *біженець* “утікач” та *бігун*¹ 1 “той, хто може швидко й легко бігти”.

СЗ “*місце-шлях*” також репрезентоване двома похідними – *біжак* “степова вузька стежка”, яке використовується в західних діалектах, та *гоні*² 1 “українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів”. Системне продукування дериватів зі встановленим СЗ відсутнє, оскільки така позиція представлена поодинокими девербативами.

Способом творення похідних транспозиційного та мутаційного типів є суфіксація (нульовий суфікс, -*нн*-, -*інн*-, -*енн*-, -*нин*-, -*унк*-, -*вк*-, -*к*-, *н*-, -*отн*-, *итв*- – “опредметнена дія”; -*ун*-, -*енець*- – “суб’єкт дії”; -*ак*-, нульовий суфікс – “шлях”).

Ад’єктивна зона є найменшою з-поміж інших за кількістю структурних елементів. Вона представлена одним СЗ “*ознака суб’єкта за дією, яку він виконує*”, яке формують лише похідні від дієслів *бігти* 1 та *метушитися*, а саме: *біглий* 1 (*заст.*) “який утік від когось або від чогось”, *бігучий* 1, *біглий*, *метушливий* 1. Реалізацію похідних прикметників уможливлюють різноманітні суфікси (-*л*-, -*лив*-, -*уч*-, -*к*-).

Вербальна зона – це широкий простір актуалізації просторових, результативних, часових, дистрибутивних, кількісних модифікацій.

Локативно-об’єктна валентність твірних представлена низкою СЗ, сформованих девербативами, порівняймо:

- “*переміститися всередину*” (*влетіти* 2, *забігти* 1, *вбігти* 1), наприклад: *Олеся вбігла до кімнати і впала на диван* (В. Лис);
- “*переміститися назовні*” (*вилетіти* 4, *винестися* 1, *вишмигнути*, *виметнутися* 1, *вимчати* 1, *вимчатися*, *вибігти* 1), наприклад: *Але обоє ми мовчали, наче затялися, тільки то притягували, то відштовхували*

одне одного. – Ненавиджу, – зрештою вимовила вона і **вибігла** з хати (В. Лис);

- **“переміститися зверху вниз”** (збігти 1, злетіти 4): Зійшов [Атен] зі скелі чи **злетів** – і сам того не знаю (В. Сосюра);
- **“переміститися знизу вверх”** (вибігти 3, збігти 6, злетіти 2, зметнутися, виметнутися 1а): Раптом вона побачила, як над високими ворітьми **зметнулася** чиясь постать, з розгону перелетіла на подвір’я (М. Стельмах);
- **“переміститися довкола чогось”** (оббігти 1): Соломія **оббігла** навкруги хату, заглянула в повітку – коня й воза нема (М. Коцюбинський);
- **“переміститися за що-небудь”** (забігти 3а): Знов [Орест] кидається до будинку праворуч і стукається, далі **забігає** за будинок (Леся Українка);
- **“наштовхнутися на когось, щось”** (налетіти 1, набігти 1): Мені потім здавалось, що то не снаряд знайшов мене, а я сам **набіг** на нього (Ю. Мушкетик).

Семантика деривата *переметнутися* 1 (СЗ **“переміститися через перепону”**) та *оббігти* 1а (**“обминути когось, щось”**) фіксує появу певної перепони. Внаслідок актуалізації додаткового ситуативно-пасивного учасника ситуації відбувається векторне зміщення.

Префікс **пере-** вказує на “шлях руху, який пролягає через простір, певний просторовий орієнтир” [72, с. 12]. У цьому значенні синонімічним йому є префікс **про-**. Ці два префікси є взаємозамінними в певних контекстах і формують СЗ **“переміститися повз когось, щось”**: *пронестися* 1, *перебігти* 2, *прошмигнути*, *пролетіти* 2б, наприклад: **Прошмигнула** у сіни, щоб не чути, як *тітка сваритиметься* (В. Мастерова).

Темпоральна валентність твірних уможливорює різноманітні часові модифікації, представлені похідними:

- СЗ “**почати рух**”: *забігати 1, збігатися 1б (заст.), загасати², заганяти² 1, зачимчикувати, почимчикувати, заметатися, зашастати, погнати 3, полетіти 2, заметушитися, помести 2, помчати 1, понестися 1, почухрати 3, побігти 1*, наприклад: *Дівчинка не втрималася й **побігла** від того крику, занурюючись у зелену пастку* (О. Печорна).

Близьким до СЗ “почати рух” є СЗ “**віддалення від початкової точки**”, представлене дериватом *відбігти 1* “бігом віддалитися від кого-, чого-небудь”. Префікс **від-** вказує на початок руху з вихідної локації та прогнозує подальший розвиток дії;

- СЗ “**здійснювати рух якийсь час**”: *пробігти 1г та пробігтися 1а, побігати 1, пробігати 1, погасати², пометушитися, прометушитися, поганяти², проноситися 2, пошастати, прошастати 1, пошмигати*. На тлі компонентів, які формують аналізоване СЗ, вирізняються два деривати (*виганяти 1а та вибігати 2* “пробігати певний час”), темпоральна семантика яких поєднана зі значенням інтенсивності руху, його максимально можливої вичерпності;
- СЗ “**завершити рух**”: *відбігати*.

Поєднання векторної та темпоральної валентностей твірних синтезоване в дериватах зі СЗ “**переміститися куди-небудь ненадовго**”: *вбігти 2, забігти 1а, залетіти 5*, наприклад: – *Видужуй!* – *побажала вона псові, тоді обернулася до господаря, – Збігаю зараз до лікарні...І ще **забіжу** до вас, можна?* (Н. Тисовська).

Циклічність руху виражена дериватами зі СЗ “**обрамлений рух**”: *збігати 1, злітати² 3, змотати 2* (“дуже швидко куди-небудь збігати і повернутися назад”), наприклад: *Вероніка **збігала** на кухню, і незабаром подруги сиділи за столом, попиваючи чай із печивом* (С. Талан).

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії виявляє себе в комплексі різноманітних модифікацій. Похідні зі СЗ “**виконати дію один раз**” реалізовані суфіксами **-ну-, -ону-**: *газонути, гасонути, метнутися 1*,

шаснути, шмигнути, шмигонути, шурхнути, шурхонути, наприклад: *Кажуть, чекав [Михайло] до останньої секундошки й шурхонув, що камінь на дно. Мить – і нема* (О. Печорна).

Субстантивна валентність твірних *бігти* та *летіти* транспонувалась у дериватах зі СЗ “*переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)*” (*розбігтися 1, розлетітися 2*) та СЗ “*нагромадження*” (*збігтися 1, злетітися 2*). Остання позиція, виражаючи локально-об’єднувальне значення, семантично близька до значення кумулятивності, яке реалізують деривати *набігти 3, налетіти ба*. Похідні дієслівні лексеми зі СЗ “*нагромадження*” характеризують не власне квантитативний вияв дії, а нагромадження кількості суб’єктів в одній локації. В такому випадку кумулятивне значення, маніфестоване дериватами, невіддільне від результативного.

Дистрибутивні модифікації передають дієслова багатократно-розподільної дії, вказуючи на поширеність дії в багатьох місцях. Такі трансформації репрезентовані дериватами зі СЗ “*локальна вичерпність*”: *оббігти 3, вибігати 1, збігати 2, збігатися 1 (заст.), оббігати, вігасати, обгасати, виганяти 1, обганяти, облетіти 3а, перелітати²*.

Семантика швидкості руху суб’єкта (характеристика інтенсивності власне самої дії) репрезентована кількома дериватами з такими СЗ:

- “*довготривалий рух*” (*попоганяти, попогасати*);
- “*підсилювально-інтенсивний вияв руху*” (*розбігатися, розгасатися*);
- “*поступово збільшувати власну швидкість руху*” (*розбігтися 5, розігнатися 1, розлетітися 5а*);
- “*випередити когось, щось*” (*обігнати 1, перегнати 1, оббігти 1б*).

Дієслово *забігти 2* “бігом випередити кого-, що-небудь” репрезентує встановлене значення лише в сполученні зі словами *вперед, наперед*, наприклад: *Діти забігали вперед і пискливо кричали: – Земля і воля! Земля і воля!* (М. Коцюбинський). Оформлення СЗ “випередження об’єкта” не є релевантним для префікса *за-*, що й пояснює застарілість семантики утвореного деривата. Пряме застаріле значення похідного *забігти 2*

реалізоване в фразеологічному сполученні *забігти (забігати) наперед* “порушувати послідовність, логічний хід розповіді”.

Засвідчено два похідних зі СЗ “*здійснювати рух досхочу*” – *нагасатися* та *наметушитися* “багато, досхочу побігати, походити”. Ці деривати є виявом валентності ступеня інтенсивності та міри виконання дії відповідних твірних; маркування додатковими конотаціями не спостерігається.

Поєднання темпоральності та інтенсивності спостерігається в семантиці дериватів зі СЗ “*змінити місце перебування*”: *перенестися 2*, *перебігти 1*, *перелетіти 2* (“стрімко, швидко перебігти з місця на місце”). Значення дериватів експлікує зміну місця перебування суб’єкта, яка потребує повторного проходження відстані за певний проміжок часу.

Аспектно-результативна валентність здатна транспонуватись лише в дієслівних дериватах. Найпродуктивнішим є творення похідних зі СЗ “*переміститися до кінцевого пункту*”: *дочимчикувати*, *причимчикувати*, *принестися 1*, *примчати 2*, *домчати 2*, *прилетіти 2*, *прибігти 1*, *добігти 1*, наприклад: *На вулиці Віталія добігла до маршрутки, яка ще їхала в бік лікарні* (В. Лис). Деривати з таким СЗ відображають абсолютне результативне досягнення суб’єктом кінцевої точки.

Часовим відтінком частково марковані похідні дієслівні лексеми зі СЗ “*наближення до певного орієнтира*”: *підлетіти 2*, *надлетіти 1а*, *нагнати 1* “досягти однакового рівня з тим, хто (що) рухається спереду”, *догнати 1* “наблизитися до того, що рухається попереду”, *надбігти 1*, *підбігти 1*: *Дівчина відкинула вбік ковдру, підбігла до дзеркала на шафі* (С. Талан).

Префікс **про-**, поєднуючись з вербативами руху, в деяких випадках виявляє розмитість межі між вираженням пердуративності дії та фіксацією ситуативної завершеності. Семантику тривало-обмежувальної в часі дії реалізує префікс **про-** тоді, коли поєднується з дієсловами різноспрямованого руху. Похідна лексема з темпоральною модифікацією потребує ширшого контексту, певного конкретизатора, вказівки на обмежувально-тривалий період. Злиття ж **про-** з дієсловами односпрямованого руху виражає

семантику завершеності, наприклад: твірні *промчати I* і *промчатися* “переміститися в просторі з великою швидкістю” (*Вони попрощалися з Гнатом Максимовичем і так швидко промчали до автомобіля “швидкої допомоги”, що Вероніка не встигла й рота розтулити* (С. Талан)). Те, що в цьому контексті дериват *промчати* виражає завершеність дії внаслідок подолання певної відстані, частково підкреслює фіксація кінцевої точки *до автомобіля*.

Дещо ускладненою семантикою характеризуються деривати, які формують СЗ “**наслідок руху**”. Такі префіксально-постфіксальні та поодинокі префіксальні похідні фіксують результат, каузований інтенсивним суб’єктним рухом (інтенсивність → наслідок): *добігатися* “багато бігаючи, зазнати лиха”, *забігатися* “стомитися, довго бігаючи”, *виганятися* “багато бігаючи, втомитися”, *намотатися*² “багато їздячи, ходячи, стомитися”, *набігати* “багато бігаючи, зазнати чогось”, *набігатися Ia* “побігати до втоми”, *вибігатися* “багато бігаючи, втомитися; набігатися”, *вбігатися* “довго бігаючи, натовмитися”. Один префіксальний дериват виражає СЗ “**позитивний результат руху**” (*вібігати 3* “бігаючи, придбати, дістати що-небудь”), порівняймо: [Гапка]: *Із самого ранку товчусь, обід зварила, заповлочи вибігала* (Ю. Яновський).

До найбільш продуктивного способу творення репрезентантів вербального блоку належить префіксація (16 префіксів), досить продуктивний – префіксально-постфіксальний спосіб (**на-** + **-ся**, **роз-** + **-ся**, **ви-** + **ся**, **до-** + **-ся**). Суфіксальним способом творяться деривати з семантикою однократності (**ну**, **-ону-**).

Адвербіальна зона представлена суфіксальними дериватами *біжка*, *біжком*, *бігцем* (суфікси **-ка**, **-ком**, **-цем**). У двох дериватах спостерігається морфонологічне чергування *г* // *ж*.

Від ЛСВ *шурувати 3a* та *драпати I* / *драпнути I* не засвідчено жодного похідного. Значення дієслова *драпати* втілене в складі ідіоми *дати драпака* зі значенням “швидко тікати, бігти куди-небудь”.

Два опозиційні значення твірного *чимчикувати* експлікують явище енантіосемії. Проте похідні вербального блоку (*зачимчикувати*, *дочимчикувати*) ввібрали в себе лише семантику ЛСВ *чимчикувати* 1, нейтралізуючи друге полярне значення вихідної одиниці. Очевидно, мала словотворча активність цього ЛСВ спричинена (окрім енантіосемії) також розмовним характером лексеми.

Встановлено, що з-поміж 25 ЛСВ дві твірні дієслівні лексеми – *шурувати* 3а та *драпати* 1 / *драпнути* 1 – не утворюють похідних; тільки СП дієслова *бігти* 1 складається з чотирьох зон; 1 твірне характеризується тризонною вербально-субстантивно-ад’єктивною будовою, 12 – двозонною вербально-субстантивною будовою, 5 твірних – однозонною вербальною, 3 – однозонною субстантивною. Деякі субстантиви, утворені на базі загальновживаних дієслів руху, набувають статусу вузькоспеціальних, наприклад: *бігун*¹ 2 (спортивна лексика). Зроблено висновок про те, що домінанта синонімічного ряду – *бігти* 1 – володіє найбільшим словотворчим потенціалом. Проведений аналіз показує, що твірні з низькою словотворчою активністю найчастіше продукують похідні зі СЗ “опредметнена дія” та деривати з темпоральними модифікаціями початку та тривалості руху певний час. Усі твірні, окрім *бігати*, демонструють пасивність у продукуванні похідних зі СЗ “завершити рух”. Дієслова різноспрямованого руху є неактивними в утворенні похідних із просторовим значенням, проте виявляють великий потенціал у породженні підкатегорій дистрибутивних дієслів. Загальна кількість похідних від аналізованих твірних компонентів – 170.

3.1.1.4. “Екстенсивний рух”

Словотворча спроможність компонентів ЛСГ “Рухатися повільно” та “Рух з пошкодженою ногою” є приблизно тотожною. Деякі дієслова виражають обидва значення – “йти повільно” та “йти на милицях” (*дибати*). Диференційною семою, яка об’єднує представників двох семантичних

сегментів, є сема “екстенсивність”. На основі первинного значення *лізти 1*, *повзти 1 / повзати 1* “пересуватися по поверхні всім тілом або на коротких ніжках у певному напрямку (про плазунів, комах)” сформувалися вторинні переносні значення *лізти 2*, *повзти 2*, *повзати 2* “повільно пересуватися (про людей)”. Деякі з них успадкували кореляцію за ознакою спрямованості (*повзти 2 / повзати 2*), інші – ні (*лізти 2*). Для дієслів із переносним значенням виконавцем руху обов’язково виступає людина (оскільки вони є секундарними, утвореними на базі семем із прямим значенням, де суб’єктом є тварина). Субстанційна суб’єктна валентність не втілена в ад’єктивному блоці, тому словотвірною максимою для аналізованого класу твірних є двозонна СП.

Субстантивний блок. Регулярним є творення дериватів із транспозиційним СЗ “*опредметнена дія*”, яке не залежить від семантико-валентних властивостей твірних, порівняймо: *кульгання*, *шкандибання*, *шкандиляння*, *шкентання*, *штигуління*, *шкутьильгання*, *дибання*, *плентання*, *повзання*, *теліпання*, *тьопання*, *тюпання*, *цугикання*, *чалапання*, *чапання*, *чвалання*, *човгання*. Творення абстрагованих іменників відбувається за участі продуктивних суфіксів **-нн-**, **-інн-**.

У структурі дієслів *брести*, *лізти*, *повзти* наявний компонент спрямованості руху, який унеможливорює творення похідних субстантивної зони. Мотиваційні бази, для яких сема спрямованості є нерелевантною, здатні продукувати синтаксичні деривати, проте все ж встановлено відсутність транспозиції від деяких семем (наприклад, *клигати*). Жодних перепон у реалізації такого значення не існує, утворення абстрагованого субстантива цілком можливе за продуктивною моделлю, порівняймо *диба(ти) + -нн-(я)* і *клига(ти) + -нн-(я)*. Від дієслова *плестися 1* не утворюється синтаксичний дериват через зайнятість семантичної позиції омонімічним субстантивом, порівняймо: *плетіння* “перевивати пасма, волокна, нитки”.

Семантичну позицію “*суб’єкт дії*” представляють тільки деривати від твірних зі значенням “рух з пошкодженою ногою”, порівняймо: *кульга*,

кульгавий (імен.), шкандиба, шкандибайло (“людина або тварина з укороченою чи хворою ногою”). Засобом творення таких девербативів є суфіксація (**нульовий суфікс, -йл-**) та субстантивація. В основі найменування таких похідних лежить принцип об’єктивності (той, хто шкандибає → фізична вада). Відсутність дериватів із таким СЗ від вербативів зі значенням повільного руху, очевидно, експлікується можливою невмотивованою актуалізацією суб’єктивної оцінки. “Словотвірна дескрипція” екстенсивності руху не може відображати коректного найменування, оскільки, здебільшого, залежить від прагматичної оцінки реципієнта.

Вербальний блок формують 13 семантичних позицій, які репрезентують різноманітні значеннєві перевтілення. Системним є утворення СЗ **“переміститися до кінцевого пункту”**, яке є результатом аспектно-результативної валентності мотиваційної бази. Деривати зі встановленим СЗ виражають досягнення суб’єктом заданого кінцевого пункту (*докульгати, дошкандибати, дошкутильгати, доповзти 2, приповзти 1а, приплестися², доплестися, приплентатися, доплентатися, прилізти 2, долізти 2, прибрести, задибати 2, зателіпатися 2, прителіпатися, додибати, придибати, притьопати, дотьопати, дотюпати, притюпати, присунутися 2, дочалапати, причалапати, дочапати, причапати, дочвалати, причвалати, причовгати, дочовгати*).

Зазвичай, поряд із результативно модифікованим девербативом у синтаксичній структурі вжита обставина місця, виражена прийменниково-іменниковою конструкцією, порівняймо: *Через якийсь час він доплентався до болота* (В. Лис). Похідні дієслівні лексеми *пришкандибати* та *пришкутильгати* одночасно фіксують результативне завершення повільного руху фізично здорового суб’єкта та фінітивність дії, виконавцем якої був суб’єкт із пошкодженою кінцівкою, виражаючи таку модифікацію однією семемою (напр. *пришкандибати* “прийти шкандибаючи; прийти через силу, повільно”).

Результат дії репрезентують також деривати зі СЗ “**наближення до певного орієнтира**” (підповзти 2, підплентатися). Дериват *підплентатися* не зафіксований у словнику, проте використовується в художніх текстах, порівняймо: – *Йди-но сюди, сусідоньку. Ватяними ногами він підплентується* (В. Лис).

Часові модифікації маніфестовані двома СЗ:

- СЗ “**почати рух**”: *побрести, задибати 1, подибати¹, зашкутьгати, полізти 2, поповзти 2, заповзати, поплентатися 1, поплестися 2, пошкутьгати, пошкандиляти, зашкандибати 1, пошкандибати, покульгати, закульгати, поклигати, потьопати, зачалапати, почалапати, посунутися 2а, потеліпатися, затюпати, потюпати 1, зачачати, зачвалати, зачовгати 2, почовгати 3, почачати*, наприклад: *Чорновус пошкандибав у бік млина, і тут на греблі його перестрів кінний роз’їзд* (В. Шкляр); *Мале подибало до двох тіток* (В. Лис).

Зафіксовано один випадок антонімічного відношення в межах словотвірної пари. Первинна екстенсивність, властива семантичній структурі мотиваційної бази *тьопати 2* “іти повільно, плентатися”, полярно втілена в дериваті з часовою семантичною трансформацією *потьопати* “піти кудись швидко”, порівняймо: – *Знову якась баба, певно, за правдою йде. Уже і в літах, а тьопав такою дорогою* (М. Стельмах) та – *Іване! – гукнув дід. – Ану гайни за рябою (коровою), заверни, а то в шкodu потьопала* (Є. Гуцало).

Іноді відрізнити темпорально модифікований дериват від власне видового кваліфікатора з тотожним префіксом доволі складно. Так, у реченні *Сьогодні бабуся зранку почалапала на базар...* (В. Лис) часовий конкретизатор (обставина часу) *сьогодні* дає підстави вважати дієслово *почалапати* видовим корелятом, а не дериватом, оскільки взаємозаміна похідного *почалапати* на аналітичну форму вираження темпоральної семантики (*почала чалапати*) викликає некоректну логіко-сміслову конструкцію;

- **“здійснювати рух якийсь час”**: *прокульгати 2* (у зв’язку з хворобою, травмою), *прошкандибати 2*, *прошкутильгати 2*, *поповзати*, *потюпати 2*, *протюпати 2*, *прочвалати 2*.

Відсутні похідні дієслівні лексеми зі значенням фінітивності.

Аблативні деривати формують СЗ **“віддалення від початкової точки”**, репрезентуючи поєднання локальної, часової та дистрибутивної семантики (*відшкандибати*, *відповзти*). Похідні з префіксом **від-** репрезентують значення початку руху та фіксують вихідний орієнтир.

Просторові модифікації відбиті в двох СЗ, які репрезентують горизонтальний вектор руху: **“переміститися всередину”** (*забрести*, *всунутися*, *вповзти 2*, *заповзти 1а*) та **“переміститися назовні”** (*вишкандибати*, *виповзти 2*, *висунутися 1а*, *видибати*, *вичапати*, *вичвалати*, *вичовгати*). Засобами творення цих значень є “традиційні” продуктивні префікси **за-, в- / ви-**, які вносять семантику спрямованості, перебуваючи між собою у відношенні векторної антонімії. Також зафіксовано два деривати зі СЗ **“наштовхнутися на когось, щось”** (*надибати*, *набрести*).

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії реалізована в трьох СЗ. Квантитативні модифікації дії представлені девербативами, які формують семантичну позицію **“здійснювати рух злегка, час від часу”**: *накульгувати*, *покульгувати*, *прикульгувати*, *пришкандибувати*.

Поєднання кумулятивних та результативних відтінків втілюється у дериватах зі СЗ **“нагромадження”**: *злізтися 1а*, *налізти 1*, *сповзтися 2*, *наповзти 2а*, *насунути 4*. Кількісна характеристика стосується не власне процесу руху, а чисельності суб’єктів, які досягли кінцевої локації. Очевидно, здатність продукувати деривати такого типу твірні бази успадкували від своєї первинної провідної семантики (*повзти 1*, *лізти 1*), оскільки інші бази не творять дериватів із нагромаджувальним значенням. Семантико-словотвірну опозицію до встановленого значення маніфестує СЗ **“переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)”**: *розповзтися 1а*, *розлізтися 4*, *розбрестися (роз-...-ся)*.

Аналізовані твірні можуть транспонуватись у дериватах зі СЗ “**виконати дію один раз**”, порівняймо: *шкандибнути, шкутильгнути, дибнути, чалапнути, човгнути*. Проте для твірних компонентів аналізованих мікрогруп продукування цих значень є спорадичним.

Адвербіальний блок представлений одним дериватом. Похідний прислівник зафіксовано лише від ЛСВ *тюпати 2* (*тюпцем* “нешвидким бігом; дрібною рисою”).

Дієслова *цугикати, штигуліти, шкинтати* трансформуються лише в синтаксичних дериватах (*цугикання, штигуління, шкинтання* відповідно). Низький словотворчий потенціал пов’язаний, очевидно, з належністю твірних лексем до діалектного пласту мови, а також “обмеженою семантикою” (для дієслова *цугикати*): застосовується для позначення повільного руху коней, оскільки базою творення дієслова є субстантив *цуг* “коні, воли і т. ін., запряжені поодиноці або парами один за одним”. В. В. Грещук зазначає, що похідність / непохідність твірної бази є супровідним чинником при аналізі словотворчої поведінки твірного. “Всі непохідні слова належать до найдавнішого шару лексики. Їх функціонування в мові протягом досить тривалого часу є свідченням їх питомої ваги в практичній діяльності людини...” [46, с. 12].

Твірні лексеми *бейкатися* та *човпти* є словотвірно пасивними.

Сема екстенсивності – невід’ємний компонент значення аналізованих мотиваторів – є обмежувачем творення дієслівних дериватів із семантикою достатньої чи надмірної інтенсивності руху. Для багатьох лексем значення інтенсивності може транспонуватися в похідних із модифікацією поступового збільшення швидкості руху, репрезентуючи семантико-словотвірну градацію (наприклад, *гнати – розігнатися, вертіти – розвертіти*), а розвиток екстенсивності є “словотвірним оксимороном” – неможливим валентним злиттям слів, які взаємозаперечують одне одного.

Способами творення похідних вербальної зони є префіксальний (**в-, ви-, від-, за-, під-, на-, по-, пере-, про-, до-, при-, роз-**), суфіксальний (**-ну-**),

префіксально-постфіксальний (з- (с-) + -ся, роз- + -ся), префіксально-суфіксальний (на- + -ува-, при- + -ува-, по- + -ува-). При залученні префіксального та префіксально-постфіксального способів словотворення жодних морфонологічних змін не відбувається, морфемами вільно поєднуються одна з одною (виняток: ви- + човг(ати) → *вичовгати*). Суфіксація та конфіксація потребують певного морфемного пристосування (найчастіше – морфологічного утинання), порівняймо: шкутильг(а)ти + -ну-ти; при- + шкандиб(ати) + -ува-ти.

З-поміж 25 СП аналізованих дієслів 1 характеризується тризонною вербально-субстантивно-адвербіальною будовою, 13 – двозонною вербально-субстантивною будовою, 3 – одноступенною субстантивною, 6 – одноступенною вербальною, 2 – словотвірною пасивні. Загальна кількість похідних – 121.

3.1.1.5. “Рух підстрибом”

Субстантивна зона складається з трьох семантичних позицій: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії” та “інструмент”. Похідні зі СЗ “суб’єкт дії” продукують 4 аналізовані дієслівні основи (*гарцювати, плигати, скакати, стрибати*). Семантичну позицію “суб’єкт-людина” диференціюємо на підвиди:

- “суб’єкт-спеціаліст”: *плигун 1а* та *стрибун 1а* (ЛЗ “спортсмен, який займається стрибками професійно”);
- “суб’єкт-неспеціаліст”: *гарцівник, плигун 1, стрибач* та *стрибун 1, стрибалко* “людина, яка любить стрибати”, *пострибун, скакун 2, скакуха*.

СЗ “суб’єкт-тварина” маніфестовані 7 дериватами: *плигун 1б* та *стрибун 1б* (узагальнені назви різних тварин, які мають здатність стрибати), *стрибайчик* (вживається в сполученні зі словом *зайчик*; прикладка), *скакун 1* “кінь з високими біговими якостями”, *скакуця, скакавка* і *скакавиця* – “жаба” (західний варіант).

Похідні субстантиви зі СЗ “суб’єкт дії” творяться за допомогою конфіксації (по- ... -ун-) та різноманітних суфіксальних морфем: -ун-, -ач- (продуктивні); -івник-, -ух-, уц’-, -лк-, -вк-, -виц’-, -йчик- (непродуктивні, формують експресивні лексеми або ж функціонують у сфері діалектного словотвору).

Транспозиційне СЗ “*опредметнена дія*” утворене від усіх твірних основ, окрім вербативів *гецати 1* і *цибати*, порівняймо: *стрибання, стрибок 1, чвалування, чвал, скакання, скачка 1, скачка 2 і скаковище, штрикання, плиг¹, плигання, гопання, гопак* “український народний танець”, *гаталання, гарцювання, галоп 1, галоп 2* “старовинний швидкий бальний танець”, *галопування, басування, стрибок 1а* “вид спортивної вправи”. Деякі похідні зі встановленим СЗ формують тематичну групу – “назви танців” (*гопак, галоп 2*). Способом творення дериватів, які формують цю семантичну позицію, є суфіксальний (продуктивні суфікси – -нн-, нульовий суфікс, -ок-, менш продуктивні – -к-, -овищ-). У деяких випадках спостерігається морфонологічне чергування та елізія: скак(ати) + -к- → скачка.

СЗ “*інструмент*” репрезентоване одним дериватом *скакалка* “мотузок ручками на кінцях, через який стрибають діти” (засіб творення – суфікс -лк-).

Ад’єктивна зона представлена двома семантичними позиціями – “*ознака суб’єкта за дією, яку він виконує*” (*баский, гарцюючий, скакучий, стрибкий, стрибаючий, стрибучий, стрибливий*) та “*призначений для виконання дії*” (*стрибальний, скакальний*). Засобом творення похідних прикметників є суфікси -к-, -уч- (-юч-), -лив-, -льн-.

Адвербіальний блок є найменшим серед усіх інших. Він представлений одним можливим СЗ “*спосіб дії*”, яке реалізують суфіксальні деривати (-ки) *гопки* та *скачки* “скакаючи, підстрибуючи”.

Вербальний блок є наймасивнішим утворенням серед інших структурних компонентів СП (встановлено 26 СЗ). Дієслівні похідні відбивають різноманітні значеннєві трансформації, що спрогнозовано валентністю твірної бази.

Векторна валентність втілена в 5 традиційних СЗ:

- “**переміститися всередину**”: *вплигнути, вскочити 1, заскочити 1, встрибнути*, наприклад: *Кілька разів Остап **вскакував** у воду мало не по пояс* (М. Коцюбинський);
- “**переміститися назовні**”: *вибасувати, виплигнути 1, вискочити 1, вистрибати і вистрибнути 1*, наприклад: *Вреши Карпо Кирилович скочив у сідло, **вибасував** наперед* (Ю. Мушкетик);
- “**переміститися зверху вниз**”: *сплигнути 1, зіскочити 1, зістрибнути*, наприклад: *Для Тоні це було мов кіно дивитись, як Сіробаба, посадивши неподалік свого кукурузника, вилазить з кабіни, **сплигує** на землю* (О. Гончар);
- “**переміститися знизу вверх**”: *виплигнути 1а, сплигнути 2, заплигнути, вискочити 2, вистрибнути 2*, наприклад: *Він [Мемет] оббіг свої покої й **вискочив** на дах кав'ярні* (М. Коцюбинський);
- “**переміститися довкола чогось**”: *обскакати 1*, наприклад: *Опустивши шаблю, Котовський **обскакав** зал довкола* (Ю. Смолич).

Лише твірне скакати / скочити виражає здатність продукувати деривати, які відображають зіткнення виконавця руху з певним об'єктом, порівняймо: *наскакати 1, наскочити 2* (“**наштовхнутися на когось, щось**”). Інформація про продовження суб'єктного руху в семантиці таких дериватів відсутня. Натомість, у деяких ситуаціях наявність різноманітних перепон на шляху суб'єкта детермінує вимушене зміщення вектора руху. Семантична реалізація такого зміщення відображена в значеннєвій структурі девербативів із такими СЗ:

- “**переміститися через перепону**”: *перескочити 1а, переплигнути 1, перестрибнути 1а*, порівняймо в контексті: *А та озирнулася, чи немає нікого поблизу, підтягнулася на руках і **переплигнула** через паркан* (В. Мастерова);

- **“обминути когось, щось”**: *обскакати 1a* “скоком об’їхати верхи щось чи когось”. Відмінність дериватів зі встановленим СЗ від похідних зі значенням “рух навколо” (тотожний засіб творення – префікс **об-**) полягає в тому, що в першому випадку суб’єкт здійснює повноцінний коловий рух, а в другому – ні.

Темпоральні модифікації маніфестовані дериватами, які формують 3 СЗ:

- **“почати рух”**: *забасувати, загарцювати, загецати, заплигати, поплигати 1, зацибати, поцибати, заскакати 1, поскакати 1, застрибати 1, пострибати 1*;
- **“здійснювати рух якийсь час”**: *погарцювати, виплигати і виплигнути 2, вистрибувати 3a, поплигати 3, проплигати 2, проскакати 3, поскакати 3, пострибати 2*;
- **“завершити рух”**: *відстрибати, відплигати 2*.

Семантику віддалення від початкової точки, яка передбачає фіксацію вихідного пункту та факт розгортання дії в часі та просторі, реалізують аблативи *відстрибнути, відскочити, відплигати 1* (СЗ **“віддалення від початкової точки”**).

Транспонування валентності ступеня інтенсивності та міри виконання дії (ступенева тріада: недостатність → достатність → надмірність) призвело до появи низки СЗ. Семантика недостатньої інтенсивності, неповного вияву дії представлена похідними дієслівними лексемами недоконаного виду, які формують СЗ **“здійснювати рух злегка, час від часу”** (*підстрибувати 1, пристрибувати, підскакувати 1, підплигувати 1, пострибувати, поскакувати*), утвореними конфіксальним способом (**під-...-ува, по-...-ува, при-...-ува**).

Префіксально-постфіксальна конструкція **на-...-ся** виражає семантику цілковитого насичення внаслідок виконання руху, формуючи деривати зі СЗ **“здійснювати рух досхоchu”** (*нагарцюватися, настрибатися, наскатися, наплигатися*). Реалізуючи “абсолютну кількісну межу” руху, такі деривати актуалізують валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії

твірних, достатність руху. На синтаксичному рівні встановлене значення підкреслюється адвербіальними поширювачами типу *вдосталь, добряче, занадто*, порівняймо: *Малеча також покоталась на машинках та вдосталь настрибалась на батуті* (Інтернет-ресурс). Адвербіальний показник при цьому семантично модифікується й позначає не найвищий вияв дії, а унормований стан суб'єкта: дія досягла певної норми, яка влаштовує її виконавця [26, с. 24].

Семантика надмірної інтенсивності руху реалізована конфіксальними дериватами (**роз-** ... **-ся**) зі СЗ *“підсилювально-інтенсивний вияв руху”*: *розплигатися, розскакатися 2, розстрибатися*. Взаємодія двох валентностей – аспектно-результативної та ступеня інтенсивності (надмірний та довготривалий рух суб'єкта призвів до негативного результату) – спостерігається в похідних зі СЗ *“наслідок руху”* (*доплигатися 1, дострибатися.*), утворених за участі префікса та постфікса (**до-**...**-ся**).

На перехресті між недостатністю та достатністю виконання дії перебувають деривати зі СЗ *“поступово збільшувати власну швидкість руху”* (*розскакатися 1 “розігнатися, скачучи”*) та *“випередити когось, щось”* (*обскакати 3 і обскочити 2*), оскільки відображають набуття швидкості впродовж руху.

Аналізовані твірні виявили велику активність у продукуванні вербативів із семантикою однократності. СЗ *“виконати дію один раз”* сформоване за участі суфіксів **-ну-** та **-ону-**, які відрізняються одне від одного експресивним забарвленням, порівняймо: *гецнути, гопнути, плигнути і плигонути, цибнути, скакнути і скаконути, стрибнути і стрибонути*. Формант **-ону-** виражає семантику інтенсивної однократності.

Пасивність у породженні дериватів простежується при творенні дериватів зі значенням багатократного руху. Хоча зафіксовано дві семантичні позиції, проте кількість маніфестаторів таких СЗ невелика, порівняймо:

- *“довготривалий рух”* (представлене одним девербативом *попоскакати*, оформленим ітеративним префіксом **попо-**);

- **“змінити місце перебування”** (*перестрибнути 1, переплигнути 2, перескочити 1* – “переміститися на інший бік чого-небудь”.

Реалізувати аспектно-результативну валентність твірної бази здатні лише похідні дієслова. Сема цілеспрямованості, намір досягнути кінцевої точки прогнозує творення дериватів із результативною семантикою, порівняймо:

- **“переміститися до кінцевого пункту”**: *дострибати, доскакати 1 і доскочити 1, пристрибати, прискакати 1, прискочити 1, доплигати, доплигнути, приплигати, пригарцювати, прибасувати*;
- **“наближення до певного орієнтира”**: *підскочити 2, підскакати*. Дериват *підбасувати* “під’їхати, басуючи на коні” реалізує встановлене значення лише в сполученні зі словом *кінь*.

Невід’ємним від результативного є також значення нагромадження, яке характеризує не процес, а його виконавців. Таку семантику репрезентує один дериват *наскакати 2* “скачучи, прибути куди-небудь в якій-небудь кількості” (СЗ **“нагромадження”**).

Підкатегорію дистрибутивних дієслів, які є результатом субстанційної валентності твірних, представлено СЗ **“переміщення всіх”**: *поплигати 2, пострибати 3* (суб’єктна дистрибуція). Суб’єктно-локальна дистрибуція представлена аблативними дериватами зі СЗ **“переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)”** (*розскакатися 3, розскочитися 1* “скачучи, розбігтися в різні боки”), наприклад: *Овечки бекали та мекали, розскакувались на всі боки й піднімали з шляху страшенну пилюгу...* (Панас Мирний).

Префікс **про-**, який здатен утворювати похідні з часовими та просторовими модифікаціями, у деяких випадках не вносить жодних семантичних відтінків, а тому виконує власне видову функцію, наприклад: *гарцювати* “грайливо бігти або тупцювати, підскакувати (про коней)” – *прогарцювати* “проїхати верхи на коні”, *проплигати 1, проскакати 1* тощо.

З-поміж аналізованих твірних 1 формує чотиризонну СП, 3 – тризонні вербально-субстантивно-ад’єктивні СП, 1 – тризонну вербально-

субстантивно-адвербіальну, 2 – двозонні вербально-субстантивні, 2 – однозонну вербальну, 3 – однозонну субстантивну. Загальна кількість похідних – 144.

3.1.1.6. “Переміщення лазом”

Субстантивний блок формують три семантичні позиції: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії”, “місце-шлях”. СЗ **“опредметнена дія”** представлене низкою синтаксичних дериватів: *повзання, повзунець, плазування, плаз 2, спинкування, рачкування, задкування, лазіння* (дія за значенням *лазити 1-2*), *скелелазіння* “вид спорту – сходження на скелі”, *чаряпкання*. Семантична структура дериватів *плаз 2* (заст.) “дитяча гра” та *повзунець* “український народний танець” фіксує фразеологічність значення. Такі девербативи належать до тематичної групи під назвою “назви танців та ігор”, а в узагальненому вигляді є репрезентацією семантичної позиції “опредметнена дія”.

Семантичну позицію **“суб’єкт дії”** поділяємо на два типи:

- **“суб’єкт-людина”:**
 - **“суб’єкт-спеціаліст”:** *лазутчик* “розвідник”, *верхолаз 1* “робітник, який працює на великій висоті”, *водолаз 1* “людина, що виконує певні роботи під водою (в спеціальному костюмі та спорядженні)”, *скелелаз* “спортсмен, що займається скелелазінням”;
 - **“суб’єкт-неспеціаліст”:** *повзунок 1* “той, хто ще не вміє ходити (про дітей)”, *верхолаз 1а* “людина, яка любить лазити на високі предмети (будинки, дерева)”;
- **“суб’єкт-тварина”:** *повзун 1, повзик* “маленька лісова пташка, яка добре лазить по деревах”, *плаз 1, плазун 1, лазун* “птах, у якого на ногах є пристосування до лазіння”, *водолаз 2* “навчена собака, що добре плаває та витягає з води потоплюючих”.

СЗ “*місце-шлях*” маніфестоване трьома дериватами від ЛСВ *лазити 1* (*лаз¹ 1* та *лазівка 1* “вузький отвір, через який можна пролізти, пройти куди-небудь”, *лаз¹ 2* “стежка”).

Способи творення похідних субстантивного блоку:

- суфіксація (-нн-, -інн-, -ик-, -ун-, -унець-, -унок-, -утчик-, -івк-, нульовий суфікс);
- композиція основ + суфіксація (нульовий суфікс, -інн-).

Ад’єктивний та адвербіальний блоки є тотожними за кількістю семантичних позицій (по одному СЗ у кожному): “*ознака суб’єкта за дією, яку він виконує*” (*лазячий 1* (дієприкм. до *лазити 1*), *лазячий 2* (у знач. прикм.) “який має здатність лазити (у 1 значенні)”, *рачкующий, плазуючий, повзучий 1*) та “*спосіб дії*” (*повзком, лазом, плазом*) відповідно.

Способом творення похідних прикметників та прислівників є суфіксація: -яч-, -уч- (-юч-) та -ом-, -ком. “Ряд віддієслівних прислівникових лексем утворено безпосередньо від дієслівних основ за відсутності проміжної ланки – віддієслівного субстантива, наприклад: *повзти* – *повзком*... Часто такий словотворчий процес супроводиться появою іменникового суфікса -к- ..., що може свідчити про існування в давньоукраїнській мові іменника, від якого безпосередньо й утворилися такі прислівники, проте сучасною українською мовою ці віддієслівні субстантиви повністю втрачені” [102, с. 126]. За аналогією виводимо похідність адвербіативів *лазом* та *плазом* (відсутній суфікс -к-), оскільки не фіксуємо проміжного іменника зі значенням опредметненої дії між дієсловом і прислівником.

Вербальний блок представлений дериватами, які репрезентують різноманітні модифікації твірних лексем. Просторові значеннєві трансформації відбиті в похідних, які формують такі СЗ:

- “*переміститися всередину*”: *влізти 1, вповзти 1, заповзти*;
- “*переміститися назовні*”: *визадкувати, вирачкувати 1, вповзти 1, вилізти 1*;
- “*переміститися зверху вниз*”: *злізти 1, сповзти 1*;

- **“переміститися знизу вверху”**: злізти 6.

Обов’язкову актуалізацію додаткового пасивного учасника засвідчують деривати з такими СЗ:

- **“переміститися довкола чогось”**: обповзти 1, облізти²;
- **“наштовхнутися на когось, щось”**: наповзти 1;
- **“переміститися під що-небудь”**: залізти 2, підповзти 3, підлізти 1;
- **“переміститися крізь щось”**: пролізти 1;
- **“переміститися повз когось, щось”**: проповзти 2.

Семантика вимушеного векторного зміщення реалізована в двох семантичних позиціях:

- **“переміститися через перепону”**: переповзти 1, перелізти 1;
- **“обминути когось, щось”**: обповзти 2.

Темпоральні метаморфози реалізовані в СЗ **“почати рух”** (залазити², полізти 1, полізти 3, позадкувати 1, порачкувати, заплазувати, поплазувати 1, заповзати, поповзти 1, поп’ястися 1) та **“здійснювати рух якийсь час”** (поповзати, проповзати, поплазувати 3, полазити). Деривати зі значенням фінітивності відсутні.

Семантику початку та фіксацію вихідного пункту руху реалізують аблативи зі значенням **“віддалення від початкової точки”** (відлізти, відповзти).

Локальну дистрибуцію представляють деривати зі СЗ **“локальна вичерпність”**: вілазити 1, облазити³ 1 і злазити², вирачкувати 2, віповзати 1, переповзати. Похідні утворені за допомогою префіксів **ви-, об-, з-, пере-**. Досліджуючи твірні дієслова руху, які корелюють за ознакою спрямованості, простежується закономірність, що у вербальному блоці дієслова різноспрямованого руху виражають активність у продукуванні підкласів дистрибутивних дієслів, а вербативи односпрямованого – підкласів просторових модифікатів. Якщо ж твірне не має корелята за такою ознакою, воно здатне за допомогою багатозначного форманта продукувати обидва типи семантичних модифікацій, наприклад: *вирачкувати 1* “звідки-небудь”

(векторна валентність твірного → просторово модифікований дериват) і вирачувати 2 “облазити рачки що-небудь” (субстанційна валентність місця твірного → дистрибутивна модифікація).

Семантику дистрибутивного віддалення маніфестують аблативи, які формують СЗ *“переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)”*: *розлізтися 1* “лізти, повзти в різні боки”, *розповзтися 1* “відповзти в різні боки (про кількох або багатьох людей, тварин, комах)”. Протилежним до цієї позиції є СЗ *“нагромадження”* (*злізтися 1*, *сповзтися 1*, *наповзти 2*), яке відображає просторову семантику в поєднанні з кількісно-локаційним значенням: із різних орієнтирів множина суб’єктів наближається до однієї точки. Похідні такого типу, окрім результативного завершення дії, актуалізують сему “кумулятивність” – нагромадження суб’єктів в одній локації. Якщо сема результативності характеризує рух, то сема кількості – суб’єктів дії.

Аспектно-результативна валентність реалізується в трьох СЗ:

- *“переміститися до кінцевого пункту”*: *приповзти*, *доповзти 1*, *доплазувати*, *долізти 1*, *прилізти 1*, наприклад: *Плутаючись у високих бур’янах, пролазячи попід кущами, ... вони долізли врешті до води* (М. Коцюбинський);
- *“позитивний результат руху”*: *віповзати 2* “домогтися чого-небудь, повзаючи перед кимсь”, наприклад: [Кіндрат Антонович]: *Панам подобається, щоб перед ними повзали навколішках.. Повзав і я перед вами, ну і виповзав...* (Марко Кропивницький);
- *“наближення до певного орієнтира”*: *підповзти 1*, *підлізти 1а*, наприклад: *З темряви підповзали бійці і зупинялись мовчки навколо, не підіймаючи голів од землі* (О. Гончар).

Фінітивна локація для дієслів зі значенням “переміщення лазом у вертикальній площині” відображена в їхній семантичній структурі – “вибратися нагору”: *видертися 2*, *вилізти 2*, *стерєбитися*, *витєребитися*². Здебільшого полісемантичні префікси **ви-**, **с-** утворюють похідні з

просторовим значенням. Оскільки спрямованість є частиною значеннєвої структури деяких аналізованих твірних (*лазити 2, лізти 3, дертися 2, п'ястися 1, чаряпкатися, телючитися 2, теребитися*), то такі префікси не можуть реалізувати просторову семантику, а отже, виступають кваліфікаторами реалізованої дії, порівняймо: *Онучка, зиркнувши на бабу, залізла на стілець, підгорнувши ноженята, і затамувала віддих* (О. Печорна).

Інтенсивність руху відображена поодинокими дериватами в семантичних позиціях **“здійснювати рух досхоchu”** (*налазитися*) та **“підсилювально-інтенсивний вияв руху”** (*розповзатися*).

Багатократність руху репрезентована девербативами зі СЗ **“довготривалий рух”** (*пополазити*) та **“змінити місце перебування”** (*перелізти 2, переповзти 2а*).

Способами реалізації похідних вербального блоку є префіксальний (**ви-, в-, від-, до-, з- (с-), за-, на-, об-, під-, по-, попо-, про-, пере-, при-**) та префіксально-постфіксальний (**з- (с-)...-ся, роз-...-ся, на-...-ся**).

У межах групи “Переміщення лазом” вирізняється ряд слів із семантикою **“переміщення лазом у вертикальній площині”**. Дієслівні ЛСВ, які репрезентують таку мікрогрупу (*лазити 2, лізти 3, дертися 2, п'ястися 1, чаряпкатися, телючитися 2, теребитися*), відрізняються від інших аналізованих твірних тим, що містять у своїй значеннєвій структурі вказівку на площину переміщення (вертикаль: вгору / вниз). Вказівка на площину руху в структурі цих мотиваторів унеможлиблює продукування просторово модифікованих дериватів, тому вони є досить пасивними в процесі словотворення, утворюючи лише похідні з темпоральними та результативними семантичними зміщеннями.

Низька продуктивність дієслів *рачкувати, задкувати* пояснюється тим, що ці лексеми є відприслівниковими похідними, порівняймо: *рак → рачки → рачкувати, зад → задки → задкувати* (*рачки, задки* – прислівники, які відповідають застиглим формам орудного відмінка множини).

3-поміж 15 аналізованих ЛСВ 3 мають чотиризонну будову, 5 – однозонну вербальну, 2 – вербально-субстантивно-ад’єктивну, 1 – тризонну вербально-субстантивно-адвербіальну, 1 – двозонну вербально-субстантивну, 2 – однозонну субстантивну, від ЛСВ *телющитися* 2 похідних не зафіксовано. Встановлено 31 семантичну позицію: 26 СЗ – у вербальній зоні, 3 – у субстантивній, 1 – в ад’єктивній, 1 – в адвербіальній. Загальна кількість похідних – 101.

3.1.2. Рух у водному середовищі

Субстантивний блок представлений чотирма СЗ: транспозиційним – “опредметнена дія”, трьома мутаційними – “суб’єкт дії”, “місце-шлях”, “інструмент”. Результатом синтаксичної деривації є субстантиви зі СЗ **“опредметнена дія”**: *плав 1, плавання 1-2 та плавба* (дія за значенням *плавати 1-2*), *мореплаводство, мореплавання і судноплаводство* – “плавання на судні по морях), *глісування, лавірування, нирання, пірнання, чалапання, веслування, гребня, гребок, ковзання, совгання, ковзелиця (діал.) та совзениця* “ожеледиця” (західний варіант).

Оскільки твірне дієслово *плавати* є стилістично нейтральним, то воно виявляє здатність поєднуватися з морфами будь-якої стилістичної належності (продуктивний та загальновживаний суфікс **-нн-**, розмовний суфікс **-б-**).

Значення суб’єкта дії диференціюємо на два типи: “людина” і “тварина”:

- СЗ **“суб’єкт-людина”**: *гребець 1, весляр, плавець, нирець, плавець^{1 2}* “той, хто пливе на човні, пароплав”, *мореплавець*. У межах цього значення вирізняються деривати *веслувальник* “той, хто займається веслувальним спортом” та *плавець¹ Ів* “спортсмен, який займається плаванням”, які характеризують **суб’єкта як професійного виконавця**. Субстантив *ковзаняр* “той, хто ковзається на ковзанах, займається ковзанярським спортом” може іменувати як професійного виконавця, так і непрофесійного;

- СЗ “**суб’єкт-тварина**”: *плавунець* 1 “великий жук, який живе в прісній воді”, *хребтоплав* “водяна блощиця”, *нирок*, *нирець* 2 “водоплавний птах, що добуває їжу, надовго пірнаючи під воду”.

Як зазначає Т. Морозова, “здебільшого похідні є реалізацією такого семантичного актанта дієслова, який має відповідне синтаксичне вираження” [109]. У деяких випадках спостерігається роздвоєння семантичної валентності суб’єкта, яка знаходить двояке синтаксичне втілення: загальне значення суб’єкта *пловець*¹ 1б “тварина, яка вміє плавати” та *пловець*² і *плавник*¹ “зовнішній орган руху в риб і водоплавних тварин” (“**орган руху**” – синтаксична валентність знаряддя).

Продуктом імпліцитної подвійної мотивації є дериват *плавиння*. Словотвірне породження такого субстантива пройшло дві стадії: синтаксичну та лексичну. Свідченням синтаксичної трансформації є суфікс **-нн-**, а лексичної – нове СЗ, утворене на базі опредметненої дії (діал. “дерево, принесене повідню”).

СЗ “**інструмент**” характерне для похідних від семем *плавати* 2, *гребти* 1, *глісувати*, *ковзатися* 2, порівняймо: *пароплав* “судно, що приводиться в рух паровим двигуном”, *теплоплав* “морське або річкове судно, що рухається за допомогою двигунів внутрішнього згоряння”, *турбоплав* “судно, якому надає руху парова або газова турбіна”, *глісер* “плоскодонне швидкохідне судно, яке внаслідок швидкого руху ковзає по поверхні води”, *ковзани* “вузькі сталеві полозки, які прикріплюють до взуття для ковзання по льоду”, *гребка* 1 “весло”.

Похідні зі СЗ “**місце-шлях**” продукуються чотирма твірними (*плавати*, *бродити*, *ковзатися*, *совгатися*): *плав* 5 “ділянка трясовини, де під шаром рослинності є вода”, *плавня* “берег річки, що затоплюються під час повені”, *заплав*, *заплава* і *заплавина* – “частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені”, *брід* “мілке місце річки, озера або ставка, в якому можна переходити або переїжджати на інший бік”, *ковзалка*, *ковзанка*, *совганка*, *совгалка*.

Значення субстантивного блоку формуються завдяки суфіксації (нульовий суфікс, **-б-**, **-нн-** – СЗ “опредметнена дія”; **-ник-**, **-ець-**, **-унець-**, **ок-** – СЗ “суб’єкт дії”; **-н-**, нульовий суфікс, **-алк-**, **-анк-** – СЗ “місце”; **-ер-** – “засіб”), композиції основ + суфіксація (**-ець-**, нульовий суфікс), конфіксації (**за-** + **-ин-**, **за-** + нульовий суфікс). Вокальними інтерфіксами в складних словах є **-о-**, **-е-**.

Ад’єктивний блок репрезентований СЗ “*ознака суб’єкта за дією, яку він виконує*”: *водоплавний* “який живе на воді, пристосований до плавання (про птахів)”, *швидкоплавний* “який, плаваючи, швидко рухається по воді”, *плавучий* 2 “який плаває, здатний триматися на поверхні води”, *плаваючий*, *пірнаючий*; СЗ “*призначений для виконання дії*”: *веслувальний*, *гребний* 2 “який приводиться в рух веслами” (наприклад, *гребне судно*, *гребний човен*), *гребельний*. Похідні прикметники утворені суфіксальним способом (морфеми **уч-**, **-юч-**, **-льн-**, **-н-**) та основоскладанням, яке в усіх випадках супроводжується суфіксацією (**-н-**).

У вербальному блоці відбиті просторові, темпоральні, результативні та дистрибутивні модифікації.

Темпоральна валентність твірних транспонується в трьох СЗ:

- “*почати рух*”: *загребти* 5а, *завеслувати*, *повеслувати*, *зачалапати*, *почалапати*, *побрести* 2, *поплисти* 1, *попливти* 1, порівняймо в контексті: *Закінчивши роботу, Вероніка вдягла віночок на голову й попливла назад* (С. Талан);
- “*здійснювати рух якийсь час*”: *погребти*², *прогребти* 3, *поковзатися*, *попірнати* 2, *полавірувати*, *пролавірувати* 2, *пробродити*¹ 1а, *побродити*¹ 1а, *пробрести*, *пропливти* 4, *проплисти* 4;
- ЛСВ *догребти* 1 репрезентує СЗ “*завершити рух*”.

Векторна валентність твірних реалізована в кількох СЗ: “*переміститися всередину*” (*впірнути*, *забрести* 2, *вбрести* 1, *запливти* 1, *заплисти* 1); “*переміститися назовні*” (*вигребти* 3, *випірнути*, *знірнути* (діал.) “*винирнути*”, *винирнути* 1, *вибрести*, *виплисти* 1 та *випливти* 1);

“переміститися довкола чогось” (обпливти¹ 2, обплисти 2); викривлений вектор руху відображають похідні зі СЗ **“обминути когось, щось”** (обпливти¹ 1 та обплисти 1).

Аблативні деривати структурують СЗ **“віддалення від початкової точки”** (вплисти³ 1, вплисти³ 1, спливти 1 (сплисти 1), відплисти 1, відпливти 1, відбрести) та **“переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)”** (розплистися 6, розпливтися 6 “пливти в різні напрями”).

Результативне завершення руху виражають деривати зі СЗ **“переміститися до кінцевого пункту”**: догребти 2, привеслувати, запливти¹ 1а (заплисти¹ 1а) “допливти”, приплисти 1, припливти 1, доплисти 1, допливти 1, донирнути, допірнути. Синтез темпорально-результативних модифікацій відбиває СЗ **“наближення до певного орієнтира”**: підгребти 2, підвеслувати, підплисти 1 та підпливти 1, надплисти 1 та надпливти 1. Кумулятивно-результативне значення відбивають деривати зі СЗ **“нагромадження”** (спливтися 1 (сплистися 1), напливти 2 (наплисти 2)).

Актуалізацію додаткового ситуативного об’єкта засвідчують деривати зі СЗ **“переміститися під що-небудь”** (підпірнати “пірнути під кого-, що-небудь”, підплисти 2 та підпливти 2 “пливучи на чому-небудь, потрапити під щось”) та СЗ **“наштовхнутися на когось, щось”** (наплисти 1 та напливти 1 “пливучи, наштовхнутися на кого-, що-небудь”).

Дистрибутивні модифікації представлені двома СЗ:

- **“локальна вичерпність”**: віплавати, переплавати 1, сплавати. Похідне переплавати 1 реалізує одночасно суб’єктну (“всі”) та локальну дистрибуцію (компоненти структури “всюди”, “в багатьох місцях”);
- **“переміщення всіх”**: попірнати 1 “пірнути (про багатьох)”.

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії трансформована в чотирьох семантичних позиціях:

- **“випередити когось, щось”**: *переплисти 2, перепливити 2* “пливти швидше, ніж хтось інший”, *пропливити 2 та проплисти 2* “пливучи, залишити що-небудь позаду”;
- **“здійснювати рух досхочу”**: *наплаватися, наковзатися*;
- **“здійснити рух наддостатньо інтенсивно”**: *переплавати 2* “проплавати надто довго”;
- **“виконати дію один раз”**: *гребнути, гребонуту, ковзнутися, нирнути 1, пірнути, чалапнути*;
- **“довготривалий рух”**: *попогребти*;
- **“підсилювально-інтенсивний вияв руху”**: *розковзатися*;
- **“змінити місце перебування”**: *перепливити 1 (переплисти 1)*.

Відсутні деривати з семантикою недостатньої інтенсивності, що детерміновано середовищем, в якому здійснюється рух.

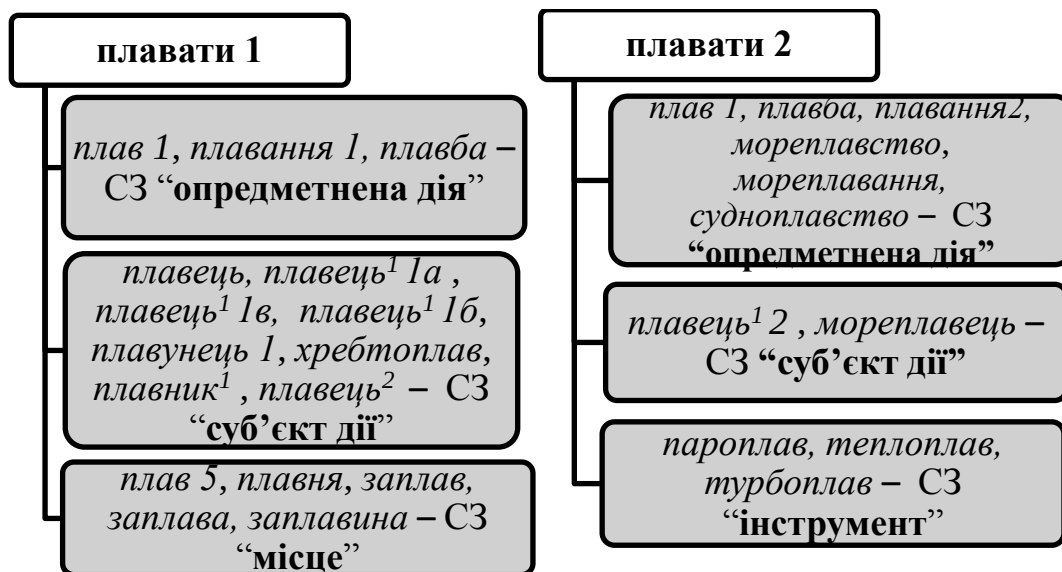
Способами творення похідних вербального блоку є префіксальний (с-, ви-, в-, від-, об-, по-, попо-, пере-, про-, на-, над-, під-, за-, при-, до-); суфіксальний (-ну-); префіксально-постфіксальний (на- ... -ся, роз- ... -ся).

Адвербіальний блок за кількістю складників є найменшим, оскільки прислівники першого ступеня деривації становлять периферійну зону СП: *плавом* “пливучи по воді”, *бродом* “переходячи річку, озеро”, *нирцем* “пірнувши” (СЗ “*спосіб дії*”). Способом творення віддієслівних прислівників є суфіксація (-ом, -цем).

Від дієслів *канути 1* та *санкуватися* не засвідчено жодних похідних. Відсутність дериватів від заданого твірного пояснюється його народно-поетичною специфікою, розкриттям змісту в межах фразем *канути в Лету, у воду канути* “зникнути”, наприклад: *Зникла Вірка. Усі речі у квартирі, лише документів нема. Як у воду канула* (О. Печорна).

Розмежування ЛСВ одного слова як потенційних дериваційних мотиваторів важливе для встановлення їхньої семантико-словотвірної специфіки, порівняймо:

Схема 3.1

Похідність дериватів вербального та ад’єктивного блоків (окрім деривата *водоплавний*, твірна база якого прозора: *водоплавний* ← *плавати 1*) виводяться від обох ЛСВ дієслова *плавати*, а встановлення мотиваційної бази можливе лише в контексті.

Іноді виникають певні труднощі при визначенні твірного й похідного слів у межах однієї пари, наприклад: *весло* ↔ *веслувати*, *санки* ↔ *санкуватися*, *ковзатися* ↔ *ковзани*. Словникові дефініції однозначних вербативів *веслувати* “гребти веслами, переміщаючи човен, судно” та *санкуватися* “кататися на санках” містять вказівку на те, що ці вербативи є відсубстантивними суфіксальними дериватами, оскільки їхнє значення є інструментально обмеженим: такі дієслівні лексеми позначають конкретний рух суб’єкта за допомогою весел та саней відповідно. ЛЗ *ковзатися 2* “їздити на ковзанах, підошвах і т. ін. для розваги тощо” містить інформацію про те, що рух може відбуватися за участі будь-яких додаткових засобів, нівелюючи, таким чином, інструментальну семантичну конкретизацію. В парі *ковзатися* → *ковзани* субстантив вважаємо віддієслівною похідною лексемою. Лексеми *веслувати* і *гребти 1* є синонімами, проте дериваційна кваліфікація в них різна: якщо в парі *весло* → *веслувати* вербатив є похідним, то в парі

гребти → гребка (“весло”) – твірним. Наші висновки зумовлені двома факторами: по-перше, словникова дефініція не містить чіткої семантичної конкретизації (*гребти* 1 “упираючись об воду веслом або чим-небудь іншим, приводити в рух човен”, по-друге, відсутність суфікса **-ува(ти)** (порівняймо, *весл-ува-ти* і *греб-ти*), оскільки вказаний суфікс формує абсолютно нову лексему – *гребувати* “почувати огиду до когось”; “ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо”.

Встановлено 19 семантичних позицій у вербальному блоці, 4 – у субстантивному, 2 СЗ – в ад’єктивному, 1 – в адвербіальному блоках. Лише СП ЛСВ дієслова *плавати* складаються з чотирьох зон. Структура СП усіх інших аналізованих дериватів коливається від 1 до 3 зон, порівняймо: 1 – тризонна вербально-субстантивно-ад’єктивна будова, 2 – тризонна вербально-субстантивно-адвербіальна, 2 – двозонна вербально-субстантивна, 3 – однострункова вербальна, 1 – однострункова субстантивна. Дієлова *канути*, *санкуватися* є словотвірно пасивними. Загальна кількість похідних – 161.

3.1.3. Рух у повітряному просторі

Групу “Рух у повітряному просторі” формують 12 дієслівних ЛСВ (*летіти* 1 / *літати* 2, *летіти* 1в / *літати* 2а, *витати* 2, *глибати*, *дзизкати*, *кружляти* 4, *линати* 1, *пурхати*, *ширяти*¹, *шугати* 2). СП досліджуваних компонентів ряду релевантна вербально-субстантивно-ад’єктивна будова.

Семеми *літати* 2а та *летіти* 1в (“пересуватися на літальних апаратах”) є результатами ланцюжкової полісемії. Здатність переміщуватися у повітряному середовищі первинно притаманна птахам та комахам (конкретніше – в наземно-повітряному середовищі, оскільки вони здатні злітати з землі у височінь, а там долати повітряний простір), які за допомогою своїх частин тіла (крил) піднімають себе в повітря й переміщуються в ньому. З розвитком науки та техніки, коли були винайдені перші літальні апарати, людина отримала здатність переміщуватися в повітрі завдяки технічним засобам. Саме такі первинні й вторинні можливості переміщення відбивають

ЛСВ дієслів *летіти* / *літати*. Закономірно, що семем *літати 2a* та *летіти 1в* вирізняються на тлі інших компонентів аналізованого синонімічного ряду, оскільки їхній значеннєвій структурі іманентна сема “засіб переміщення”. Облігаторність такого структурного компонента вказує на місце семем *літати 2a* та *летіти 1в* серед дієслів зі значенням несамотійного переміщення. Оскільки ми не виділяємо окремої групи під назвою “несамотійне переміщення в повітряному просторі”, тому ці семем розглянуто в контексті досліджуваного ряду. Водночас, зіставлення первинних і вторинних ЛСВ дієслів *летіти* / *літати* дасть змогу ідентифікувати особливість притаманних аргументних позицій для кожного з них.

Субстантивна зона складається максимально з чотирьох СЗ: “опредметнена дія”, “суб’єкт дії”, “місце (вихідна / кінцева локації)” та “інструмент” (для дієслів на означення несамотійного переміщення). Найрегулярнішим є творення похідних субстантивів із транспозиційним СЗ **“опредметнена дія”**: *глибання, кружляння, пурхання, ширяння, шугання, літ¹, літання, лет, летіння*. Деривати *літ¹* та *лет*, утворені завдяки словотвірному утинанню (нульова суфіксація), характеризуються подвійною мотивацією. Похідність обох лексем виводиться як від твірного ЛСВ *летіти*, так і від ЛСВ *літати* (спостерігається лише фонетичне чергування голосних *o//e* в коренях, порівняймо: *летіти* → *лет, літ¹*; *літати* → *літ¹, лет*). Усі інші субстантиви утворені за участі продуктивних суфіксів (**-нн-**, **-інн-**).

Для усіх ЛСВ аналізованої групи, окрім семем *літати 2a* та *летіти 1в*, суб’єктом руху виступають тварини, які завдяки своїм природним властивостям здатні переміщуватися повітрям. СЗ **“суб’єкт дії”** представлене невеликою кількістю дериватів, утворених від ЛСВ *літати 2* (*літа́вка* та *літайка* “метелик” (західний варіант), *літун 1* “той, хто літає, має здатність літати”, *літавець* “метеор-нечистий дух”) та *летіти 1* (*летяга¹* “маленька тварина, схожа на білку, яка має між передніми і задніми лапами літальну перетинку”). Поява субстантивів зумовлена застосуванням суфіксального

способу (-авк-, -айк-, -яг-, -ець-, -ун-, -чик-). Субстантивні деривати фіксують явище елізії (*летяга* → лет(іти) + -яг-а, *літун* → літ(ати) + -ун-). У девербативах *льотчик-космонавт*, *льотчик-винищувач*, *льотчик* (похідні від *літати* 2а) спостережено фонетичне чергування голосних у корені з пом'якшенням попереднього приголосного. При творенні похідного *літавець* між твірною основою *літати* та суфіксом *ець-* з'являється приставний консонантний інтерфікс -в- (*літавець*). Субстантив *літавець*, окрім належності до діалектного мовлення, відображає міфологічне світобачення людини. В давні часи, коли міф був засобом розуміння світу, пізнання та трактування явищ дійсності було невіддільним від емоційної сфери. Превалювання символізму в свідомості давніх людей відобразилось у денотації: метеор викристалізувався в свідомості античних людей як нечистий дух у вигляді вогненного змія (процес згоряння маленьких тіл в атмосфері супроводжується нетривалим вогняним спалахом, а відсутність на той час будь-яких наукових пояснень про астрономічні явища, оформило символічно-міфологічний тип народного мислення).

Єдиний іменник зі СЗ “*місце (вихідна / кінцева локації)*” (*льоток* “отвір у вулику, через який літають бджоли”) мотивований ЛСВ *літати* 2 та утворений суфіксальним способом (літ(ати) + -ок- → *льоток*: фонетичне чергування і//о з попереднім пом'якшенням приголосного, елізія).

Лише в дієслівних твірних *літати* 2а та *летіти* 1в семантикою закладене продукування дериватів зі СЗ “*інструмент*”. Активність у творенні похідних зі встановленим значенням виявляє ЛСВ *літати* 2а: *літак* “апарат з двигуном і нерухомими крилами, пристосований для літання”, *літучка* 2 “про легкий, швидкий вид транспорту”, *вертоліт*, *планетоліт* “космічний корабель для міжпланетних польотів”, *зореліт* “міжпланетний космічний корабель”. Способами творення таких похідних є суфіксальний (-ак-, -учк- поряд з субститутивним утинанням літ(ати) ← *літак*, *літучка*) та композиція + нульова суфіксація (складання основ відбувається за допомогою асемантичної вокальної прокладки -о-, -е-).

Ад'єктивний блок є найменшим серед трьох встановлених блоків. У ньому реалізується субстанційні суб'єктна та інструментальна валентності, представлені відповідними СЗ. Семантична позиція **“ознака суб'єкта за дією, яку він виконує”** реалізована кількома похідними, вираженими прикметниками та дієприкметниками: *ширяючий, літаючий 2, летучий, летючий 1* “який має здатність пересуватися в повітрі за допомогою крил”, *льотний 3*. СЗ **“призначений для виконання дії”** виражають похідні прикметники *літальний, льотний 1, літний, літаючий 2*. Мотиваційною базою похідного ЛСВ *літаючий 2* є ЛСВ *літати 2* і *літати 2а*. Точне значення встановлюється контекстуально: *літаючі миші* (у цьому випадку *літаючий* походить від семени *літати 2* – суб'єктна валентність) і *літаючий апарат* (похідність виводимо від ЛСВ *літати 2а* – інструментальна валентність). Способом творення віддієслівних прикметників є суфіксація (**-юч, -льн-, -н-**). У двох похідних спостерігається морфонологічне утинання (лет(іти) + **-юч** ий → *летючий*, літ(ати) + **-н-** → *літний*).

Вербальний блок формують похідні дієслова, які репрезентують різноманітні значеннєві трансформації. Властивості векторної валентності твірних частково реалізовані похідними дериватами. Найбільшу активність при творенні модифікатів із просторовим значенням виявляють ЛСВ дієслова *летіти*. Отже, векторна валентність твірних відобразилась у таких СЗ похідних: **“переміститися довкола чогось”**: *обкружляти 3, облетіти 1*; **“переміститися крізь щось”**: *пролетіти 1г*; **“наштовхнутися на когось, щось”** відображає лексема *налетіти 1*; **“переміститися всередину”**: *впурхнути, залетіти 1, влетіти 1*; **“переміститися назовні”**: *вилиннути, випурхнути 1, вилетіти 1*; **“переміститися зверху вниз”**: *злиннути 3, злетіти 3*; **“переміститися знизу вверху”**: *злиннути 1, злетіти 1*. Похідна дієслівна лексема *підлетіти 3* в сполученні з прислівниками *вгору, догори, високо* демонструє просторове значення “летіти вгору на невелику відстань”.

Дериват *спурхнути 1* “легко й швидко злітати (вверх або вниз) з якого-небудь місця” характеризується опозиційним просторовим синкретизмом,

оскільки виражає семантичну полярність у межах однієї семеми (поєднання двох опозиційних вертикальних напрямів).

Зміщений вектор руху, спричинений актуалізацією додаткового об'єкта на шляху суб'єкта, виражають дієслівні лексеми зі СЗ **“переміститися через перешкоду”** (*перешугнути, перелетіти 3* (про птахів, комах та інших істот, що мають крила), *перелітати 3б* (використовуючи літальний апарат)) та СЗ **“обминутися когось, щось”** (*облетіти 2*).

Темпоральні модифікації аналізованих базем відбиті в трьох СЗ:

- **“почати рух”**: *завитати, закружляти 2, полинати 1, зашугати, залітати², полетіти 1*. Не властиве йому значення реалізує префікс **об-**, приєднуючись до твірного *літати*. Так, інгресивною семантикою наділений дериват *облітати³ 1* “робити пробний політ, випробовувати у польоті” (наприклад, *облітати літак* означає вперше вирушити цим транспортом у політ, діагностика його літальних властивостей);
- **“здійснювати рух якийсь час”**: *покружляти, прокружляти 2, пошурхати, поширяти¹, пошугати, політати, пролітати*, наприклад: *Боцяни кружляли у вишині, й вона попросила птахів **покружляти** над її скромною тимчасовою оселею* (В. Лис).

Семантику пердуративності відображають лише два похідні – *прокружляти 2* і *пролітати*. Довготривалість переміщення реалізує префікс **ви-** в дериваті *вилітати* “літаючи, пробути певний час у повітрі”. Поєднання семантики тривалості та завершеності руху відображає ЛСВ *відлітати² 2* “пробути пілотом або штурманом в авіації певний час”. Ця семема є представником пердуративних дієслів. Проте префікс **про-** акцентує увагу на тривалості дії впродовж певного часового періоду, а префікс **від-** – на завершенні обмеженої дії [173, с. 67], порівняймо: *Пілот пролітав десять років* та *Пілот відлітав десять років*;

- **“завершити рух”**: *відлітати² 1*.

При утворенні СЗ “почати рух” беруть участь префікси **за-** та **по-**, “здійснювати рух якийсь час” – **по-** та **про-**, “завершити рух” – **від-**.

Приєднання префікса **по-** до дієслів односпрямованого руху формує значення початку, а злиття з дієсловом різноспрямованого руху – значення тривалості (делімітативності). Словотворча пасивність твірних спостерігається в творенні дериватів зі СЗ “завершити рух”. У деяких лексемах префікс **про-** та **від-** не вносить у семантику деривата часової модифікації, а тому виступає лише видовим корелятом, кваліфікатором реалізованої дії без вказівки на її результат (*пролиннути 1*, *прокружляти 1*, *пропурхнути* “пролетіти”, *відлетіти 1* “покинути якесь місце”, *відлетіти 1а* “відправитися (про літак, про пасажирів у ньому)” тощо). СЗ “**віддалення від початкової точки**” репрезентоване лише дериватом *відлетіти 1б*.

Просторово-часове значення “**обрамленого руху**” відображає дериват *злітати*² 2 “літаючи, побувати де-небудь і повернутися назад”. Семантика похідної лексеми експлікує фазовий рух, тобто повернення суб’єкта в стартову локацію. Поєднання просторової та циклічно-інгресивної семантики маніфестує похідний вербатив *облітати*³ 2 “вперше навесні вилітати з вулика (про бджолину сім’ю)”: циклічність семантики виявляється в повторюваності дії щороку, векторність – виліт за межі вулика, а інгресивність підкреслюється структурним компонентом значення деривата (“вперше”).

На тлі просторово модифікованих дериватів виділяється семема *залетіти* 4 “під час польоту завертати куди-небудь; прилітати кудись на короткий час” зі СЗ “**переміститися куди-небудь ненадовго**”, яка конденсує в собі два типи валентностей: векторну (зміщений вектор руху) та темпоральну (короткий час перебування в досягнутій локації), порівняймо: *Тато приїздить. За всю війну не бачились. На два-три дні з Москви залетить* (А. Головка).

Валентність ступеня інтенсивності та міри виконання дії реалізується в низці СЗ. Значення одноразовості, реалізоване суфіксами **-ну-**, **-ону-**, демонструють деривати зі СЗ “**виконати дію один раз**”: *дзизнути*, *пурхнути*, *шугнути*, *шугоннути*.

Семантику інтенсивності реалізує дериват зі СЗ **“випередити когось, щось”** (облетіти б). Надмірна інтенсивність виражена дієслівної лексемою *перелетіти* 5 зі СЗ **“здійснити рух наддостатньо інтенсивно”**, вербативами *розпурхатися* 2 і *розпурхнутися* 2, *розлітатися*² “почати багато й довго літати; не переставати літати” зі СЗ **“підсилювально-інтенсивний вияв руху”**; похідним *розлетітися* 5, яке маніфестує СЗ **“поступово збільшувати швидкість руху”**; девербативом *налітатися* зі СЗ **“здійснювати рух досхочу”**.

Субстанційна валентність реалізується в дериватах, які формують СЗ **“переміститися в різні місця (про всіх або багатьох)”**: *розлетітися* 1, *розпурхатися* 1 і *розпурхнутися* 1). Такі деривати репрезентують дієслова розподільної дії, відображаючи суб’єктно-локальну дистрибуцію.

Лексеми *перелинути*, *перепурхнути*, *перелетіти* 1а формують СЗ **“змінити місце перебування”**. Зміна локацій відбувається внаслідок повторного переміщення суб’єкта, а отже, є реалізацією валентності ступеня інтенсивності та міри виконання дії твірних.

Субстанційна локативна валентність твірних виявляється в підкатегорії дистрибутивних дериватів зі СЗ **“локальна вичерпність”**: *злітати*² 1, *облітати*², *облетіти* 3, *перелітати*². В цій позиції семантика префікса **об-** зближується зі значенням префікса **пере-**, реалізуючи (поряд з дистрибутивністю) значення наступності, черговості відвідання локацій. Префікс **пере-** водночас демонструє свою поліфункціональність, оскільки, окрім реалізації субстанційної валентності місця, маніфестує суб’єктну, порівняймо: *перелітати*² (СЗ **“переміщення всіх”**).

Чисельно-результативні семантичні зміщення репрезентують похідні зі СЗ **“нагромадження”**: *налинати* 1 “прилетіти у великій кількості”, *злетітися* 1 “прилетіти звідусіль в одне місце”, *налетіти* б “прилетіти в якій-небудь кількості”. Такі деривати фіксують досягнення суб’єктами визначеної кінцевої точки, а також відображають нагромадження кількості суб’єктів, зосереджене в межах однієї локації.

Фіксований шлях руху без перешкод відображають деривати з префіксом **про-**, які формують СЗ **“переміщатися повз когось, щось”**: *пролетіти 1*, *пролетіти 1б*. При встановленні автентичної фіксації шляху повз певний простір та шляху з перешкодами виникають певні труднощі. Іноді розмежування таких двох семантичних переплетінь взагалі неможливе або можливе лише в контексті. Пропонуємо ці значення умовно розмежовувати так: якщо на синтаксичному рівні деривати вживаються зі сполученнями типу *повз когось, щось*; *над ким-, чим-небудь* або вживаються автономно без жодних детермінантів, то такі похідні реалізують СЗ “переміщатися повз когось, щось”; якщо ж для переміщення суб’єкта потрібно змістити векторну спрямованість, то такі деривати є репрезентантами СЗ “обминути когось, щось”.

Аспектно-результативна валентність твірних відображена в похідних зі значенням завершення дії, досягнення запрограмованого просторового орієнтира: *прилинути 1*, *долетіти 1*, *прилетіти 1*, *прилетіти 1а* (**“переміститися до кінцевого пункту”**). Такі дієслівні лексеми характеризуються не лише зміною видової категорії, а й фіксацією нового семантичного відтінку – досягнення інтенсійної локації, результативність виконаної дії. “Підсумок” руху відображають також дієслова зі СЗ **“наближення до певного орієнтира”**, проте таке значення перехресується з темпоральним, фіксуючи часову наступність (такий відтінок вносить префікс **над-**) та своєрідну раптовість визначення кінцевої точки (**під-**): *підлетіти 1* “летячи, наблизитися до кого-, чого-небудь”, *надлетіти* “летючи, прибути куди-небудь”.

Проаналізувавши словотворчу спроможність дієслів виокремленої групи, зроблено висновок, що рівень дериваційної активності деяких мотиваційних одиниць знижується через їхню стилістичну маркованість, належність до діалектного мовлення, порівняймо: *витати 2* – відтінок книжності, *глибати* – діалектизм, *дзизкати* – розмовний характер, *линати 1* – слово характерне для поетичної сфери.

Серед СП 12 семем 5 характеризуються вербально-субстантивно-ад'єктивною будовою, 3 – двозонною вербально-субстантивною, 3 – однозонною вербальною, 1 – однозонною субстантивною. Загальна кількість похідних від усіх аналізованих твірних – 141.

Основними способами творення похідних субстантивного блоку є суфіксація та композиція основ, ад'єктивного – лише суфіксація, вербального – здебільшого префіксація. Префіксальний словотвір дієслова не тільки ширший за обсягом охоплюваних лексем, ніж іменний, але й складніший за відношеннями: дієслівні префікси виступають одночасно і семантичними, і граматичними показниками [72, с. 11]. СЗ “виконати дію один раз” реалізоване суфіксальним способом (**-ну-**, **-ону-**), поодинокі деривати утворені префіксально-постфіксальним способом (**роз-** + **-ся**, **з-** + **ся**). В похідних дієслівної зони репрезентовані субстанційна, векторна, темпоральна, аспектно-результативна, ступеня інтенсивності та міри виконання дії валентності.

3.2. Дериваційний потенціал дієслівних лексем із семою локальної автокаузації руху

Дієслова на позначення паракінесичних процесів позначають зміну положення частин тіла, що відбувається внаслідок суб'єктних фізіологічних дій та рефлексів. Як правило, дієслова на позначення руху частин тіла використовуються в текстах для експресивно-оцінної характеристики певної ситуації, для словесного оформлення невербалики: – *От Стефанівна! – скрушно **похитала** головою сусідка. – Повірила якомусь аферисту* (В. Лис); *Даза **махнула** рукою – зникни, мовляв* (В. Лис).

СП дієслівних семем аналізованої групи репрезентовані чотирма блоками – субстантивним, ад'єктивним, вербальним та адвербіальним. Узагальненим ядром аналізованої групи є ЛСВ дієслова *рухати* з “робити рухи якою-небудь частиною тіла”. Глибинна актантна рамка аналізованих

слів – **Sub-M-Sub~I** – ідентифікована на основі їх сполучуваності. Склад семантичних і синтаксичних актантів дієслів аналізованої мікрогрупи не збігається, а тому семантична валентність суб'єкта членується на загальне значення суб'єкта (синтаксична валентність суб'єкта) та на позначення частин тіла, що безпосередньо здійснюють рух (синтаксична валентність знаряддя). Таким чином, дериваційне вираження отримує синтаксичний актант (за відсутності відповідного семантичного актанта) [109, с. 10]. Розгалуження семантичної суб'єктної валентності такого типу характерне й для природних деструктивних вербативів [113, с. 128].

Позиція “суб'єкт-інструментал” є правобічною (твірним властиве альтернативне керування: О. в. і рідше – Зн. в.), порівняймо в контексті: *Федір з Оксаною **махали** на прощання руками, доки не зникли з поля зору* (С. Талан). Названа позиція не вербалізується часто, що свідчить про її факультативний характер: *Варя, ледь стримуючи себе, щоб не розплакатися, лише **кивала** на знак згоди* (С. Талан). Еліпс позиції, на нашу думку, спричинений семантико-синтаксичною обмеженістю мотиваторів, порівняймо: **кивати**, **мотати** найчастіше поєднується з іменником *голова* в орудному відмінку: *Іван Михайлович підвівся, **кивнув** головою, а Кузьма Петрович оголосив перший пункт черги денної – вибори нового голови сільської ради* (С. Талан); **блимати**, **кліпати**, **моргати**, **мигати** – з іменниками *повіки*, *вії*, *очі* в орудному відмінку: – *Тату, я піду проведу Марічку, – знайшлася Варя, бо подруга перестала плакати, лише розгублено **кліпала** очима* (С. Талан); *Тільки **кліпала** [сусідка] вигорілими віями, мов теля перед забоєм* (О. Печорна); **знизувати**, **стенати** – з іменником *плече* (рідше – *рамено*) в орудному відмінку множини: – *Не розумію, – **знизала** плечима Валентина Петрівна. – Як? Сама?* (В. Лис); *Не знаю, – **стенула** плечима Варя. – Я хочу побачити, чи поберемося ми з Андрієм, чи ні, – сказала дівчина...* (С. Талан); **супити** – з іменником *брови*: – *Мене не бійся, я – могила. – А потім напружено вслухалася у кожне слово, піддакувала, **супила** брови, обурюючись, і часто подивлялася на сплячого Івана* (В. Мастєрова), *Софія вперто **супила***

брови: – *Терпіти не можу чоловіків, які милуються собою, наче баба* (Л. Романчук), **плескати** – здебільшого з іменником *долоні*.

Протяжність СП твірних визначається чотирма блоками (субстантивний, ад'єктивний, вербальний, адвербіальний). **Субстантивний блок.** Найбільшою кількістю членів субстантивного блоку представлене СЗ “*опредметнена дія*”: *блимання, бовтання, вертіння, виляння, ворущіння 1, гойдання, дригання 1, знизування², кивання, кліпання, крутіння, кручення, лупання, махання, маяння, мигання, моргання, мотання, рух 5* “зміна положення тіла або його частин (у людини або тварини)”, *рухання 3, руханка* “фізичні вправи” (*діал. рухавка*), *тріпанина, трясіння, хитання, хитанина*. Деякі з дериватів, які реалізують наведене значення, означають дію як фізіологічний процес (наприклад: *блимання, знизування, кивання, кліпання, лупання, мигання, моргання*), тому дещо семантично відрізняються від інших маніфестаторів цього значення, які виражають узагальненість руху різних частин тіла. Очевидно, відмінність експлікується й тим, що значення твірних або відкривають широкий простір для сполучування (*ворушити* можна губами, руками, ногами і т. д.), або обмежують валентний простір (*моргати* можна лише повіками). І таке обмеження спричинює семантичне транспонування твірного в іменник зі значенням не лише опредметненості дії, а й абстрагованості як фізіологічного стану.

Девербативні іменники з ЛЗ “хвороба” формують позицію “фізіологічний стан”: *вертіж* “хвороба овець, кіз, яку викликають личинки стрічкового глиста, що потрапляють у мозок внаслідок чого тварина кружляє в агонії”, *вертиго* “запаморочення голови”, *вертячка¹* (те саме, що вертіж), *дригання 2*, *дригота* “часте здригання тіла від холоду, нервового збудження і т. ін.”, *трясця 1* “хворобливий стан”, *сіпання, сіпанина* і *сіпавка* “мимовільне скорочення м’язів”. Похідний субстантив *трусіння* виражає одночасно значення опредметненої дії та стану. Зафіксовано три похідні іменники з семантикою обрамленої одноразовості (*мах¹, кив, кивок*): вихідне й кінцеве положення частини тіла при здійсненні руху є тотожним, порівняймо: *мах¹*

“швидкий рух у повітрі в одному напрямку й відразу ж – у протилежному”, *кив* і *кивок* – однократний рух головою. Субстантиви *мах*¹, *кив* є носіями транспозиційно-модифікаційного значення, яке виявляється тоді, коли “нульсуфіксальні девербативи зі значенням “одиночність дії” утворені не від дієслів із семантикою однократності, а від твірних, що не пов’язані із завершеністю, моментальністю дії” [37, с. 6]. Спостерігається актуалізація семи “звук” у похідних *плескання*, *плескіт*, *плеск*, *тріпання*. Окрім значення граматичної предметності, семантика таких дериватів містить вказівку на звуки, утворювані цією дією.

СЗ “*суб’єкт дії*” поділяємо на два види:

а) “*суб’єкт-людина*”: *кліпко* “той, хто кліпає”, *вертиголова* “той, хто має звичку вертити головою”, *махальний* і *махальник* “той, хто подає сигнали маханням”, *моргун 1* “той, хто часто моргає”, *моргосліпий* “який моргає занадто часто”;

б) “*суб’єкт-тварина*”: *крутиголовка* “пташка родини дятлових”, *вертун*² “голуб штучно виведеної породи, що може в польоті перекидатися через голову або крило”, *вертячка*² “водяний жук”, *вертигузка 1*, *трясихвіст* і *трясогузка 1* “невеликий птах ряду горобиних з довгим рухливим хвостом”.

Семантика іменника не завжди впливає зі значень компонентів лексеми. Більшість похідних субстантивних лексем, що репрезентують СЗ “суб’єкта дії”, характеризуються фразеологічністю (ідіоматичністю) семантики, наприклад: значення субстантива *моргун 2* недостатньо описати перифразою “той, хто моргає”, оскільки до семантики, яка впливає із суми значень структурних компонентів слова, додається прирощений позамовний елемент – вказівка на інтенсію руху (моргати – спосіб залицяння); значення композитів *вертигузка 1*, *трясихвіст* і *трясогузка 1* – не “той, хто трусить хвостом”, а “той, хто має рухливий хвіст” (ознака частини тіла лягла в основу найменування суб’єкта).

Деривати *моргун 1* та *кліпко* мотивовані семантичною перифразою “той, хто моргає (кліпає) часто”. Оскільки здатність кліпати та моргати властива

всім людям, то такі похідні субстантиви іменують не фактичного виконавця руху, а слугують для виокремлення суб'єкта дії з ряду однорідних. Семантична структура девербативів такого типу відображає актуалізацію семи “інтенсивність”.

Відсутність дериватів із тим чи інших СЗ зумовлюється різноманітними чинниками, стримувачами словотвірного акту. Суб'єктна валентність властива всім дієсловам руху, тому вони мають здатність утворювати похідні зі СЗ “суб'єкт дії”. Рух є основною формою існування матерії, а здатність руху властива всім живим істотам (а також неживим предметам та абстрактним поняттям як наслідок персоніфікації, наприклад: *Сніг, котрий плескає в долоні...* (А. Позднякова); *Наша любов весело плескає в долоні, щоденно поливаючи квіти на наших могилах* (С. Жадан), тому в номінації кожного можливого виконавця нема особливої комунікативної потреби.

СЗ “суб'єкт-інструментал” (ЛЗ “частина тіла”) маніфестоване кількома похідними субстантивами: *вертел* “горб у верхній частині гомілкової кістки, до якого прикріплюються м'язи стегна”, *кліпка, кліпайка, кліпавка* (повіка), *моргай* (око), *моргулець* (око), *вертлюг 1* “горб у верхній частині гомілкової кістки, до якого прикріплюються м'язи стегна”, *вертлюг 3* “другий від основи членик ноги комахи”.

Способами реалізації СЗ субстантивного блоку є:

1) композиція основ:

- композицію основ супроводжує інтерфіксація: основа дієслова + **-и-**, **-о-** + іменник в Н. в. (*тряс-* + **-о-** + *гузка 1* “хвостова частина тулуба птаха” → *трясогузка*; *тряс-* + **-и-** + *хвіст* → *трясихвіст*; *верт-* + **-и-** + *гузка 1* → *вертигузка*; *крут-* + **-и-** + *голівка* → *крутиголівка*;
- композицію основ супроводжує інтерфіксація та субститутивне утинання основи твірного дієслова: *морг-* + **-о-** + ад'єктив у Н. в. → *моргослітий*);

2) суфіксація:

- лише суфіксація: *махальник* (-льник-), *кліпання*, *виляння* (-нн-), *вертіння* (-інн-), *хитанина* (-нин-), *сіпавка* (-вк-), *руханка* (-нк-), *вертіж* (іж-), *трясця* (-ц-);
- суфіксацію супроводжує субститутивне утинання: *кліпко*, *кліпка* (-к-), *моргун*, *вертун*¹ 2 (-ун-), *вертячка* (-ячк-), *вертел* (-ел-), *вертлюг* (-юг-), *кліпайка* (-йк), *кліпавка* (-вк-), *моргулець* (-улець-), *кивок* (-ок-), *плескіт* (іт-), *дригота* (-от-), *вертиго* (-иг-);
- нульова суфіксація (несубститутивне (словотвірне) утинання): *кив*, *мах*¹, *плеск*, *рух* 5;

3) конверсія (субстантивізація): *махальний*.

Ад'єктивний блок представлений меншою кількістю СЗ: **“ознака суб'єкта за дією, яку він виконує”** (*вертливий*, *вертлявий*, *верткий* 1, *лупатий*, *ворушкий* (*ворухкий*), *ворухливий*, *рухливий* 2 “жвавий; з легкими, швидкими рухами”) та СЗ **“призначений для виконання дії”** (*верчений*, *руханий*, *махальний*, *мигальний* “пов'язаний із процесом мигання, який здійснює мигання”, наприклад: *мигальна перетинка ока*), *мигаючий*, *рухливий* 2 “який легко приходить у рух (про частини тіла)”), наприклад: *Зовсім недавно ця жінка була рухлива і швидка, у її руках усе горіло, а тепер воскові руки завмерли і здавалися зовсім млявими і безкровними на білосніжній підковдрі* (С. Талан).

СЗ ад'єктивного блоку є результатом субстанційної валентності твірних. Прикметники, які реалізують семантичну валентність суб'єкта, поєднуються з дієсловами конкретної семантики [112, с. 402], порівняймо: *вертлива людина*, *лупатий чоловік*, *мигальний м'яз*, *рухливе обличчя*.

Адвербіальний блок представлений лише дериватом *мигцем* (-цем).

Усі похідні прикметники утворені суфіксальним способом (-к-, -лив-, ляв-, -ат-, -ен-, -ан-, -ом-, -льн-). Спостерігаються морфонологічні зміни в структурі слів, зокрема субститутивне утинання твірної основи, наприклад: *верт(і)ти* + -к- → *верткий*; утинання поряд зі зміною приголосних: *верт(і)ти* + -ен- → *верчений* (т // ч).

Вербальний блок є найбагатшим серед інших за кількістю компонентів, тому в його межах відображені різноманітні значеннєві трансформації.

Великою кількістю темпорально модифікованих вербативів репрезентоване СЗ **“почати рух”** (зарухати, забовтати 3, заблимати, завертіти, завиляти, заворушити, задригати, загойдати 1, закивати, закліпати (діал. скліпати), закрутити² 3, залупати, замахати, замаяти² 2, замигати, заморгати, замотати², заплескати, засіпати 2, затріпати, затрясти 3, затрусити² 1, захитати), порівняймо в контексті: *Хлопець **замахав** їй руками* (С. Талан); *Огрядна жінка коло порога, яка ляжливо тулилася до дверей, здавалось, от-от і покотиться, стурбовано **закивала**...* (О. Печорна).

Процес часових трансформацій у вербальній зоні забезпечується семантико-синтаксичним контактом твірних із прислівниками *довго, швидко*, порівняймо: *Вони довго розгублено **кліпали** очима, гладили його по голові й обіцяли **дбати та любити** – як рідного сина* (О. Печорна); з фазовими елементами: *махати* (твірне дієслово руху) + *почати* (фазове слово) = *замахати* (почати махати): *Діти **замахали** крихітними ручками* (В. Лис) = *Діти **почали махати** крихітними ручками*. Змістова структура таких речень є інформативно рівнозначною, порівняймо ще: *Зося ж як уперше побачила той оркестр-дивовижу, захоплено в долоні **заплескала*** (В. Лис) = ***почала плескати***; *На прощання вона загляне до тої, другої, кімнатки, почує знеможений шепіт новоспеченої мамі..., **похитає** головою, не в силі й змозі щось вимовити...* = *На прощання вона загляне до тої, другої, кімнатки, почує знеможений шепіт новоспеченої мамі..., **хитатиме довго** головою, не в силі й змозі щось вимовити...* (В. Лис). Таким чином, похідні дієслова служать засобом семантико-синтаксичної мовної економії.

СЗ **“здійснювати рух якийсь час”** фіксує тривання дії впродовж певного проміжку часу (*порухати* 2, *побовтати*, *поворушити*, *повертіти* 1, *поблимати*, *повиляти* 1, *погойдати*, *прогойдати*, *подвигати* 2, *подригати*, *покліпати*, *покрутити* 2, *полупати*, *промахати*, *помахати* 1, *покивати*,

помигати, поморгати, помотати, поплескати, потріпати, потрясти 1, протрясти 4, потрусити 1, похитати), порівняймо в контексті: *Тоді похитав [Едик] чомусь головою, схопив однією рукою сумку з продуктами, а другою рукою Віту за кисть руки (В. Лис); Швидким умілим рухом вдягла [Вероніка] сережки, **покрутила** головою в різні боки; Жінка спробувала щось сказати, **поворушила** губами, і почулося: “М-м-м” (С. Талан).*

Найменш продуктивними виступають аналізовані твірні в продукуванні девербативів із СЗ “**завершити рух**”, яке реалізоване формантами **від-** та **пере-** (*перелупати, відплескати, відмахати*).

Валентність ступеня інтенсивності й міри виконання дії твірного відображає низка СЗ. Семантичну позицію “**виконати дію один раз**” маніфестують 22 девербативи: *блмнути, вильнути 1, ворухнути 4, двигнути 2, дригнути, кивнути, кліпнути, крутнути 1, лупнути¹, майнути 2, мигнути, моргнути, мотнути, плеснути, рухнути 3, сіпнути 2, тріпнути, тряснути, труснути, тріпоннути, трясоннути, трусоннути*, порівняймо в контексті: *Вона **труснула** головою, і дрібні блискучі краплі води прохолодою обсипалися на Вероніку (С. Талан).* Дієслово *плеснути* – похідне зі значенням раптовості руху – не фіксують тлумачні словники, проте в текстах художньої літератури таке значення дієслова функціонує, порівняймо: *О, ми зараз, – він **плеснув** у долоні, до кабінету в ту мить увійшла елегантна дівця з заставленою склянками тацею, – спектакль був підготовлений (Р. Іваничук).* Очевидно, що дієслово *вертати* не утворює похідного такого типу в зв’язку з уникненням збігу кількох приголосних та збереженням мовленнєвої евфонії. Твірні дієслова *стенати, махати, хитати* не породжують похідних зі значенням однократності, оскільки суфікс **-ну-**, який спеціалізується на утворенні похідних з одноактним значенням, в цьому випадку є лише виразником завершеності дії, тобто утворює компонент видової пари – *стеннути, махнути, хитнути*. Суфікс **-ону-** передає значення однократності руху з підсиленою інтенсивністю.

Інтенсивність руху, реалізована дериватами, відображає градуальний характер: недостатня → достатня → надмірна.

Деривати зі СЗ “**здійснювати рух злегка, час від часу**” репрезентують семантику недостатньої інтенсивності: *побовтувати, поблимувати, погойдувати, подригувати, покиувати, накиувати, покліпувати, покручувати, помахувати, підморгувати 1, поморгувати, проморгувати 1, поплескувати 3 (і попліскувати), посіпувати 1а, потріпувати, потрушувати, похитувати*, наприклад: – *Ух ти, – Оленка захоплено подивилася на подругу. – Давай. – Сиділа, обнявши коліна руками, і легенько похитувала головою в такт мелодії* (В. Мастєрова). Конфікс **під-...-ува-** вказує на частковість реалізації руху.

Деривати *вигойдувати, видригувати 1, вимахувати, виморгувати, викручувати 4, виплескувати, вихитувати 2*, утворені за допомогою конфікса **ви-...-ува-**, передають семантику достатньої інтенсивності, реалізуючи СЗ “**старанно виконувати дію**”. Значення недостатньої та достатньої інтенсивності репрезентовані лише дієсловами недоконаного виду. Аналізовані твірні виявили продуктивність у реалізації похідних із семантикою інтенсивності. Відсутність таких похідних від деяких твірних пояснюємо наявністю омонімічних форм, порівняймо: *вибовтувати* “бовтаючи, вихлюпувати рідину” ← недоконаний вид похідного від *бовтати 1* “розмішувати рідину” (аналогічно – *вивірчувати, вимотувати, витріпувати, витрушувати*). Ще однією перепорою є дериваційний повтор (збіг афікса та початку кореня), порівняймо модель: **ви-** + **вил(яти) + -ува-**, що відображає неправомірну “словотвірну тавтологію”. СЗ “**підсилювально-інтенсивний вияв руху**” [129, с. 8]) виражене дериватами *розкиватися, розкліпатися, розмахатися, розморгатися*.

Зафіксовано три похідні, які репрезентують дистрибутивно-реципрокну семантику (СЗ “**взаємно-зворотний рух**”): *переблимуматися, перемигуватися, переморгуватися* (ЛЗ “мигаючи, подавати знак один одному”). Рух, виражений фіксованими девербативами, характеризується

ітеративністю дії та актуалізацією множини суб'єктів між якими ця дія розподіляється. Вербативи-реципроки “позначають симетричні відношення між актантами з різними семантичними ролями, тобто кожний симетричний актант одночасно виконує дві семантичні ролі – суб'єкта й об'єкта” [120, с. 276]. Структура таких похідних є складною і формально, і семантично: конфікс **пере-...-ува-** забезпечує вираження багаторазовості руху, а постфікс **-ся** реалізує семантику взаємо-зворотної спрямованості. Злиття словотвірного інструментарію виступає реалізатором дистрибутивно-взаємної семантики.

СЗ “*цілковито суб'єктний рефлексивний рух*” реалізують рефлексивні автокаузативи: *рухатися* 3 “перебувати в русі на місці” *ворушитися* 1 “злегка рухатися, залишаючись на тому самому місці”, *киватися* “рухатися, коливатись з боку на бік, вперед і назад або згори вниз”, *вертітися*, *крутитися* “часто змінювати положення тіла лежачи або сидячи”, *супитися* 1 “зсуваючи брови, морщачи обличчя, чоло, набирати похмурого вигляду”, *стенатися* / *стенутися* 1 “роблячи мимовільні судорожні рухи, тремтіти, трястися (від переляку, хвилювання і т. ін.)”, *дригатися* “робити різкі рухи”, *сіпатися* “робити різкі рухи”, *тріпатися* 1 “судорожно смикатися, битися”, *трястися* 3 “здригатися, тремтіти”, *труситися* 1а “здригатися всім тілом”, *хитатися* 2 “здійснювати коливальні рух чим-небудь”. Якщо в субстантивному блоці спостерігалось роздвоєння семантичної валентності суб'єкта, то у вербальному блоці – навпаки: безоб'єктні девербативи характеризуються так званим семантичним поглинанням (я суплю брови → я суплюся). Значеннєва транспозиція такого типу частково є результатом кількісної метонімії. Сполучення *супити брови* означає рух частини обличчя, а дериват *супитися* 1 характеризує цілковитий, загальний стан суб'єкта, “замінюючи частковість цілісністю”. Постфікс **-ся** нейтралізує семантичний розклад суб'єктного актанта, переводячи деривати в площину станових дієслів.

Обмеження на заміщення векторної валентності дієслова зменшують його здатність породжувати похідні, які відображають модифікації

просторової спрямованості дії [110, с. 167]. Інформація про вектор руху міститься в структурі ЛЗ твірного, порівняймо: *кліпати, моргати, мигати, кивати, лупати, знижувати, стенати* → вверх-вниз; *крутити* (головою) → вправо-вліво (або круговий рух); *бовтати, махати, виляти* → можуть позначати як вертикальний, так і горизонтальний рух тощо.

Зафіксовано кілька дієслівних лексем із тотожною семантикою, але ускладненою формальною будовою: *двигати* – *здвигнути*, *крутити* – *скрутити* 2, *супити* – *посупити, насупити*; *тріпати* – *стріпати*; *плескати* – *сплеснути*, порівняймов контексті: – *Господи Боже мій!* – *Софія сплеснула руками, а потім їх заломила* (В. Лис); – *Ну, Вероніко!* – *Кіра грайливо насупила брови. – Ти ж мені слова не даси сказати.* (С. Талан). Такі слова вважаємо лише видовими парами аналізованих твірних. Оскільки семантичні модифікації в таких парах відсутні, а формально складніший вербатив виступає лише втіленням завершеності тієї чи іншої дії, то вважати такі пари словотвірними немає підстав.

Основним способом творення похідних дієслівного блоку є:

- 1) префіксація: **за-** (*замахати*), **по-** (*побовтати*), **про-** (*прогойдати*), **пере-** (*перелупати*), **від-** (*відплескати*);
- 2) суфіксація: **-ну-** (*рухнути*), **-ону-** (*трясонути*);
- 3) постфіксація: **-ся** (*бовтатися, супитися*);
- 4) конфіксальний спосіб: **по-...-ува-** (*поклінувати*) **під-...-ува-** (*підморгувати*), **ви-...-ува-** (*виморгувати*), **на-...-ува-** (*накиувати*) – префіксально-суфіксальний; **роз-...-ся** (*розкиватися*) – префіксально-постфіксальний; **пере-...-увати-...ся** (*переморгуватися*) – префіксально-суфіксально-постфіксальний.

При префіксації, постфіксації та префіксально-постфіксальному словотворенні твірною базою є ціле дієслово. Суфіксальний, префіксально-суфіксальний та префіксально-суфіксально-постфіксальний способи вимагають субститутивного утинання твірної основи, порівняймо: **роз-** + *моргати* + **-ся** → *розморгатися*, **за-** + *лупати* → *залупати*; *мот(ати)* + **-ну-** →

мотнути, пере- + блим(а) + *-уватися* → *переблимуматися, по-* + сіп(а) + *увати* → *посіпувати*.

Творення декількох дериватів передбачає облігаторну зміну фіналі, кінцевої приголосної основи, внаслідок чого відбувається морфонологічне чергування, наприклад: *крутити* – *покручувати, викручувати, кручення* (т // ч), *трусити* – *потрушувати* (с // ш).

Аналіз словотворчої спроможності дієслів ЛСГ “Рух частин тіла” засвідчив, що з 27 СП твірних лише 1 характеризується чотиризонною будовою, 5 – тризонною вербально-субстантивно-ад’єктивною, 17 обмежені вербативно-субстантивною протяжністю СП, 4 твірним властива однозонна будова (вербативна – *стенати*² / *стенути*², *супити, двигати* 2; субстантивна – *знизувати*² / *знизати*²). Загальна кількість похідних – 193.

Висновки до розділу 3

Структура СП проаналізованих твірних репрезентована такими СЗ: субстантивний блок (“опредметнена дія”, “суб’єкт дії” (“суб’єкт-людина”: “суб’єкт-спеціаліст” і “суб’єкт-неспеціаліст”; “суб’єкт-тварина”; “суб’єкт-інструментал”), “місце-шлях”, “місце (вихідна / кінцева локації)”, “інструмент”), адвербіальний (“спосіб дії”), ад’єктивний (“ознака суб’єкта за дією, яку він виконує”, “призначений для виконання дії”), вербальний (“почати рух”, “здійснювати рух якийсь час”, “завершити рух”, “обрамлений рух”, “переміститися куди-небудь ненадовго”, “віддалення від початкової точки”, “переміститися всередину”, “переміститися назовні”, “переміститися зверху вниз”, “переміститися знизу вверху”, “переміститися довкола чогось”, “обминути когось, щось”, “випередити когось, щось”, “наштовхнутися на когось, щось”, “переміститися під що-небудь”, “переміститися крізь щось”, “переміститися повз когось, щось”, “переміститися через перепону”, “переміститися за що-небудь”, “рух з вихідної точки в різні сторони”, “рух з різних сторін до однієї точки”, “наближення до певного орієнтира”, “переміститися до кінцевого пункту”, “позитивний результату руху”, “наслідок руху”, “здійснювати рух злегка, час від часу”, “підсилювально-інтенсивний вияв руху”, “здійснювати рух досхочу”, “змінити місце перебування”, “довготривалий рух”, “поступово збільшувати швидкість руху”, “здійснити рух наддостатньо інтенсивно”, “локальна вичерпність”, “виконати дію один раз”, “нагромадження”, “переміщення всіх”.

Семантичні позиції “старанно виконувати дію”, “взаємно-зворотний рух”, “власне суб’єктний рефлексивний рух” характерні лише для СП твірних із семою локальної автокаузації.

Найбільшу кількість похідних засвідчено від тих вербативів, які виступають центром ЛСГ чи домінантами синонімічних рядів (*ходити 1*, *летіти 1*, *їздити 1* та ін.).

Способами творення похідних субстантивного блоку є суфіксація (*крокування, ходка, шльопанець, моргун, ковзелиця* та ін.), композиція основ

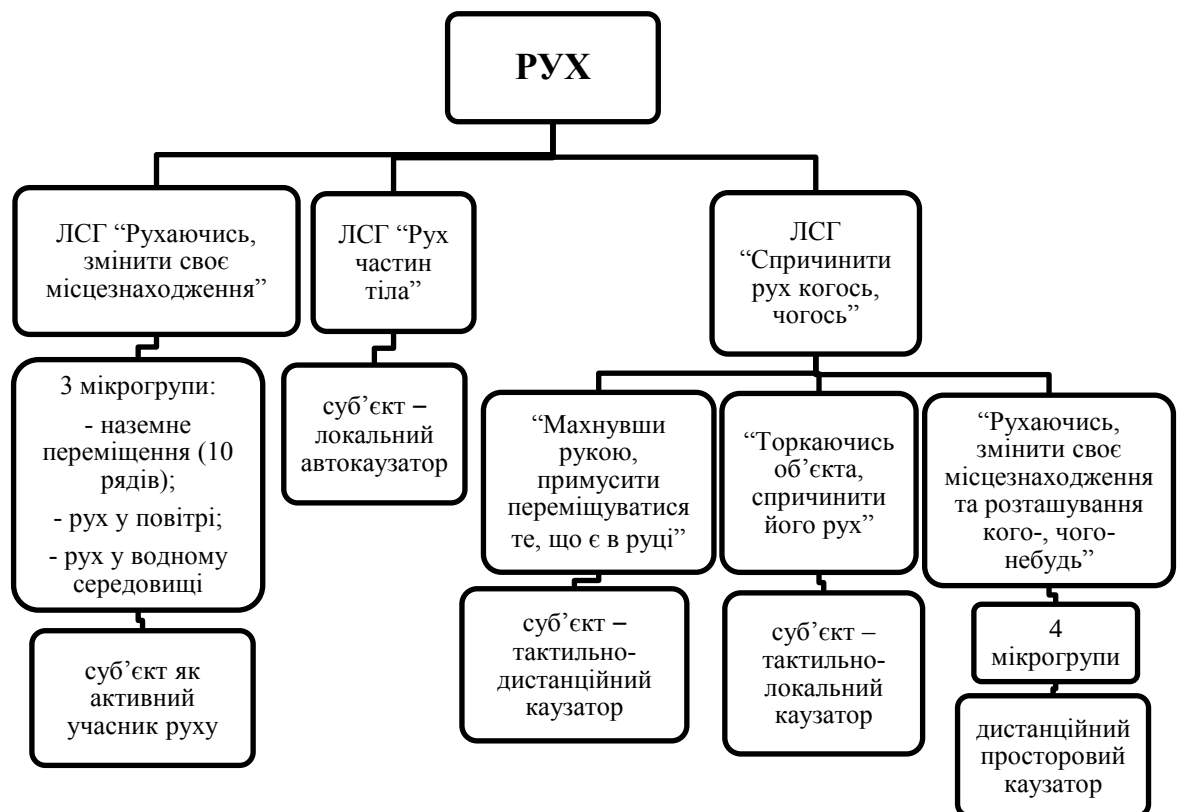
(канатоходець, снігоступ), рідше – конфіксація (поїзд) та субстантивація (махальний); ад’єктивного – суфіксація (бігучий, метушливий); адвербіального – суфіксація (бігцем, мигцем), рідше – композиція (мимохідь); вербального – префіксація (від 1 до 16 префіксів: *походити, найти, прибігти, надплисти, підлізти* та ін.), суфіксація (*шмигнути*), префіксально-суфіксально-постфіксальний (*переморгуватися*), префіксально-постфіксальний (*добігатися, знаходитися, злізтися*), префіксально-суфіксальний (*покліпувати*) способи. Кілька похідних від дієслів ЛСГ “Рух частин тіла” творяться постфіксальним способом (*бовтатися*). Словотворчій реалізації сприяли морфологічні явища: елізія (літ(ати) + **-ак-** → літак), чергування в поєднанні з елізією (крут(ити) + **-енн-**(я) → кручення), інтерфіксація (*крутиголовка*).

Нульовими СП характеризуються 19 твірних. Абсолютна дериваційна пасивність зумовлена низкою причин: стилістичним фактором (*шалатися, драпати 1 / драпнути 1, човпти 1* – розмовний стиль; *шурувати 3а, телющитися 2* – фам., *канути 1* – нар.-поет.), рідковживаністю (*слонятися 1*), належністю лексем до діалектного мовлення (*бейкатися, опрошувати, ліндати, санкуватися*), наявністю в значеннєвій структурі семи, яка нейтралізує словотворчу спроможність (сема “початок руху”: *двинути 4, дмухнути 2, дременути 2, подаватися 1 / податися 1, пускатися 1 / пуститися 1, рвонутися 6, хлинути 2*), контамінований характер твірного (*шальтатися*).

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнені результати проведеного дослідження.

1. Утвердження основоцентричного підходу в словотворі зумовило необхідність вивчення різних класів твірних з урахуванням властивих їм семантико-валентних параметрів. Семемна сегментація, передбачена полісемією, слугує найбільш адекватним полотном для коректного розмежування похідних, встановлення місця дериватів у тій чи іншій парадигмі. До аналізу залучено 275 ЛСВ, які отримані методом суцільної вибірки з-поміж комплексного дієслівного простору, та їх похідні на першому ступені деривації (2240). Концептуальним ядром аналізованого поля дієслів є архісема “рух”, яка на лінгвальному рівні репрезентована лексемами “рухати(ся)” / “переміщати(ся)”. На основі встановленої архісеми одиниці розподілені та впорядковані в семантичне поле. Будову семантичного поля подано у вигляді ієрархічної схеми:

2. Валентність та семантика є провідними чинниками, які впливають на дериваційну спроможність мотиваторів. Кількість похідних субстантивів передбачена субстанційною валентністю твірних (окрім синтаксичних дериватів, які є результатом граматичної перекатегоризації). Дієслова руху є тими лексемами, які володіють максимальним набором субстанційних партнерів (від 1 до 7: “суб’єкт дії”, “об’єкт дії”, “інструмент”, “адресат”, “вихідний пункт”, “шлях”, “кінцевий пункт”). Облігаторним лівобічним партнером усіх проаналізованих вербативів є позиція суб’єкта, для вербативів із семою каузації руху другим облігаторним компонентом є правобічний об’єктний актант. Всі інші семантичні місця є факультативними.

Сирконстантна рамка дієслів із семою руху вказує на властиві їм векторну, темпоральну, ступеня інтенсивності та міри виконання дії валентності, які передбачають появу похідних, що репрезентують просторові, часові та кількісні трансформації. Названі типи валентності транспонуються лише в дериватах вербального блоку. Наявність семи “цілеспрямованість” у структурі твірної бази прогнозує породження дериватів зі значенням результативності (аспектно-результативна валентність).

3. Реалізація дериваційної спроможності похідними неоднорідна. У межах СП формуються ті значення, які запрограмовані валентністю твірних. Повна протяжність не властива жодній із СП досліджуваних ЛСВ дієслів. Нульовими парадигмами характеризуються 21 мотиватор (*опрошувати, санкуватися, човнити* та інші).

Структура ТСП дієслів із семою руху маніфестована чотирма блоками (вербальним, субстантивним, ад’єктивним, адвербіальним). Зафіксовано 55 семантичних позицій, репрезентованих девербативами. Виявлено такі СЗ в межах кожного блоку:

- **субстантивний** (“опредметнена дія”, “суб’єкт дії” (“суб’єкт-людина”: “суб’єкт-спеціаліст” і “суб’єкт-неспеціаліст”; “суб’єкт-інструментал”; “суб’єкт-тварина”), “об’єкт дії”, “місце-шлях”, “місце (вихідна / кінцева локації)”, “інструмент”);

- **адвербіальний** (“спосіб дії”);
- **ад’єктивний** (“ознака суб’єкта за дією, яку він виконує”, “призначений для виконання дії”, “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”);
- **вербальний** (“перемістити(ся) всередину”, “перемістити(ся) назовні”, “перемістити(ся) зверху вниз”, “перемістити(ся) знизу вверх”, “перемістити(ся) довкола чогось”, “перемістити(ся) повз когось, щось”, “перемістити(ся) через перепону”, “перемістити(ся) крізь щось”, “перемістити(ся) під що-небудь”, “перемістити(ся) за що-небудь”, “обминати когось, щось”, “наштовхнутися на когось, щось”, “рух з вихідної точки в різні сторони”, “рух з різних сторін до однієї точки”, “віддалення від початкової точки”, “почати рух”, “здійснювати рух якийсь час”, “завершити рух”, “обрамлений рух”, “перемістити(ся) куди-небудь ненадовго”, “змінити місце розташування (перебування)”, “нагромадження”, “переміщення всього / всіх”, “перемістити(ся) в різні місця (про все або багато чого-небудь)” / (про всіх або багатьох)”, “довготривалий рух”, “здійснювати рух злегка, час від часу”, “перемістити(ся) до кінцевого пункту”, “позитивний результат руху”, “наслідок руху”, “наближення до певного орієнтира”, “зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”, “безоб’єктний рух суб’єкта”, “дія, яка супроводжує основне переміщення”, “додаткове виконання дії”, “виконати дію один раз”, “допоміжна дія, яка сприяє реалізації руху”, “поступово збільшувати швидкість руху”, “старанно виконувати дію”, “взаємно-зворотний рух”, “локальна вичерпність”, “здійснювати рух досхочу”, “підсилювально-інтенсивний вияв руху”, “випередити когось, щось”, “здійснити рух наддостатньо інтенсивно”, “власне суб’єктний рефлексивний рух”).

Субстантивний блок формують два типи СЗ: транспозиційні – “опредметнена дія” – та мутаційні. Найбільш продуктивними виявилися твірні в породженні похідних зі СЗ “опредметнена дія”. Синтаксичні деривати зафіксовано від 193 твірних (70, 2 %). Ця семантична позиція відзначається й глибиною місця в парадигмі, наприклад: *штовхання, штовханина, штовхан; вандри, вандрівка, вандрування* тощо. В формуванні синтаксичних дериватів

беруть участь чимало суфіксальних морфем, наприклад: **-нн-** (кочування), **інн-** (чкуріння), **-енн-** (шпарення), **нульовий суфікс** (кив), **-б-** (плавба), **-л-** (совало 2), **-н-** (бродня), **-к-** (ходка), **-ан-** (штовхан), **-ок-** (стрибок), **інь-** (ступінь² 1), **нин-** (хитанина), **-ив-** (воживо), **-івк-** (вандрівка), **-івл-** (кочівля 1), **-виц'-** (хитавиця), **-ениц'-** (совзениця), **-елиц'-** (ковзелиця), **-нк-** (руханка), **-отн-** (біготня), **-унк-** (бігунка²), **-овищ-** (скаковище), **-вк-** (сіпавка), **-унець-** (повзунець), **-тв-** (гонитва), **-от-** (дригота), **-ц-** (трясця), **іж-** (вертіж), **-иго-** (вертиго), **-аці-я** (міграція); композиція + суфіксація (хоровод). Серед транспозиційних дериватів зафіксовано похідні з ідіоматичними компонентами, наприклад: найменування ігор та танців (гопак, копанівка), хвороби (вертіж, бігунка), явищ природи (ковзелиця, совзениця), обрамленого руху (їздка, ходка), спортивних вправ та змагань (стрибок 1а, скачка 2), часових періодів (коповіз і коповозиця) тощо. Такі деривати фіксують проходження двох стадій деривації: синтаксичної (граматична трансформація без будь-яких зсувів) та лексичної (набуття додаткового значення, в основі якого є рух).

Серед дериватів мутаційного типу найбільше зафіксовано лексем зі СЗ “суб’єкт дії”. Виділяємо підтипи найменувань виконавця дії:

- “суб’єкт-людина”: “суб’єкт-спеціаліст” (бігун¹, метальник) – реалізовано від 5 % усіх твірних; “суб’єкт-неспеціаліст” (скакун, гарцівник) – від 20, 4 %;
- “суб’єкт-тварина” (повзун, вертячка²) – від 7, 3 % твірних.

Облігаторність об’єктної позиції для дієслів із семою каузації не знайшла вияву в продукуванні великої кількості дериватів із тотожним СЗ (такі похідні засвідчені лише від 9 твірних). Деривати зі СЗ “місце” (возвіз, ступанка, пішохід²) зафіксовані від 17 твірних (близько 6 %). Інструментальна субстанційна валентність реалізована невеликою кількістю лексем: зерновоз, гребка 1, ковзани (від 8 % твірних).

Субстанційна валентність твірних реалізувалась також у похідних ад’єктивного блоку. Семантичні позиції “ознака суб’єкта за дією, яку він

виконує” (*блудний, мандрівний*) та “ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього” (*транспортований, толочений*) маніфестовані майже однаковою кількістю твірних (10, 6 % та 9, 81 % відповідно). Пасивність спостерігається при творенні прикметників зі СЗ “призначений для виконання дії” (5, 09 %). Творення прислівників зафіксоване від 17 твірних (6, 18 %).

Найбільшою кількістю семантичних позицій представлений вербальний блок (45 СЗ). Онтологічну нерозривність руху, часу й простору на лінгвальному рівні репрезентували деривати з темпоральними та просторовими семантичними зміщеннями. Найвищу продуктивність аналізовані дієслівні семми виявили в продукуванні девербативів, які є репрезентантами двох семантичних позицій – “почати рух” та “здійснювати рух якийсь час”. Похідні зі значенням початку руху зафіксовано від 53, 81 % твірних, тривалості руху – від 43, 27 %.

У роботі виокремлено інгресивне та інхоативне значення початку руху. Розмежування інгресивного значення від інхоативного можливе лише в контексті, порівняймо: *Дівчинка заходила, коли їй не було ще року* (інгресивність) та *Мати нервово заходила по хаті* (інхоативність). У продукуванні вербативів зі СЗ “завершити рух” аналізовані твірні виявились пасивними (7, 63 %). Причину малої кількості похідних фінітивних дієслів вбачаємо, по-перше, у “спаюванні” темпоральної та аспектно-результативної валентностей твірних (коли результат руху свідчить про його ситуативне завершення), та, по-друге, в філософському підґрунті – трактуванні руху як неперервного способу існування матерії.

Для дієслів із семою руху властиве активне продукування похідних із різноманітними векторними трансформаціями. Найбільший потенціал твірні дієслова виявили в мотивуванні репрезентантів горизонтального векторного зміщення: “перемістити(ся) всередину” (*влетіти, заповзти, вбрести* – 13, 81 %), “перемістити(ся) назовні” (*видибати, вигребти* – 18, 54 %). Інші семантичні позиції, які маніфестують кругові, вертикальні та зміщені векторні трансформації, реалізовані меншою кількістю дериватів: “перемістити(ся)

зверху вниз” (8, 72 %), “перемістити(ся) через перепону” (7, 27 %), “перемістити(ся) довкола чогось” (5, 81 %).

Валентність ступеня інтенсивності й міри виконання дії транспонувалась у дієсловах, що позначають кількісні модифікації дії. Синтез кумулятивно-результативних трансформацій засвідчений похідними дієслівними лексемами зі СЗ “нагромадження” (*нанести, зійтися*). Поєднання субстанційної валентності та валентності ступеня інтенсивності твірних утілилось у дериватах дієслівного блоку, які формують СЗ “переміщення всього / всіх” (*переперти* (все), *порушати* (про всіх)). Квантитативні модифікації дії представлені також девербативами, які формують такі семантичні позиції: “довготривалий рух” (*попотаскати*), “здійснювати рух злегка, час від часу” (*поштовхувати*), “змінити місце розташування” (*перевести* 2), “поступово збільшувати швидкість руху” (*розгойдати* 1, *розігнатися*), “підсилювально-інтенсивний вияв руху” (*розходитися*), “здійснити рух наддостатньо інтенсивно” (*перегуляти* 1). Семантика однократності маніфестована похідними зі СЗ “виконати дію один раз” (*жбурнути, штовхнути* 2).

Сема цілеспрямованості, закладена в структурі мотиватора, сприяла реалізації дериватів та позначення результату дії, досягнення кінцевої локації (такі деривати утворені від 27, 27 % твірних), що є виявом аспектно-результативної валентності твірних (*привалити, добігти, виїздити*).

4. Універсальним способом творення похідних усіх блоків є суфіксація (іменники – *махальник, блукач*; прикметники – *мігрувальний, мандруючий*; прислівники – *нирцем, бігцем*). Похідні іменники, окрім суфіксації, творяться також префіксально-суфіксальним способом (*поводир, заволока*), композицією основ у поєднанні з суфіксацією (*книгоноша, молоковоз, трясихвіст, канатоходець*). Зафіксовано випадки творення похідних прислівників способом основоскладання (*мимохідь*).

Найпродуктивнішим способом творення похідних вербального блоку є префіксація. Дієслівні похідні служать засобом значеннево-синтаксичної

мовної економії, порівняймо: семантико-валентне аналітичне злиття *почав ходити* синтезується в дериваті *заходіти*; *йти вгору* – *зійти*, *закінчити шпурляти* – *відшпурляти*, *їхати довкола* – *об'їхати*, *кліпати злегка* – *покліпувати* тощо. В продукуванні дієслівних дериватів беруть участь від 1 до 16 префіксів (+ 13 фонетичних варіантів), порівняймо: **в-** (**у-**, **уві-**, **вві-**) (*внести*, *вкинути*, *увійти*, *влетіти*, *вскочити*), **ви-** (*витаскати*, *виштовхати*, *виколіхати*, *виїздити*, *вимчати*), **від-** (**віді-**, **од-**, **оді-**) (*відсунути*, *відвести*, *від'їздити*, *відповзти*, *відшкандибати*), **до-** (**ді-**) (*доправити*, *докачати*, *дійти*, *дочимчикувати*, *дострибати*), **за-** (*засовати*, *зашпурляти*, *засновигати*, *закульгати*, *заповзти*), **з-** (**зі-**, **с-**) (*зволочити*, *зіштовхнути*, *стягнути*, *сходити*, *збігти*), **на-** (*наносити*, *нагнати*, *навергати*, *наїхати*, *наперти*), **над-** (**наді-**) (*надійти*, *надбігти*, *наднести*, *надвозіти*, *надлетіти*), **об-** (**обі-**) (*обвезти*, *обкотити*, *обійти*, *обганяти*, *обскакати*), **по-** (*потарабанити*, *поводити*, *потеліпати*, *порушати*, *почухрати*), **попо-** (*попоганяти*, *попоїхати*, *попоблукати*, *попоскакати*, *попогребти*), **про-** (*пробуксирувати*, *протрясти*, *промариширувати*, *пролізти*, *промахати*), **пере-** (*перетягти*, *переторсати*, *переступити*, *перевалити*, *переплестися*), **під-** (**піді-**) (*підвести*, *підкотити*, *під'їхати*, *підбасувати*, *підплисти*), **при-** (*притарабанити*, *привести*, *привіятися*, *прикочувати*, *придибати*), **роз-** (**розі-**) (*розтягти*, *розіпхати*, *розгойдати*, *розвертіти*, *розходити*). Творення дериватів вербального блоку, окрім префіксації, відбувається за допомогою суфіксального способу: **-ну-**, **ону-** (*жбурнути*, *гецнути*, *шарпнути*, *талапнути*); префіксально-суфіксального: **ви-...-ува-** (*виколісувати*, *видригувати*), **по-...-ува-** (**-юва-**) (*поштовхувати*, *погулювати*), **при-...-ува-** (*пришкандибувати*, *прикульгувати*), **під-...-ува-** (*підтрушувати*, *підстрибувати*), **на-...-ува-** (*накиувати*); префіксально-постфіксального: **на-...-ся** (*находитися*, *наволочитися*, *наплигатися*), **в-...-ся** (*внести*, *вбігатися*), **ви-...-ся** (*вибігатися*), **до-...-ся** (*довозитися*, *довештатися*), **під-...-ся** (*підвестися*), **з- (зі-, с-)...-ся** (*зійтися*, *збігтися*, *сповзтися*), **за-...-ся** (*забігатися*), **роз- (розі)...**

пере-...-ся (*перетупцюватися*); префіксально-суфіксально-постфіксального: **пере-...-увати-...-ся** (*переморгуватися, переблимвуватися*); постфіксального: **-ся** (*транспортуватися, хибатися*).

При префіксації, постфіксації та префіксально-постфіксальному словотворенні твірною базою є ціле дієслово. Суфіксальна, префіксально-суфіксальна та префіксально-суфіксально-постфіксальна деривація вимагає “підготовленої” дієслівної основи.

5. На словотворчу активність аналізованої твірної бази впливають різні мовні та позамовні чинники: облігаторність / факультативність актанта, стилістична нейтральність, непохідність основи (аналіз СП похідних відприслівникових (*рачкувати* та *задкувати* (по 4 деривати) й відсубстантивних (*спинкувати* (1) дієслів підтвердив той факт, що непохідні слова є словотворчо продуктивнішими), місце семми в значеннєвій структурі слова, пряме / переносне значення, іншомовність / неіншомовність. Рівень дериваційної активності деяких мотиваційних одиниць знижується через їхню стилістичну маркованість, частоту вживання та належність до діалектного мовлення, порівняймо: *витати* 2 – відтінок книжності, *глибати* – діалектизм, *дзизкати* – розмовний характер, *канути* 1 – застосування в поетичній сфері, *слонятися* 1 – рідковживаність та інші.

Стимувачами словотвірного процесу є:

- конкретизація семантики твірного.

Векторна валентність відсутня в компонентах ЛСГ “Рух частин тіла” та “Торкаючись об’єкта, спричинити його рух” (відомості про вектор руху містить ЛЗ твірного: *кліпати, кивати, знизувати* → вверх-вниз; *обертати, вертіти* → круговий рух) тощо.

Лексеми з семою спрямованості словотворчий потенціал виражають по-різному: дієслова з семою односпрямованості продукують похідні вербального блоку (наприклад, СП твірного *йти* 1 є однозонною вербальною). Провідним для мотиваторів такого типу є творення дериватів із просторовими модифікаціями, що є результатом векторної валентності. Поодинокі дієслівні

лексеми все ж виявляють активність у породженні субстантивів (*бігти 1* → *бігун*). Вербативи з семою різноспрямованості виявляють активність у породженні похідних іменників та дієслів із дистрибутивними значеннєвими трансформаціями (*носити 1*).

Семантична конкретизація твірної бази детермінує зниження словотворчої спроможності, порівняймо: *парашутувати 2* (1 дериват), *веслувати* (8 дериватів) та *гребти 1* (16 дериватів), *санкуватися* (0 дериватів);

- відсутність комунікативної потреби в творенні тих чи інших похідних;
- “словотвірний оксиморон”, наприклад, сема екстенсивності нівелює здатність творення дієслівних дериватів із семантикою достатньої чи надмірної інтенсивності руху, оскільки розвиток екстенсивності для дієслів такого типу є неможливим валентним злиттям слів, які взаємозаперечують одне одного;
- вузьке середовище сполучуваності: *кивати*, *мотати* найчастіше поєднуються з іменником *голова* в орудному відмінку; *блимати*, *кліпати*, *мигати* – з іменниками *повіки*, *вії*, *очі* тощо.

6. Засвідчено такі морфонологічні явища, які сприяють появі дериватів на формальному рівні: елізія (*кид(ати) + -ій-* → *кидій*, *тахтар(ити) + -енн-я* → *тахтарення*, *ход(ити) + -яч-* → *ходячий*); накладання (*блук-а-ти + -ач-* → *блукач*; *по- + вод-и-ти + -ир-* → *поводир*; *конво[ж-у]ва-ти + -[ж]р-* → *конвоїр*); інтерфіксація (*зерн-о-воз-к-а*, *сам-о-кид-к-а*, *тряс-о-гуз-к-а*); чергування (*нос-и-ти + -енн-я* → *ношення*; *по- + крут-и-ти + -ува-ти* → *покручувати*, *скак-а-ти + -к-* → *скачка*).

7. Спостережено таку закономірність у словотворчій активності твірних дієслів із семою руху: якщо мотиватор виявляє низький ступінь продуктивності, то пріоритетними СЗ, яке він здатен утворити, є: “опредметнена дія” (не залежить від семантико-валентної специфіки бази), “почати рух” та “здійснювати рух якийсь час” (часові трансформації), “перемістити(ся) до кінцевого пункту” (результативні зміщення).

Установлена словотворча спроможність дієслів із семою руху з усією неоднорідністю їх семантичних та валентних особливостей – це ще один фрагмент у створенні дериваційного корпусу спроможності дієслів як класу твірних. Комплексна словотвірна парадигматика дієслова дасть змогу простежити динаміку дериваційного потенціалу дієслівних компонентів різних семантичних утворень, визначити специфічні для кожної групи мотиваторів чинники, які релевантні для сприяння, обмеження чи унеможливлення словотворчого процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Б. А. Синтаксические потенции глагола (в сопоставлении с потенциями других частей речи) / Б. А. Абрамов // Филологические науки. – 1966. – № 3. – С. 34–44.
2. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
3. Адамец П. О. О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадъективных существительных / П. О. Адамец // Филологические науки. – 1973. – № 4. – С. 40–45.
4. Азнабаева Л. А. Языковая перспекция / Л. А. Азнабаева. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 2000. – 122 с.
5. Альтман И. В. Особенности отглагольных гнезд в русском языке / И. В. Альтман // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 245–257.
6. Альтман И. В. Отглагольные гнезда. Типология и семантика / И. В. Альтман // Проблемы структурной лингвистики 1979. – М. : Наука, 1981. – С. 54–60.
7. Альтман И. В. Синтаксические связи и словообразовательные свойства русских префиксальных глаголов / И. В. Альтман // Проблемы структурной лингвистики 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 226–233.
8. Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова / Й. Ф. Андерш // Українське мовознавство. – 1980. – Вип. 8. – С. 62–65.
9. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1967. – 252 с.
10. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта / Н. Д. Арутюнова // Известия. АН СССР. Серия литературы и языка. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 323–334.

11. Арутюнова Н. Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.
12. Ачилова О. Л. Український префікс *попо-*: специфіка аспектуального значення / О. Л. Ачилова // Науковий вісник Криворізького національного педагогічного університету. Філологічні студії. – Кривий Ріг, 2011. – Випуск 6. – С. 14–21.
13. Бабакова О. В. Семантична структура та функціонування дієслів звучання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Бабакова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
14. Багдасарова Г. А. Глаголы движения как база словообразования в современном русском языке / Г. А. Багдасарова, Л. А. Телегин // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 204– 207.
15. Балашова Л. В. Глаголы, обозначающие “переход из одного состояния в другое с нарастанием признака” (на материале глаголов со значением “изменения параметров”) : автореф. дисс. на соискание. научн. степени. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Л. В. Балашова. – М., 1979. – 17 с.
16. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Издательство иностранной. литературы, 1955. – 416 с.
17. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
18. Бачкур Р. О. Теоретичні аспекти дослідження словотвірної детермінації / Р. О. Бачкур // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2010 – 2011. – № 11 – 12. – С. 12–19.
19. Бацевич Ф. С. Російське дієслово в функціонально-ономасіологічному аспекті вивчення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. док. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ф. С. Бацевич. – К., 1995. – 48 с.

20. Белошапкова В. А. О двух типах отношений в деривационной парадигме / В. А. Белошапкова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 17.
21. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
22. Беркешук І. С. Мутаційний словотвір у формуванні мовної картини світу / І. С. Беркешук // Науковий вісник Криворізького національного педагогічного університету. Філологічні студії. – 2013. – Випуск 9. – С. 31–36.
23. Бузашиова К. Возможности и границы моделирования на уровне словообразовательных парадигм / К. Бузашиова // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М. : Наука, 1987. – С 14–19.
24. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / З. О. Валюх. – Київ – Полтава : “АСМІ”, 2005. – 354 с.
25. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. док. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / З. О. Валюх. – К., 2006. – 36 с.
26. Вараксин Л. А. Семантический аспект русской глагольной префиксации / Л. А. Вараксин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1996. – С. 76.
27. Василевич А. Я. Словообразовательные гнёзда корней слов со значением мышления в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / А. Я. Василевич. – К., 1985. – 24 с.
28. Васильев Л. М. Семантика русского глагола / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1981. – 184 с.
29. Верещака В. И. Словообразовательные поля с полногласным сочетанием оро- в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание научн.

- степени канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / В. И. Верещака. – Ужгород, 1978. – 24 с.
30. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С. 421.
31. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
32. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
33. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
34. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
35. Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 13–18.
36. Войцехівська В. Г. Синтаксичні зв'язки дієслова / В. Г. Войцехівська // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 7. – С. 36–41.
37. Волинець Г. М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Волинець. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
38. Гайсина Р. М. Соотношение семантики и синтагматики глагола / Р. М. Гайсина // Исследования по семантике. Семантические единицы и их парадигмы. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1992. – С. 41–48.
39. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. – М. : Наука, 1971. – С. 78–93.
40. Гірняк С. П. Структурно-семантична організація словотворчих гнізд з базовими дієсловами мовлення в українській мові XIX-XX століття :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. П. Гірняк – Донецьк, 1999. – 23 с.
41. Гинзбург Е. Л. Синтаксическая типология сложных слов (“Внутренний синтаксис” сложенных) / Е. Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1962. – С. 202–239.
 42. Голев Н. Д. К соотношению лексической и словообразовательной мотивации (функциональный аспект) / Н. Д. Голев // Актуальные вопросы русского словообразования : Сборник научных трудов. – Ташкент : Укитувчи, 1985. – С. 117–124.
 43. Голянич М. И. Словообразовательные поля корней со значением говорения в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / М. И. Голянич. – К., 1979. – 24 с.
 44. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20–30.
 45. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 27–34.
 46. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
 47. Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології / В. В. Грещук // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21–27.
 48. Грещук В. В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи / В. В. Грещук // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 66–77.
 49. Грещук В. В. Основоцентричні дослідження лексичної деривації / В. В. Грещук // Студії з українського мовознавства [текст] : вибрані праці. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 103–161.
 50. Грещук В. В. Деякі теоретичні питання словотвірного значення / В. В. Грещук // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 34–41.

51. Джочка І. Ф. Дери́ваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
52. Дишлева С. А. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С. А. Дишлева. – Київ, 2008. – 21 с.
53. Дюрович Л. О. Относительное прилагательное в славянских языках / Л. Дюрович // Славянское слово. – Гаага-Париж, Мутон, 1972. – с. 189 – 207.
54. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Едиторал УРСС, 2002. – 408 с.
55. Єрмоленко С. Я. Слова з префіксом від-, од- – фонетичні варіанти чи синоніми? / С. Я. Єрмоленко // Акцентологія. Етимологія. Семантика. – К., 2012. – С. 601–612.
56. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. докт. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / А. П. Загнітко. – К., 1992. – 38 с.
57. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 132 с.
58. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 219 с.
59. Загнітко А. П. Позиційна модель речення і валентність дієслова / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 48–56.
60. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови : Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 437 с.
61. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

62. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В. А. Звегинцев. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 248 с.
63. Зверев А. Д. Словотвірне значення в семантичній структурі похідних / А. Д. Зверев // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 21–27.
64. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык : Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения I-VIII. – М. : Наука, 1975. – С. 63 – 77.
65. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 220 с.
66. Земская Е. А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 14–17.
67. Земская Е. А. О комплексных единицах системы синхронного словообразования / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1978. – С. 29–35.
68. Змудяк Г. А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале группы глаголов независимого направленного движения) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Г. А. Змудяк. – Минск, 1980. – 21 с.
69. Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–103.
70. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39–43.
71. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.

72. Івасишина Т. А. Синонімія словотворчих афіксів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. А. Івасишина. – К., 1999. – 21 с.
73. Ибрагимова В. Л. К истории изучения глаголов движения в отечественном языкознании / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1979. – С. 64–74.
74. Ибрагимова В. Л. Глаголы со значением каузации движения в современном русском языке / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1975. – Вип. 1. – С. 87–92.
75. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
76. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории / С. Д. Кацнельсон // Вестник ЛГУ. Серия истории, языка и литературы. – 1948. – № 2. – С. 132–144.
77. Кильдибекова Т. А. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке / Т. А. Кильдибекова // Исследования по семантике : Семантика слова и словосочетания. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1984. – С. 8–18.
78. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К., 1984. – 257 с.
79. Клобукова Л. П. Специфика парадигматических отношений в словообразовании (на материале словообразовательной парадигматики прилагательных) / Л. П. Клобукова // Вестник Московского ун-та. Серия 9 : Филология. – 1981. – № 6. – С. 19–27.
80. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані твори / І. І. Ковалик. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
81. Ковалик І. І. Словотворча категорія слов’янських назв осіб за їх національністю і територіальною приналежністю / І. І. Ковалик // Питання слов’янського мовознавства. – Львів, 1958. – С. 161–162.

82. Коржик Л. І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. І. Коржик. – Івано-Франківськ, 1999. – 23 с.
83. Кочерган М. П. Слово і контекст: лексична сполучуваність і значення слова / М. П. Кочерган. – К. : Вища школа, 1980. – 183 с.
84. Кравченко М. Явище усічення у системі віддієслівних іменників / М. Кравченко // Мовознавство. – № 3. – С. 32–36.
85. Кубрякова Е. С. К построению типологии словообразовательных категорий / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы современного словообразования : III международная научная конференция. – Томск, 2006. – С. 90–96.
86. Кубрякова Е. С. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании / Е. С. Кубрякова, П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 47–85.
87. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
88. Кузнецова Э. В. О пересекающемся характере лексико-семантических групп / Э. В. Кузнецова // Семантика и структура предложения. Лексическая и синтаксическая семантика. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1978. – С. 7–12.
89. Кузнецова Э. В. Части речи и лексико-семантические группы слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы языкознания. – 1975. – № 5. – С. 79–86.
90. Курилович Е. Очерки по лингвистике : сборник статей / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – 456 с.
91. Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів / Г. Кутня // Вісник Львівського університету. – Львів, 2009. – Випуск 46. – Ч. 2. – С. 9–16.
92. Кучман І. М. Функціонально-семантична категорія каузативності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. М. Кучман. – К., 2011. – 16 с.
93. Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. П. Кушлик. – К., 2016. – 40 с.
 94. Лахно Н. В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Лахно. – К., 2006. – 19 с.
 95. Лахно Н. В. Сема інтенсивності як база для формування вторинних значень / Н. В. Лахно // *Studia Linguistica*. – Випуск 4. – 2010. – С. 230–235.
 96. Лесюк Н. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / Н. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
 97. Лесюк М. П. Дослідження словотвору на рівні словотвірних гнізд / М. П. Лесюк // *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. – Випуск XV–XVIII. – С. 212–215.
 98. Леута О. І. Валентність, дистрибуція, інтенція як лінгвістичні поняття / О. І. Леута // *Проблеми граматики і лексикології української мови : [збірник наукових праць]*. – К., 2001. – С. 8–18.
 99. Лыков А. Г. Разграничение словообразовательного гнезда и словообразовательной парадигмы / А. Г. Лыков // *Актуальные проблемы русского словообразования*. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 34–36.
 100. Лосев А. Ф. О понятии языковой валентности / А. Ф. Лосев // *Известия АН СССР : Серия литературы и языка*. – 1981. – Т. 40. – № 5. – С. 403–412.
 101. Манучарян Р. С. Словообразовательное значение и формы в русском и армянском языках / Р. С. Манучарян. – Ереван : Луйс, 1981. – С. 19–134.
 102. Мариненко І. Відсубстантивні адвербіативи у формі орудного безприйменникового в українській мові / І. Мариненко // *Наукові записки*

- Кіровоградського державного педагогічного університету. Філологічні науки (мовознавство). – 2005. – Випуск 59. – С. 118–126.
103. Мasiцька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Мasiцька. – Луцьк, 1998. – 208 с.
 104. Мasiцька Т. Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. Є. Мasiцька. – К., 1995. – 16 с.
 105. Мединська Н. Дієслова розподільної та багатократно-розподільної дії з префіксом пере- в сучасній російській і українській мовах / Н. Мединська // Система і структура східнослов’янських мов : збірник наук. праць. – Київ, 1997. – С. 109–114.
 106. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза / И. Г. Милославский. – М. : Издательство Московского ун-та, 1980. – 296 с.
 107. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
 108. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Мірченко. – К., 2002. – 36 с.
 109. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.
 110. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм и ступенчатый характер русского словообразования / Т. С. Морозова // Проблемы структурной лингвистики. 1978. – М. : Наука, 1981. – С. 162–174.
 111. Морозова Т. С. Синтаксические свойства глагола и его словообразовательный потенциал / Т. С. Морозова // Проблемы структурной лингвистики. 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 85–95.

112. Морозова Т. С. Отражение валентностей производящего глагола производными разных частей речи / Т. С. Морозова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 401–405.
113. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм природных деструктивных глаголов / Т. С. Морозова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1978. – С. 152–155.
114. Мурясов Р. З. К теории парадигматики в лингвистике / Р. З. Мурясов // Вопросы языкознания. – 1980. – № 6. – С. 109–121.
115. Мурясов Р. З. Значение деривационное и значение словообразовательное / Р. З. Мурясов // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи. – 1978. – С. 13–15.
116. Мухаммадиев Э. М. Видовая парность глаголов движения в русском языке / Э. М. Мухаммадиев // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1987. – Ч. 1. – С. 47–49.
117. Мухин А. М. Валентность и сочетаемость глаголов / А. М. Мухин // Вопросы языкознания. – 1987. – № 6. – С. 52–64.
118. Нариси з основоцентричної дериватології [текст] : монографія / В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 154–324.
119. Наумова И. А. Глаголы с каузативным значением в современном английском языке и исторические предпосылки их образования : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / И. А. Наумова. – М., 1967. – 19 с.
120. Недеялков В. П. Типология взаимных конструкций / В. П. Недеялков // Теория функциональной грамматики. – СПб. : Наука, 1991. – С. 276–312.
121. Недеялков В. П. Типология морфологического и лексического каузативов / Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций. – Ленинград : Наука, 1969. – С. 20–60

122. Нелюба А. М. Експліцитна й імпліцитна економія в словотвірній номінації української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. М. Нелюба. – К., 2008. – 33 с.
123. Нелюба А. М. Словотвірна асиметрія і словотвірна семантика / А. М. Нелюба // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія : Філологія. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 59–62.
124. Олексенко В. Дери́ваційна оно́масіоло́гія як новий напрям у теорії номінації / В. Олексенко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія “Філологічні науки. Мовознавство”. – 2000. – Випуск 23. – С. 13.
125. Орлова Т. М. Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. М. Орлова. – Запоріжжя, 1999. – 259 с.
126. Панова А. А. Оно́масіоло́гія и проблема идиоматичности слова : учебное пособие / А. А. Панова. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1984. – 76 с.
127. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р. В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.
128. Пономарьова Л. Ф. Про семантичні обмеження у словотворі віддієслівних імен особи / Л. Ф. Пономарьова // Мовознавство. – 1987. – № 5. – С. 70–73.
129. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Попенко. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2005. – 20 с.

130. Пославська Н. М. Дериваційна перспекція: антиципація словотворчої спроможності дієслів (на матеріалі вербативів деструкції) / Н. М. Пославська // Слов'янський збірник. – Одеса, 2012. – Випуск 17. – Ч. 2. – С. 156–163.
131. Пославська Н. М. Дериваційна реалізація векторно-об'єктної валентності дієслів деструкції / Н. М. Пославська // Вісник ПНУ. Філологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Випуск 27–28. С. – 159–165.
132. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
133. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
134. Сафаров Ш. С. Проблематика системно-парадигматических отношений словообразовательных единиц / Ш. С. Сафаров // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 320–322.
135. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
136. Сегін Л. В. Дієслова руху як мотивуючі слова / Л. В. Сегін // Вісник ПНУ. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 226–228.
137. Сегін Л. В. Аблативні дієслова динамічної просторової локалізованості в українській і польській мові / Л. В. Сегін // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2009. – Випуск 18. – С. 140–142.
138. Середницька А. Я. Ідеографічний поділ дієслівної лексики в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / А. Я. Середницька. – К., 2001. – 16 с.

139. Сидоренко Т. Кількісно-граматичний вияв дії у дієсловах із префіксом на- / Т. Сидоренко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2007. – Випуск 35. – С. 12–22.
140. Сікорська З. С. Словотвірна структура похідних слів з різною формально-семантичною співвідносністю / З. С. Сікорська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 35–46.
141. Скаб М. В. Семантичний простір слова як спосіб опису функціонування слова та моделювання лексичної семантики / М. В. Скаб // Південний архів : збірник наукових праць. Філологічні науки. – Херсон, 2002. – Вип. XIV. – С. 108–111.
142. Скварок О. Дериваційні інтенції твірного слова у діяльнісно-динамічному представленні його семантики і природи похідного слова / О. Скварок // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – № 8–9. – С. 83–89.
143. Соболева П. А. Структура словообразовательного значения / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики. 1980. – М. : Наука, 1982. – С. 152–157.
144. Соколова С. О. Дієслова з постфіксом -ся як граматична проблема / С. О. Соколова // Мовознавчий вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – 2009. – Вип. 8. – С. 92–99.
145. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.
146. Соколовська Ж. Картина світу та ієрархія сем / Ж. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.
147. Сорочан О. В. Лексико-семантичні групи відприкметникових дієслів (семантичний та функціональний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Сорочан. – К., 2005. – 18 с.

148. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко. – К., 1997. – 216 с.
149. Степанова М. Д. Вопросы валентности в современном языкознании и части речи (на материале немецкого языка) / М. Д. Степанова // Лингвистика и методика в высшей школе. – М. : Московский гос. пед. ин-т иностранных языков им. Мориса Тореза, 1978. – Вып 8. – С. 20–34.
150. Степанова М. Д. О “внешней” и “внутренней” валентности слова / М. Д. Степанова // Иностранный язык в школе. – 1967. – № 3. – С. 13–19.
151. Степанова М. Д. Проблемы теории валентности в современной лингвистике / М. Д. Степанова // Иностранный язык в школе. – 1973. – № 6. – С. 12–22.
152. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке: учебное пособие / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высшая школа, 1978. – 258 с.
153. Тараненко О. О. Сміслова основа процесів словотворення / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1982. – № 5. – С. 19–27.
154. Теленкова М. А. К вопросу о лексических и грамматических значениях глагольных приставок в современном русском языке / М. А. Теленкова // Современный русский язык (морфология и синтаксис). – М., 1964. – С. 140–148.
155. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
156. Тихонов А. Н. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования / А. Н. Тихонов // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 7–13.
157. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка / А. Н. Тихонов. – Самарканд, 1971. – С. 244.

158. Тихонов А. Н. Структура глагольных словообразовательных гнезд в русской терминологии / А. Н. Тихонов, Т. Я. Санаева // Продуктивность, частотность и валентность деривационных моделей. – Владивосток, 1988. – С. 89–91.
159. Тишківська Н. Я. Семантико-словотвірна структура гнізд слів зі значенням почуття в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Мови народів ССРСР (українська мова)” / Н. Я. Тишківська. – К., 1987. – 24 с.
160. Токмеджи Р. Я. Словообразовательная парадигма как единица словообразовательной системы языка / Р. Я. Токмеджи // X международная конференция по функциональной лингвистике “Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации” : сборник научных докладов. – Ялта, 2003. – С. 325–329.
161. Третьевич Л. М. Нулевая суффиксация имён существительных в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов ССРСР (украинский язык)” / Л. М. Третьевич. – Ужгород, 1980. – 25 с.
162. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 752 с.
163. Улуханов И. С. Отношения мотивации между глаголом и существительным со значением действия / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1975. – № 4. – С. 39–45.
164. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
165. Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. П. Усатенко. – Л., 1970. – 16 с.
166. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 240 с.

167. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
168. Федонюк Р. Ступені віддієслівної субстантивації / Р. Федонюк // Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – Випуск I. – С. 240–244.
169. Филичева Н. И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов / Н. И. Филичева // Вопросы языкознания. – 1969. – № 2. – С. 118–125.
170. Хамидуллина А. М. Словообразовательные отношения в семантическом поле глаголов движения : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / А. М. Хамидуллина. – Саратов, 1973. – 21 с.
171. Хамидуллина А. М. Словообразовательные парадигмы глаголов движения (внутриглагольная деривация 2 такта порождения) / А. М. Хамидуллина // Исследования по семантике. – Уфа : Издательство Башкирского ун-та, 1975. – Вып. 1. – С. 93–107.
172. Царев А. А. К возникновению сложных слов: сложное слово и соотносительное словосочетание в истории русского языка : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук / А. А. Царев. – Казань, 1966. – 16 с.
173. Циганенко Г. П. Словотвірне значення як категорія дериватології / Г. П. Циганенко // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 15.
174. Чеснокова Л. Д. Грамматическая сочетаемость слов в простом предложении и факторы, обуславливающие её / Л. Д. Чеснокова // Сочетаемость языковых единиц : [сб. науч. трудов]. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского ун-та, 1968. – С. 5–22.
175. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы непроеизводных глаголов современного русского языка : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.

176. Шелякин М. А. Функции и словообразовательные связи
детерминативно-временных приставок в русском языке / М. А. Шелякин // *Филологические науки.* – 1969. – № 1. – С. 61–71.
177. Шепель Ю. О. Про словотвірний потенціал твірних усередині
словотвірного гнізда / Ю. О. Шепель // *Мовознавство.* – 1986. – № 3. – С.
17–22.
178. Ширшов И. А. Проблемы словообразовательного значения в
современной отечественной науке / И. А. Ширшов // Вопросы
языкознания. – 1979. – № 5. – С. 111.
179. Шмелева Е. А. Словообразовательная парадигма / Е. А. Шмелева // *Словообразование: проблемы и методы исследования.* – М., 1988. – С. 94–
109.
180. Щигло Л. В. Словотвірний потенціал дієслівних основ з категоріальним
значенням активного руху в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на
здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські
мови” / Л. В. Щигло. – Харків, 2009. – 23 с.
181. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском
языке / Н. А. Янко-Триницкая. – Москва, 1962. – 247 с.
182. Янко-Триницкая Н. А. Закономерности связей словообразовательного и
лексического значений в производных словах / Н. А. Янко-Триницкая // *Развитие современного русского языка.* – М., 1963. – С. 83–97.
183. Buzášsyová K. Sémantická štruktúra slovenských deverbativ /
K. Buzášsyová. – Bratislava : Veda, 1974. – 236 s.
184. Dokulil M. Tvoření slov v češtině / M. Dokulil. – Praha : Nakl. č. akad.věd.,
1962. – S. 1. – 263 s.
185. Doroszewski W. Kategorie słowotwórcze: Studia i szkice językoznawcze /
W. Doroszewski. – Warszawa : PWN, 1962. – 314 s.
186. Puzynina J. Transpozycja, mutacja, modyfikacja / J. Puzynina // *Poradnyk
jezykowy.* – 1978. – № 5. – S. 193 – 199.

187. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes / J. Trier. – Heidelberg : Winter, 1931. – Bd. 1. – 347 s.
188. Wierzbicka A. Mind and body / A. Wierzbicka // Notes from linguistic underground. – New York, 1976. – Vol. 7. – P. 141.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА БАЗА

189. Вакуленко М. О. Фізичний тлумачний словник / М. О. Вакуленко, О. В. Вакуленко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – 767 с.
190. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
191. Етимологічний словник української мови: у 7-ми томах / [головний редактор О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 862 с.; 1985. – Т. 2. – 572 с.; Т. 3. – 1989. – 552 с.; Т. 4. – 2003. – 656 с.; Т. 5. – 2006. – 704 с.; Т. 6. – 2012. – 568 с.
192. Інверсійний словник української мови / [уклад. С. П. Бевзенко, О. І. Бондар та ін.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 812 с.
193. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – Львів, 2012. – 538 с.
194. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 2002. – 912 с.
195. Краткий словарь когнитивных терминов / [ред. Е. С. Кубрякова]. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
196. Новий тлумачний словник української мови у 3-х томах : 200000 слів / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге видання, виправлене. – Київ : Аконіт, 2008. – Т. 1. – 926 с.; Т. 2. – 926 с.; Т. 3. – 862 с.
197. Орфографічний словник української мови / С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.

198. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. – К. : Довіра, 2001. – 477 с.
199. Полюга Л. М. Словник українських морфем. – К. : Довіра, 2009. – 554 с.
200. Сікорська З. С. Словник лінгвістичних термінів. Словотвір і морфеміка. – К. : Шлях, 2003. – 200 с.
201. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
202. Словник синонімів української мови : у 2 т. / [укладачі А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999 – 2000. – Т. 1. – 1047 с.; Т. 2. – 955 с.
203. Словник української мови : в 11-ти томах / [за ред. І. К. Білодіда та ін.] – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>.
204. Словарь української мови : у 4-х т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 1. – 500с.; Т. 2. – 588 с., Т. 3. – 516 с., Т. 4. – 616 с.
205. Тихонов А. Н. Школьный словообразовательный словарь русского языка. – М. : Просвещение, 1991. – 576 с.
206. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка в 2-х томах. – М. : “Русский язык”, 1985. – Т. 1. – 854 с.; Т. 2. – 885 с.
207. Філософський словник / [ред. акад. В. І. Шинкарук]. – Київ : УРЕ, 1986. – 796 с.
208. Фразеологічний словник української мови / [за ред. Л. С. Паламарчука]. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.
209. Частотний словник сучасної української художньої прози у 2-х томах / [за ред. В. С. Перебийніс]. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 1. – 863 с.; Т. 2. – 855 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ¹⁰

210. Гурницька Наталія. Мелодія кави у тональності кардамону / Н. Гурницька. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 395 с.

¹⁰ Також ілюстрації, використані в дисертаційній роботі, взяті з СУМ та мережі Інтернет.

211. Корній Дара. Зворотний бік сутіні / Дара Корній. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 288 с.
212. Лис Володимир. Графиня / В. Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 224 с.
213. Лис Володимир. Країна гіркої ніжності / В. Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 368 с.
214. Лис Володимир. Століття Якова / В. Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 240 с.
215. Мастерова Валентина. Суча дочка / В. Мастерова. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 238 с.
216. Печорна Олена. Грішниця / О. Печорна. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 288 с.
217. Печорна Олена. Фортеця для серця / О. Печорна. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 368 с.
218. Талан Світлана. Оголений нерв / С. Талан. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 544 с.
219. Талан Світлана. Помилка / С. Талан. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 334 с.
220. Талан Світлана. Розколоте небо / С. Талан. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 352 с.
221. Франко Іван. Захар Беркут. Борислав сміється / І. Франко. – К. : МАУП, 2010. – 444 с.
222. Шкляр Василь. Маруся / В. Шкляр. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 320 с.
223. Шкляр Василь. Чорний ворон. Залишенець / В. Шкляр. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 432 с.

Додаток А

Показчик дієслівних лексико-семантичних варіантів

Б

Басувати, *недок.*

Зводитися на диби; скакати, бігти галопом (про коней). *За Дунаєм – Січ.*

Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї...

(М. Коцюбинський).

// Баско, жваво їхати верхи; гарцювати

Бейкатися, *недок., діал.*

Тягтися, плентатися. *Ішов собі так, ішов, тільки став на гору бейкатися – глядь, а світло кудись униз сунеться, сунеться і зовсім щезло, наче його хто собі в кишеню заховав* (Г. Тютюнник).

Бігати, *недок.*

1. Швидко пересуватися на ногах у різних напрямках. *Маленьке хлоп'я по цілих днях бігало по полю* (М. Коцюбинський).

Бігти, *недок.*

1. Прискорено пересуватися на ногах; рухатись, швидко переставляючи ноги. *Уже на вулиці, коли пройшла трохи й хотіла вертатися назад, почула, що за її спиною хтось біжить* (В. Лис).

Блімати, *недок.*

4. на кого-, шо-. Кидати погляди, поглядати. *О. Василь лиш блимав очима* (Гнат Хоткевич).

Блудіти¹, *недок.*

1. Ходити, їздити і т. ін. навмання, не знаючи шляху, напрямку; блукати. – *Як почав ходити, як почав блудити, Де був – і сам не знаю* (Панас Мирний).

Блукáти, недок.

1. Ходити, їздити і т. ін. без певної мети і напрямку. – *Я, сліпий дурень, не одразу знайшов дорогу, ще блукав лісом, а він [Василько] там сам* (С. Талан).

Бóвтати, недок.

3. *неперех., чим.* Махати, хитати туди й сюди. *Летить [сотник] попід небесами: руками бовта, мов крилами* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Бресті́, недок.

1. Повільно йти. *Олеся брела містом, де колись жила* (В. Лис).
2. Переходити вбхід, перебродити (річку, струмок, болото і т. ін.). *Коні брели по черево у болоті, кіннотники загрібали ногами багно, задирали їх угору поперед себе, й здавалося, що вони їдуть на коровах* (В. Шкляр).

Броді́ти¹, недок.

1. Повільно ходити без певної мети й напрямку; блукати. *Лев півроку бродив привидом під вікнами Ксенії, поки та не вийшла до нього на перше побачення.* (С. Талан).

Буксирува́ти, недок., перех.

Тягти за собою або штовхати. *А то, як бочку буксирувати, я вже не знаю. Це ви, моряки, мусите вигадати* (М. Трублаїні).

В**Валáндатися, розм.**

1. Ходити без діла, вештатися. *Вона серед загальної тривоги валандалася попід хати, без пам'яті від переляку і голоду* (І. Франко).

Валасáтися, недок., діал.

Тинятися, блукати. *Ось церква на його честь... На честь Олександра Невського! Невже Бог справді впустив його в сади свої? Ні. **Валасається** в пеклі, а оці ось люди творять з нього святого й віддають почесні, неначе святому (Ю. Мушкетик).*

Валіти², недок.

1. Іти у великій кількості, посуватися натовпом. *Слух о жидівській процесії рухнув уже по Бориславі, – юрба робітників **валила** позаду жидів, а друга юрба ждала вже проти Матієвої хати (І. Франко).*

Вандрува́ти, недок., діал.

Мандрувати. – *Наші офіцерики до Румунії крешуть, нам [жовнірам] вандрувати з ними неохота. Шукаємо добрих людей, щоб до полону стати (Ю. Яновський).*

Везті́, недок.

1. *перех.* Пересувати, переміщати якимсь транспортом кого-, що-небудь з одного місця на інше. *Данило розповідав, що тих діточок глухої ночі **везуть** на вантажівці до товарного вокзалу десь поблизу Сіверського Дінця, подалі від сторонніх очей (С. Талан).*

Вéргати, недок. / вергнути і вергти, док.

З силою кидати, шпурляти. *Дочка та батько німцям не здавались... Гранатами **вергали** в ворогів (М. Рильський).*

Веслува́ти, недок.

Гребти веслом, веслами, переміщаючи човен, судно. *Дівчата, що **веслюють** і зручненько правлять, часом Бризкають водою в мене (Леся Українка).*

Весті́, недок.

1. *перех.* Спрямовувати рух кого-небудь, допомагати або примушувати йти. *Плаче старий та ридає, Й Степан сліпий плаче Невидющими очима, Мов сонце побачив. І беруть його під руки, І **ведуть** у хату. І вітає Яриночка, Мов рідного брата* (Т. Шевченко).

1а. // Іти, рухатися попереду як ватажок, скеровуючи кого-, що-небудь. *Пливуть собі [запорожці] та співають; Рибалка літає, А попереду отаман **Веде**, куди знає* (Т. Шевченко).

1б. // Керувати предметом, що рухається механічно (машиною, автомобілем, судном і т. ін.). *Дівчина **вела** зелену, вантажну, п'ятитонну машину по горі* (А. Малишко).

Верті́ти, недок., *перех. і неперех.*

1. Рухати, повертати в різні боки. *Стриба Рябко, вертить хвостом, неначе помелом* (П. Гулак-Артемовський).

3. Свердлити, робити свердлом заглибини, отвори. *Обережно підліз він до того місця, ліг горілиць. Тоді наставив свердло, почав **вертіти*** (Б. Грінченко).

Вéштатися, недок., *розм.*

Ходити сюди-туди, в різних напрямках, блукати, бродити де-небудь. *Перебендя старий, сліпий, – Хто його не знає? Він усюди **вештається** Та на кобзі грає* (Т. Шевченко).

Відправля́тися, недок. / **відпра́витися,** док.

1. Вирушати в дорогу; відходити, від'їжджати і т. ін. – *Ще нині **відправляюся** від свого господаря.., – сказав Іван* (І. Франко).

Віятися, недок.

2. *зневажл.* Іти, бігти куди-небудь без діла; блукати, волочитися. *Плентається, віється* десь цілісінький день, як той лобуряка, як циган! (Л. Яновська).

Виля́ти, недок.

1. Махати, рухати чимсь з боку на бік. *Кузька біжить слідом, раденько виляючи* хвостом, він знає: зараз, як і торік, і позаторік, почнеться найвеселіша робота (Г. Тютюнник).

2. Рухатися, роблячи різкі повороти. *Троянці схаменулись, Та всі до Турна і сунулись; Пан Турн тут на слизьку попав! Виляв*, хитрив і увивався, І тільки к Тибру що добрався, То в воду стриб, – пустився вплав (І. Котляревський).

Вита́ти, недок., книжн.

2. Літати, ширяти в повітрі. *Орел за хмарами витав*, Неначе вперше так літав (П. Грабовський).

Воді́ти, недок., перех.

1а. // Супроводити когось по якійсь території, приміщенню, показуючи що-небудь, гуляючи тощо. *Я водила* доньку на всі дитячі заходи, у різні гуртки, возила влітку на море і в гори (С. Талан).

2. Йти на чолі кого-, чого-небудь; очолювати, бути ватажком (війська, загону і т. ін.). [Один козак:] *Ти вірно служив, водив* військо на ворогів і край оборонив (І. Нечуй-Левицький).

3. Керувати рухом чого-небудь (автомашини, судна, літака і т. ін.). *А наймолодший [син] вчиться водити* літака (А. Малишко).

Возі́ти, недок., перех.

1. Переміщати, пересувати, доставляти кого-, що-небудь машиною, возом і т. ін. *Підпрягли до вчительства і свою молодшу сестру Сашуню, хоч та сама навчалася ще в Радомишльській гімназії, і Лесик часом **возив** її бричкою до містечка за тридцять п'ять верств* (В. Шкляр).

Волокті́ і розм. волі́кті, недок., перех.

1. Тягти кого-, що-небудь по поверхні чогось. *І все щось він з того стриху скидав на землю, і **волік** перед хату* (В. Стефаник).

1а. // Нести, на собі що-небудь важке або великого розміру, що звичайно торкається землі. *Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомився, і його **волоче*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

Волочі́ти, недок., перех.

1. Тягти кого-, що-небудь по поверхні чого-небудь. *Знов **волочиш** граблі? Кажу тобі: візьми наплечі, бо зуб'я поламаєш!* (М. Кропивницький).

Волочі́тися, недок.

За. // зневажл. Вештатися без діла; тинятися. – *Чого се ти так **волочишся** без усякого діла, Гаво, – запитав його раз старий Февель* (І. Франко).

Воруші́ти, недок.

1. *перех.* Торкаючись кого-, чого-небудь, злегка рухати. – *Доброго здоров'я! Спасибі! – обізвалась Мотря з садка, і її руки не переставали **ворушити** мечик терниці* (І. Нечуй-Левицький).

4. *неперех.* Злегка рухати чим-небудь. *Дід лежав і не **ворушив** ні одним [суглобом]* (П. Мирний).

Г**Газувáти, недок.**

З. перен., розм. Швидко йти чи їхати, швидко пересуватися. – Ну, чорнява, чого задумалась? **Газуй** на наше поле (Ю. Збанацький).

Галопувáти, недок., розм.

Бігти галопом (про коня) або їхати на конях галопом.

Ганя́ти, недок.

1. *перех.* Те саме, що гнати і гоніти 1 з тією різницею, що означає дію, яка відбувається в різний час або в різних напрямках. – *Хоч би ще фах який мав, – самоскиди ганяє, день і ніч на бульдозері скрегоче* (О. Довженко).

2. *розм.* Те саме, що гнати і гонити 3 з тією різницею, що означає рух, який відбувається в різний час або в різних напрямках. **Ганяє-ганяє** в школі на перерві, наїсться снігу, от і маєш клопіт – **заганяй** обох на піч, напувай пареним молоком з овечим лоєм та ще пильнуй, щоб і череня не провалили, бо хіба ж усидять тихо? (Г. Тютюнник. Вир).

Гарцювáти, недок.

1. Грайливо бігти або тупцювати, підскакувати на місці (про коней).

Гасáти, недок., розм.

Жваво бігати в різних напрямках. *Бачу, один мій кінь харапудиться біля афішки, а другий уже зірвався, гасає аж біля казарм* (О. Гончар).

Гаталáти, недок., діал.

Скакати галопом.

Гéцати (і рідко **гíцати**), *недок., розм.*

1. Підстрибувати, підскакувати. *Онися вхопилась обома руками за полудрабки й **гецала** на возі, наче козачка танцювала* (І. Нечуй-Левицький).

2. Підкидати вгору. *Якийсь заводіяка, заграючи з молодого матір'ю, бере її пикатого синка і **гецає** на руках* (Ю. Яновський).

Гірити, *недок., перех., діал.*

Нести когось або щось важке. *Білоголове чотири-п'яти літ не дівчатко, волосся їжаком, у полотняній до п'ят сорочині, **гирить** поперед себе ... дитя* (Остап Вишня).

Глі́бати, *недок., діал.*

Натужно махати крилами, повільно летіти.

Глісува́ти, *недок.*

Ковзати по воді.

Гна́ти і гоні́ти, *недок.*

1. *перех.* Змушувати рухатися в певному напрямку. *А ти, всевидяще око! Чи ти дивилося звисока. Як сотнями в кайданах **гнали** В Сибір невольників святих..?* (Т. Шевченко).

3. *розм.* Швидко бігти, їхати, мчатися.

Гойда́ти, *недок.*

1. *перех.* Приводити що-небудь у рух із сторони в сторону або зверху вниз.

2. *неперех.* Робити рухи чим-небудь. *В лісі вона сідала десть на галузку і **гойдала** ногами, тугими і молодими. Наче русалка* (М. Коцюбинський).

Гóпати, *недок., розм.*

Стрибати і тупати, скачучи або танцюючи.

Гребті́, *недок.*

1. Упираючись об воду веслом або чим-небудь іншим, приводити в рух човен.

Гуля́ти, *недок.*

1. Ходити не поспішаючи, для відпочинку, задоволення і т. ін. *В найбільший вітер я все ж можу гуляти за горою в затишному місці* (М. Коцюбинський).

Гу́цати, *недок., розм.*

1. *перех.* Підкидати на руках, на колінах (дитину і т. ін.).

Д

Двй́гати, *недок., розм.*

1. *перех.* Зрушувати з місця, пересувати, носити. *Взяла Лисичка мішок, несе-несе, двигає-двигає, далі сіла спочивати* (І. Франко).

2. *неперех., чим.* Робити рухи, ворушити.

Дёртися і рідко **дра́тися**, *недок.*

2а. // Вилазити, підніматися на що-небудь високе, чіпляючись за щось руками й ногами. *Німці, наче кішки, дралися на вали, козаки приймали їх списами, шаблями, папугами й знятими з гармат та возів колесами* (М. Старицький).

Дзі́зкати, *недок., розм.*

Швидко проноситись, пролітати з дзижчанням.

Ді́бати, *недок.*

Повільно і важко або невміло переставляти ноги. *І вона [Альонка] таки ходила, ледь **дибцала** по двору, доки [дід Яків] не дозволив скинути ті мотузяні кайдани (В. Лис).*

Дмухну́ти, *док.*

2. *розм.* Швидко направитися куди-небудь, піти, поїхати і т. ін. – *Вдарила така страшна тривога, що я, міцно заціпивши зуби, натиснув на голові крисаню і **дмухнув** дорогою щодуху (І. Франко).*

Дра́пати і **дря́пати**, *недок.* / **дра́пнути** і **дря́пнути**, *док.*

1. *розм.* Швидко тікати, бігти куди-небудь.

Дремену́ти, *док., розм.*

1. Дуже швидко, рвучко побігти; майнути, дмухнути. *Дід Оникій **дременив** через село і пішов до одного пасічника (І. Нечуй-Левицький).*

Дрі́га́ти, *недок., розм.*

1. *чим.* Робити різкі уривчасті рухи, перев. ногами (про людей), лапами (про тварин). *Карпо Петрович зі скрипом **дригав** ногою в такт своїм думкам (М. Коцюбинський).*

Дрі́боті́ти і **дрі́бота́ти**, *недок., розм.*

1. Швидко перебираючи ногами, йти дрібними частими кроками; тюпати. *Плавно дибав каліка на ... милицях, а за калікою **дріботить** босими ніжками дитина (О. Довженко).*

Е

Експортувати, *недок. і док., перех.*

Вивозити за кордон які-небудь товари, капітал. У 2015 / 2016 маркетинговому році Україна **експортує** майже 39 мільйонів тонн зерна (Інтернет-ресурс).

Емігрувати, *недок. і док.*

Здійснювати еміграцію; переселятися.

Ескортувати, *недок., перех.*

Супроводжувати ескортом.

1а. // Супроводжувати кого-, що-небудь, йти або їхати поруч з кимось, чимось.

Ж

Жбурляти, *недок. / жбурити, док., розм.*

1. Рвучко, з силою кидати кого-, що-небудь. *Не раз Іван метав сокирою в неї [Химу], жбурляв вилами та проганяв* (М. Коцюбинський).

З

Задкувати, *недок., фам.*

1а. // Іти, пересуватися, простувати назад, а не вперед. *Темнота важчала... Іноді Шовкунові здавалося, що кінь іде не вперед, а задкує* (О. Гончар).

Знізувати², *недок. / знизати*², *док.*

1. Піднімати й опускати плечі на знак непорозуміння, здивування, зневаги. *Не знаю, – знизала плечима Вероніка* (С. Талан).

І

Іммігрува́ти, *недок. і док.*

Переїжджати до якої-небудь країни на постійне проживання.

Імпортува́ти, *недок. і док., перех.*

Ввозити з-за кордону товари. *З країн Східної Європи Україна імпортує машини, верстати, комплексне промислове устаткування для хімічної, меблевої і харчової промисловості...* (Інтернет-ресурс).

Іти́ (йти́), *недок.*

1. Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин). *Три роки з хвостиком тому вона йшла вулицею, щоб подати документи до університету* (В. Лис).

Ї

Їздити, *недок.*

1. Їхати (у 1 знач.) багато разів або в різних напрямках. *Захар Єфремович безцільно їздив вулицями, не замислюючись, куди й навіщо їде* (С. Талан).

Їхати, *недок.*

1. Рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування. *Поки що ж вони їхали з Києва до Москви, далі на Саратов і на Приуралля* (В. Лис).

К

Ка́нути, *нар.-поет.*

1. док. Пірнути, зануритися куди-небудь, у що-небудь. *Усі речі у квартирі, лише документів нема. Як у воду канула* (О. Печорна).

Ката́ти, *недок.*

1. *перех.* Возити когось на чому-небудь або в чомусь для розваги, на прогулянку. *Я її [сестричку] на возику кататиму* (О. Гончар).

Кача́ти, *недок., перех.*

2. *розм.* Те саме, що котіти 1. *Діти сновигали по цвинтарі й по вигоні, качали крашанки по траві, грались навбитки крашанками* (І. Нечуй-Левицький).

5. *розм.* Те саме, що гойдати 1. *П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, не жалиючи рук, качати своїх перших артистів* (М. Стельмах).

Кива́ти, *недок.*

1. *неперех.* Нахиляти голову на знак вітання, згоди тощо. *Іван Михайлович підвівся, кивнув головою, а Кузьма Петрович оголосив перший пункт черги денної – вибори нового голови сільської ради* (С. Талан).

Кі́дати, *недок.* / **кíнути**, *док.*

1. Махнувши рукою (руками), примушувати летіти, падати те, що є в руці (в руках). *Дурна гуска, – промовив у сінях неголосно, але Наталка почула і спересердя кинула у куток рогача, що аж крейда посипалася з комина* (В. Мастерова).

Клі́гати, *недок., розм.*

Важко, повільно йти. *Завдяки Фросиним грудям ще п'ять днів клигав на цьому світі її брат* (Н. Доляк).

Клі́пати, *недок.*

1. Мимоволі швидко опускати та підіймати повіки, вії; моргати. *Вона кліпала очима, ніби щось думала* (М. Матіос).

Кóвзатися, *недок.*

2. Їздити на ковзанах, підошвах і т. ін. для розваги тощо. *Юрко безтурботно почав **ковзатися** на льоду, розпихаючи і підбиваючи хлопців та дівчат* (М. Стельмах).

Колисáти, *недок.*

Те саме, що колихáти.

Колихáти, *недок.*

1. *перех.* Злегка гойдати що-небудь. *Вичуняла Катерина, Одсуне квартиру, Поглядає на вулицю, **Колише** дитинку* (Т. Шевченко).

Конвоюювáти, *недок., перех.*

Супроводити кого-, що-небудь конвоем.

Кóпати, *недок.*

Ударяти, бити, штовхати ногою.

Котíти, *недок.*

1. *перех.* Пересувати круглий предмет у певному напрямі, обертаючи його. *Галя помагала йому, то **котила** м'яча, то підставляла свою паличку* (Панас Мирний).

Кочувáти, *недок.*

1. Часто переїжджати з місця на місце зі своїм житлом і майном (про народи, племена тощо). *Хто в пустині **кочує**, Край криниці... [радий] спочивать* (І. Франко).

Кривуля́ти, недок., розм.

1. Іти, їхати і т. ін., раз у раз відхиляючись від прямого шляху. *Здалеку п'яний ледар **кривуляє** по степу* (П. Тичина).

Крокува́ти, недок.

1. Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин); марширувати. *Павло Серафимович **крокував** вулицею рідного села* (С. Талан).

Кружля́ти, недок.

4. Плавно літати, описуючи кола. *Вони дивилися, як птахи **кружляють** над вежею* (В. Лис).

Круті́ти, недок.

1. *перех. і неперех.* Надавати чомусь обертового руху; обертати. *Сидить [поет] за столом, **крутить** в руках перо над білим аркушем паперу; **крутить** довго, але папір все залишається білим* (Леся Українка).

Кульга́ти, недок.

1. Шкандибати, маючи укорочену або хвору ногу. *Ходжу я без апарата добре, однак все з палкою, інакше **кульгаю** дуже* (Леся Українка).

2. Ледве йти; шкандибати.

Л**Лавірува́ти, недок.**

1. Плисти під вітрилами, маневруючи ними так, щоб зустрічний вітер дув то з правого, то з лівого боку. *Вони [шхуни] довго **сновигають** у гавані, як нічні птахи, **лавірують**, хитрять із вітром* (Ю. Яновський).

1а. // Плисти, часто змінюючи курс, щоб не наштовхнутися на міліну, крижину тощо. *“Колумб”... зменишив ходу і, лавіруючи між шхунами, ...став швартуватися до причалу* (М. Трублаїні).

Лазити, недок.

1. Пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів); плазувати. *Був у нього вуж домашній, що нікого не кусав і свобідно всюди лазив* (І. Франко).

1б. // Пересуватися на руках і ногах, припадаючи тулубом до якої-небудь поверхні (про людину). *А воно таке маленьке. Воно ще й не лазить* (Т. Шевченко).

1г. // перен., розм. Ходити без діла; тинятися. [Микита]: *Ходять, лазять, заважають, Від роботи одривають, Хоч покинь, та з двору йди...* (О. Олесь).

2. Хапаючись руками або чіпляючись ногами (лапами), підніматися по чому-небудь угору або спускатися вниз. *Там був приставлений на горище товстий дрючок, по якому кури лазили на сідало* (І. Нечуй-Левицький).

Летіти, недок.

1. Пересуватися в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.). *Крізь вікно й побачила [Віта] лелеку, що летів над полем* (В. Лис).

1б. // Пересуватися, переміщатися в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.).

1в. // Пересуватися в певному напрямі на літальних апаратах (про пасажирів або пілота).

3. перен. Дуже швидко переміщатися (по землі, воді і т. ін.); мчати; нестися.

Ліндати, недок., діал.

Тинятися. *Серед руїн по купах битої цегли ліндали голодні худі собаки* (З газети “Галичина”).

Лі́нути, недок., поет.

1. Плавно, легко летіти. *Мандруємо вогким туманом назустріч сліпій сніговиці... Так **линуть** малим караваном у вирій запізнені птиці* (Леся Українка).

Лі́зти, недок.

1. Пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів); плазувати. [Марина]: *Дивися, чорная змія по снігу **лізе**...* (Т. Шевченко).

1б. // Пересуватися, припадаючи тулубом до якоїсь поверхні, торкаючись неї руками і ногами (про людину).

2. *перен., розм.* Іти поволі, долаючи неміч, утому. *Маленький похорон звертає в другу вулицю... Хлопчики померзли, і баби ледво **лізуть*** (В. Стефаник).

3. Хапаючись руками або чіпляючись ногами, лапами, підійматися по чому-небудь угору або спускатися вниз. *Схаменулись нехрещені, Дивляться – мелькає, Щось **лізе** вверх по стовбуру До самого краю* (Т. Шевченко).

Літа́ти, недок.

2. Те саме, що летіти, але означає рух, який відбувається в різний час і в різних напрямках. *Ой ви, галочки, **літайте**, Ой ви, дружечки, співайте* (М. Кропивницький).

2а. // на чому і без додатка. Пересуватися на літальних апаратах (літаках, ракетах і т. ін.). [Полковник]: *Ми авіація... **Літаємо** з важкими бомбами* (О. Довженко).

3. *перен.* Дуже швидко, стрімко ходити, бігати, їздити і т. ін. *Юнона скрізь **літає**, Всіх на Енея наverts Весільний збить з його вінець* (І. Котляревський).

Лупати, *недок., фам.*

1. Мимоволі швидко опускати та підіймати повіки, вії. — *Га-а?.. — гакнув на всю хату Яків, підводячи голову і лупаючи своїми сонними віями* (Панас Мирний).

М

Манджати, *недок.*

розм., рідко. Іти швидко, поспішати. *Була десята... До своїх діл давно усяк уже манджав* (І. Франко).

Мандрувати, *недок.*

1. Здійснювати мандрівку. *А він мандрував по світу, зварював труби, тепер є пристанище і є племінниця, котра жде не діждеться його смерті, бо ж є й будинок, який має дістатися її дочці* (В. Лис).

Марширувати, *недок.*

Іти, ходити маршем.

// Іти, ходити розміреним кроком, по-військовому. *Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарний, марширує по льохові...* (М. Коцюбинський).

Махати, *недок. / махнути, док.*

1. Робити рухи, помаху чимось у повітрі. *Всі махали руками на прощання, робили змовницькі знаки і, склавши власні руки до купи, стискали їх — одна рука мусила означати руку того, хто прощається, а друга Андрієву* (І. Багряний).

2. *розм., фам.* Іти, їхати, бігти, вирушати в певному напрямку. [Феноген]: *Бунт! Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком!* (І. Карпенко-Карий).

Маяти, *недок.*

2. Робити рухи, помаху чим-небудь; махати.

Месті́ти, *недок.*

3. *перен., розм.* Швидко прямувати, бігти. – *А зараз куди **метешся**? – запитала Варя (С. Талан).*

Метáти, *недок., перех.*

Те саме, що кідати 1. *Боролися [опришки], що аж кості тріщали... **метали** каміння. Марусяк і зупиняв їх..., але вони на збитки кричали ще дужче (Г. Хоткевич).*

Метáтися, *недок.*

1. Безладно переміщатися в різних напрямках, кидатися в різні боки. *Сьогодні, як приїздив Бергман, знялася страшенна біганина, хазяйки, служанки **метались**, як божевільні (Леся Українка).*

Метуші́тися, *недок.*

Рухатися безладно, похапливо або заклопотано. *Там досі **метушилася** молода та гарна, як самий світ, наймолодша донька Павла Серафимовича Чорножукова Варвара, або Ластівка, як її часто кликав люблячий батько, чи Мавка, як Варю іноді позаочі називали односельці (С. Талан).*

Мигáти, *недок.*

3. Те саме, що кліпати 1 (мимоволі швидко опускати та підіймати повіки, вії). *З-під стола вискочив якийсь звір, скочив на стіл і став на чотирьох ногах... Чорна морда сердито **мигала** очима й вищиряла білі зуби (І. Нечуй-Левицький).*

Мі́катися, *недок., діал.*

1. Вештатися. *На Марусю, що тут **микалась** то в кімнату, то в хату, то з хати у сіни, то з сіней ... в хату, і не дививсь [Василь] зовсім (Г. Квітка-Основ'яненко).*

Мігрува́ти, *недок., спец.*

Здійснювати міграцію; пересуватися, переміщуватися.

Моргáти, *недок.*

1. Мимоволі швидко опускати й піднімати повіки та вії. ...*Колишній моряк Руденко, невеликий на зріст, добре наспортований... – він весь час **моргав** маленькими оченятами...* (І. Багряний).

Мотáти, *недок.*

2. чим, *неперех., розм., рідко.* Кивати, хитати (головою). *Мош-Костаки... сидів на лаві й енергійно вимахував руками та **мотав** головою* (М. Коцюбинський).

3. *перен., фам.* Швидко йти, бігти кудись. *Ей, прикажчику, **мотай** на шлях!* (О. Гончар).

Мча́ти, *недок.*

1. Пересуватися, переміщатися з великою швидкістю.

3. *перех.* Дуже швидко везти, нести, переміщати когось, щось. *Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він **мчить** її в танці омлілу* (Леся Українка).

Н

Несті́, *недок.*

1. *перех.* Узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, переміщати, доставляти кудись. *Віта **несла** торбинку, в якій окрім її речей, перевдягачки, лежав подарунок для Едика – томик поезій Сосюри* (В. Лис).

Нестіся, недок.

1. З великою швидкістю рухатися і т. ін.; мчати, мчатися. *Він [Іван Микитович] **нісся** за ними, як дух, у безкраї простори тонів, він з ними плакав і сміявся, сумував і радів...* (Панас Мирний).

Ника́ти, недок.

Ходити, рухатися без діла, без мети; тинятися. *Свого квартиранта застала [Молашка] на городі. **Никав** між зеленими зарослями, приглядався та принохувався до всього, що вона посадила та посіяла* (О. Гончар).

Ниря́ти, недок.

Занурюватися повністю у воду; пірнати. *Поромщик... нахлистався горілочки, коли прощавсь. Еней велів його прийняти, Щоб не пустивсь на дно **ниряти*** (І. Котляревський).

Носі́ти, недок.

1. *перех.* Те саме, що нести 1, але з позначенням повторюваності, тривалості дії, що відбувається в різний час або в різних напрямках. *Одна черга, друга, третя, але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги, ніякого тобі сполоху, вони й далі **носили** на зігнутих карках важезні мішки, і за тими мішками не видно було їхніх голів* (В. Шкляр).

Носі́тися, недок.

1. Те саме, що нестіся 1, але з позначенням повторюваності, тривалості дії, що відбувається в різний час або різних напрямках. *Сагайда, розчервонівшись, теж **носився** з сокирою по вогневій, хвацько кидався на дерева* (О. Гончар).

О

Обертáти, *недок.* / **оберну́ти**, *док., перех.*

4. Повертати що-небудь навколо його осі, надавати чомусь обертового руху; крутити. *Гадина чув, як він двічі **обернув** ключ у замку* (І. Франко).

Опрошкува́ти, *недок., діал.*

Ходити навпростець.

П

Парашутува́ти, *недок. і док.*

2. Спускати що-небудь на парашуті. *Тепер боєприпаси їм **парашутували** у величезних пакетах* (О. Гончар).

Переміща́ти і перемі́щувати, *недок.* / **перемісті́ти**, *док.*

Змінювати місцезнаходження чого-небудь; переносити з одного місця в інше.

Переміща́тися і перемі́щуватися, *недок./* **перемісті́тися**, *док.*

1. Змінювати своє місцезнаходження, займати інше місце, пересуватися кудись.

Пёрти, *недок., фам.*

1. Іти, їхати далеко, на велику відстань. *Зараз бригада прибула сюди, на останній штурм. Цілу добу **перли** на повному газі, щоб встигнути...* (О. Гончар).

3. *перех.* Нести на собі що-небудь важке, громіздке, велике або когось великого, важкого. *І охота ж вам було ото наряди в клунках **перти**, – дивувався Нестір* (О. Гончар).

Петля́ти, недок., розм.

1. Іти, пересуватися не по прямій лінії. *Зимою, коли жовтий очерет занесе снігом, особливо вечорами, **петляють** по острову лисиці, вичікуючи на поживу* (Г. Тютюнник).

Підніма́тися і підійма́тися, недок., / підня́тися і підійня́тися, док.

1. Іти, їхати на гору, іти сходами і т. ін.. *Ледве помітною стежкою **підіймавсь** [Іван] вище й вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини і малини* (М. Коцюбинський).

Пірна́ти, недок.

1. Занурюватися у воду з головою. *Пере Ганна сорочки, а син купається, **пірнає**, брѳохається* (І. Нечуй-Левицький).

Пла́вати, недок.

1. Пересуватися в різних напрямках, тримаючись на поверхні води або в воді. *Він **плавав і плавав**, руками підгрибаючи під себе воду, а одного разу, коли в уяві ставав на дно, щоб вийти на берег, відчув під ногами слизький мул...* (В. Мастерова).

2. Пересуватися по воді на човні, пароплавом і т. ін.; бути в плаванні. *У Венеції він **плавав** на Золотій Гондолі* (Любко Дереш).

Плазува́ти, недок.

1. Пересуватися по поверхні всім тілом або на коротких ніжках (про плазунів, комах і т. ін.). *Риба **тріпалась**, підскакувала на траві; раки **плазували** й ляскали шийками* (І. Нечуй-Левицький).

// Переміщуватися по поверхні, припадаючи до неї тілом і торкаючись її руками й ногами (про людей). *Позаду з важким сопінням **плазували** один за одним бійці, тягнувши ящики за собою* (О. Гончар).

Пла́стати, *недок.*

1. діал. Повзти, йти, грузнучи ногами.

Пле́нтати(ся), *недок., розм.*

1. Іти, їхати, пересуватися повільно, через силу. *Ольга з Одаркою йшли попереду, за ними **пленталася** Варя, тягнучи за собою санчата з дитиною* (С. Талан).

2. Ходити, їздити і т. ін. без певної мети і напрямку. *То було коли-не-коли хіба за хлібом присуне [дід Улас] в село... А то трохи не щодня **плентається**...* (Панас Мирний).

Плеска́ти, *недок.*

6. Бити в долоні на знак схвалення або вітання; аплодувати. *Чи то справді всім сподобалося, чи то вони були сьогодні такі добрі, але всі так весело сміялися і так дружно **плескали** у долоні, що я аж почервонів* (В. Нестайко).

Плесті́ся, *недок.*

1. розм. Іти повільно, стомлено, насилу пересуваючи ноги. – *Кіро, ну що ти **плетешся**, як сонна муха?! – різко мовила Вероніка* (С. Талан).

Плі́гати, *недок.*

1. Робити стрибок, стрибки; переміщуватися стрибками. *По стінах – жуки волохаті, **плигає** котик за ними* (Ю. Яновський).

Плі́сти і пливті́, *недок.*

1. Пересуватися у воді або по воді в якомусь напрямку за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь. *Механічно сповз [хазяїн] із сідла й поплив біля морди Сірого, тримаючись за гриву й допомагаючи рукою **плисти*** (Ю. Яновський).

2. Пересуватися по воді на човні, судні і т. ін.; бути в плаванні. — *Звичайно ми сходились вранці, брали човен і **плили** в море* (М. Коцюбинський).

П'овзати, *недок.*

1. Пересуватися в різних напрямках. по поверхні всім тілом або на коротких ніжках (про плазунів, комах і т. ін.). *Тихо бриніла... муха на шибі. То заговкала, **повзаючи** по склі, то знов співала фальцетом, заплутавшись в складках занавіски* (Г. Хоткевич).

// Пересуватися по поверхні в різних напрямках, припадаючи до неї тулубом і перебираючи кінцівками (про людей і деяких тварин). *Він [Андрій] сам **повзав** навкарачки, запрошуючи Сашка до гри, і хлопчик поповз* (С. Талан).

2. *розм.* Повільно пересуваючись, рухатися в різних напрямках. *На чорних ріллях, як мурашки, **повзали** люди, греблися в-землі, зморені* (А. Головка).

Повзті, *недок.*

1. Пересуватися по поверхні всім тілом або на коротких ніжках у певному напрямку (про плазунів, комах і т. ін.). *По щоглі його комашка кудись з стеблинкою **повзла*** (В. Сосюра).

// Пересуватися по поверхні, в певному напрямку, припадаючи до неї тулубом і перебираючи кінцівками (про людей і деяких тварин). *Остан **повзе**. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, в грудях коє й спирає дух* (М. Коцюбинський).

2. *розм.* Повільно пересуваючись, рухатися в певному напрямку. *Полонина погасла, і отара овець **повзе** по ній, як сірий лишай* (М. Коцюбинський).

Подава́тися, недок. / подáтися, док.

1. Відправлятися, вирушати куди-небудь, ідучи, їдучи, відлітаючи і т. ін. *Кобзар сказав, що марно ходити по спорожнілих селах, у людей нема чого подати, тож **подадуться** вони з Васильком на Донбас, де є заводи і шахти, там люди живуть краще, отримують пайки і не так помирають з голоду* (С. Талан).

Подорожувáти, недок.

Здійснювати подорож. *Він її кохає, вона йому потрібна, вони одружаться, матимуть дім, дітей, **подорожуватимуть**, будуть щасливі* (В. Лис).

Правити¹, недок.

4. Доставляти щось куди-небудь. *Так і не дав моторки, сказав, що **правитиме** нею огірки на перевалку* (О. Гончар).

Простувáти, недок.

1. Пересуватися пішки у просторі; іти. *Через десяток хвилин вона **простувала**, мов сновиди, крізь пустир до вулиці, на якій знаходилося метро* (В. Лис).

Прямувáти, недок.

1. Пересуватися у просторі, крокуючи; іти, простувати. *Вона **прямувала** вулицею, приховавши за пазухою шматок сала та пару налисників із сиром для подруги* (С. Талан).

Пұрхати, недок.

Легко перелітати з місця на місце (про пташок, метеликів). *Черкаючи крильцями, **пурхали** в гілках пташенята...* (Марко Вовчок).

Пха́ти, недок., перех.

1. Штовхати кого-, що-небудь рукою, ногою або якимсь предметом. *Бійці йшли у валянках, теплих шапках і теплих рукавицях... Деякі бійці жартували, пхаючи один одного в сніг* (Г. Тютюнник).

1а. // Штовхаючи, примушувати пересуватися в певному напрямку. *Його ведуть на ганок, до офіцера. Поліцаї беруть його за лікті і пхають на східці* (Г. Тютюнник).

Р**Рачкува́ти, недок., розм.**

розм. Пересуватися рачки. ...*Мотори знову заревіли, останній панцерник, який тієї миті в'їжджав на нижній міст, рвучко здав назад, скотився з бервен на дорогу, довго рачкував, аж поки не допав до місця, де зміліли фоси...* (Р. Іваничук).

Рвону́ти, док.

6. розм. Поривчасто, раптово рушити, різко почати рух. *Підхопившись, рвонула [Варя] надвір, почувши позаду дикий сміх божевільної людини* (С. Талан).

Рі́нути, недок.

1. Швидко, навалюно рухатися, сунути навалою в одному напрямку. *Люди за ними купами вироювалися, – дарма тоді гукав управитель, щоб на панщину йшли: ніхто не слухав, – усі таки за ними ринули* (Марко Вовчок).

Ру́хати, недок. / ру́шити, недок. і док.

1. Переміщати, пересувати що-небудь.

2. тільки недок. Приводити в рух, примушувати рухатися. *Я сиджу біля монтажного столу.. Одною рукою я рухаю моталку, продивляючись частину фільму* (Ю. Яновський).

3. тільки *недок.*, *неперех.* Робити рухи якою-небудь частиною тіла. *Не міг [урядник] рушити* лівою рукою, а й до того щось у нозі йому сталося... (О. Маковей).

Рухатися, *недок.*

2. Переміщатися, пересуватися. *Хотілося рухатися* в такт із гучною, навіть оглушливою музикою, довго, безперервно, інтенсивно, наповнюючи танець радістю й самим життям (С. Талан).

Рушати, *недок.* / **рушити**, *док.*

1. Починати рух, пересування, переміщення. *Про це вже всі знали, але хвилиночку, тріумфальну новину ще мали повідомити з трибуни, й Олеся разом з усіма рушила* до більшого стовписька (В. Лис).

С

Санкуватися, *недок.*, *діал.*

діал. Кататися на санках. Він так любить *санкуватися*, слухати, як хрупотить сніг під кінськими копитами (Н. Кобринська).

Сіпати, *недок.*

1. Тягнути ручками, різкими рухами; смикати. *Три молодіці вчепилися до кочерги та до деркача, кричали, тяглись, сіпали* ті причандали на всі боки (І. Нечуй-Левицький).

2. Робити різкий рух якоюсь частиною тіла. ...Він весь час *сіпав* головою, щоб позбутися твердого, мов кінський хвіст, чуба з чола... (Р. Іваничук).

Скакати, *недок.*

1. Робити стрибок, стрибки; стрибати. *Василько підігнув праву ногу догори, голову перекривив на лівій бік і скакав* на лівій нозі (Леся Мартович).

Слоня́тися, недок.

1. *рідко*. Ходити сюди-туди, в різних напрямках, без певної мети; тинятися. *Пильно дивилася [Санька] за тим, щоб він ходив у школу, а не слонявся де-небудь понад Ташанню або по ярах без діла* (Г. Тютюнник).

Сновига́ти, недок., розм.

1. Ходити без певної мети, без визначеного напрямку. *Скаже Докія вкинути паші коневі – кине [Дмитро], а не скаже – цілий день сновигатиме по хаті, заглядаючи то в одно, то в друге вікно* (М. Стельмах).

Снува́ти, недок.

4. *розм.* Поспішно рухатися в різних напрямках, назад і вперед. *Хвіртка і двері будинку були відчинені навстіж, по двору снували чужі люди, а біля входу стояла Уляна у чорній хустині...* (С. Талан).

Сова́ти, недок. (розм. со́вгати)

3. *перех. і неперех.* Переміщувати що-небудь, рухаючи по якійсь поверхні вперед, назад і вперед, у різні боки. *Василина мовчала й зі злістю совала стільцями по помості* (І. Нечуй-Левицький).

Спацерува́ти, недок.

діал. Прогулюватися. *Купаюся рано, а потім сиджу в парку або йду спацерувати* (В. Стефаник).

Спинкува́ти, недок.

Переміщатися, лежачи на спині. *Та за нею спинкує* (Зі словника за ред. Б. Грінченка).

Стенáти² (стинáти), недок. / стенúти² (стинúти), док.

Піднімати й опускати плечі при вираженні здивування, зневаги, вагання і т. ін. – *Не знаю, – **стенула** плечима Варя. – Я хочу побачити, чи поберемося ми з Андрієм, чи ні, – сказала дівчина...* (С. Талан).

Стрибáти, недок.

1. Робити стрибок, стрибки; скакати. *Лошата **стрибали** на зеленім дворі* (М. Коцюбинський).

Ступáти, недок. / ступíти, док.

2. Переставляючи ноги, роблячи кроки, змінювати місце в просторі, рухатися, йти (про людину або тварину). *Нарешті Матвій, потупцявши перед порогом, **ступив** до кімнати* (В. Лис).

Сúнути, недок.

2. Соваючи, переміщувати, ставити що-небудь на інше місце; пересувати. *На лівій руці має [жінка] немовля, правою **суне** за ручку старшеньку дитинку* (Леся Українка).

3г. // Рухатися, йти навалю, великою масою, безперервним потоком. *Сурен уже біг до батьків, які махали йому з черги, що **сунула** крізь вузькі двері на льотне поле* (В. Нестайко).

Сúнутися, недок.

1. Іти, рухатися, пересуватися, перев. повільно або через силу. *Помаленьку й повагом – не йшов, а неначе **сунувся** Бичковський до стола, де сиділи гості* (І. Нечуй-Левицький).

Сúпити, недок., перех.

Зсувати (брови), морщити (обличчя, чоло), набираючи похмурого вигляду; насуплювати. *Мати глянула на Соломію, потім на Романа і*

догадалась, чого Соломія стала невесела, **супила** брови і поглядала на Романа сердито (І. Нечуй-Левицький).

Т

Тала́пати, недок., розм.

Утворювати характерні звуки під час ходіння в розтоптаному або великому взутті. Чорні, замащені в смолу люди **талапають** розтоптанними постолами за стадом, ... випасаючи зголоднілою маржиною кожне стебельце придорожжє (Г. Хоткевич).

Тараба́нити, недок., розм.

4. перен. Везти, нести щось важке й велике. [Дарина]: *Та вам же їх [відра] тарабанити на гору тяжко* (М. Старицький).

Тараба́нитися, недок., розм.

Іти, їхати далеко; довго, з труднощами. – *Та чого тобі тарабинитися до тієї... оселі аж на край села? – Кортить, Василю* (М. Стельмах).

Тарга́нити, недок., діал.

Тягнути, волокати. *В хату вбігав задиханий і переляканий Петро. Поперед себе він тарганить за поперек Степанка* (С. Васильченко).

Таска́ти, недок., перех., розм.

1. фам. Те саме, що тяга́ти (1, 2, 3); тягті́ і тягну́ти (у 1, 4значенні). *Довелось-таки нам над тим Доном стати робітницькими валками байдаки таскати* (І. Франко).

2. рідко. Те саме, що нести́ 1. *В селі Іван Січка́р зупинявся біля дворів своїх родичів, як напоказ, таскав поперед себе сулію і, випивши по чарці, знову петляв вулицями* (М. Стельмах).

Таска́тися, *недок., розм.*

1. *фам.* Те саме, що волочитися; вештатися; тягатися. Жінки з *Аматою* з'єднались, *По* всьому *городу* **таскались** *І* підмовляли воювати (І. Котляревський).

Тахта́рити, *недок., перех., заст.*

Тягті.

Теле́пати, *недок.*

2. *перех., діал.* Трясти. – *Де гроші?* – щосили верескнув драб, **телепаючи** князем, ... так що мало дух з нього не витряс (І. Франко).

Телі́житися, *діал.*

Повільно їхати возом. *Не день, не два* **теліжився** *о.* Яким, ніж забриніло перед ним Кам'яницьке кладовище (А. Свидницький).

Теліпа́ти, *недок., розм.*

1. *перех. і неперех.* Часто махати, хитати то в один бік, то в другий. *Рибалко* **теліпає** валізу й лантух і супроводжує Андрія (І. Багрянний).

Теліпа́тися, *недок.*

2. *розм.* Іти кудись повільно або довго, з труднощами. – *Піти б до Петра та до Якіма, – подумав він. – Так же не близький світ: треба аж на Побиванку* **теліпатись...** (Панас Мирний).

Телю́щитися, *недок., фам.*

1. Іти, їхати кудись далеко, з труднощами й без бажання, без потреби. *Або з чим ще можна зрівняти таку дурість: поїхати на свої негусті гроші на Камчатку і* **телющитися** *за сотні верст від одного житла до другого, щоб описати життя... тубільців* (М. Стельмах).

2. Лізти, вилазити на що-небудь із труднощами, без бажання. – *“Борітеся з гусеницею, бо садки пропали!.. Взимку винищуйте гнізда на деревах!..”* Ой, мудрі! Пишуть... Ото, щоб я зимою на яблуню **телющивсь**?! (Остап Вишня).

Теребіти, недок., перех.

3. розм., рідко. Те саме, що термосіти 1. – *Почали ми його [непритомного] знову **теребити**. Аж уже й піт нас проймає* (Г. Хоткевич).

5. діал. Тягти, нести щось важке. – *Он яку хуру **теребила** на собі!* – *вказала Мар'яна корзину* (Панас Мирний).

Термосіти, недок., перех. і неперех., розм.

1. Трясти, смикати, шарпати. *Люди задеревіли, а Іван **термосив** жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук* (В. Стефаник).

Тинятися, недок., розм.

1. Ходити сюди-туди без певної мети й напрямку; бродити, блукати де-небудь. *Мені було сім років, і я навмисно **тинялася** центральними вулицями Донецька й заглядала в очі кожному чоловіку, хто був хоч трішки схожий на режисера* (І. Роздобудько).

Тірити, розм.

1. Тягти, волочити (звичайно понад силу, повільно). *Упорався Хома і з вечерею; доволік усе, що постановила жінка: і борщику, і каші, і рибки, і млинців, і буханців, а далі **тирить** і вареників макітру* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Толочіти, *недок., перех.*

3. Тягти кого-, що-небудь по землі, підлозі і т. ін.; волокати. *Листоношу водили [кайзерівці] селом, як злидарське горе, його **толочили** по дорозі й нівечили чобітьми* (Ю. Яновський).

Тóргати, *недок., перех. і неперех.*

1а. // Ворушити, смикати, термосити. *Застогнала Єлена й обвисла на воринню [воринні] непритомна. Прибіг малий Олексик, **торгає**...* (Г. Хоткевич).

Тóрсати, *недок., перех., розм.*

1. Смикати, шарпати, трясти когось. *Вона **торсала** Остапа за одержу, тягла його з собою* (М. Коцюбинський).

2. Штовхати, пхати. *Взяла ту прислужницю та й пхнула. Баба то і вгледіла: “Що це ти її **торсаєш**?”* (Зі словника Б. Грінченка).

Тóпати, *недок.*

розм. Іти.

Транспортува́ти, *недок. і док., перех.*

Перевозити кого-, що-небудь з одного місця в інше, доставляти, переміщати вантажі тощо з місця на місце або на місце призначення. *Головне, що він опритомнів, може розмовляти і його можна **транспортувати*** (В. Лис).

Трі́пати, *недок.*

1. *неперех.* Часто робити рвучкі, неширокі помахи чим-небудь; дрібно махати, трясти (у 3 значенні). *Тріпала крильми [пташка] на місці напружено* (М. Коцюбинський).

2. *перех.* рідко. Те саме, що *трясті* 1. Коли німець подав свою руку, то Івась пригнувся був, щоб поцілувати. – Не, не, не надо. Так прямо. За руки, отак, – і почав **тріпати** Івасеву руку (Панас Мирний).

Трясті, недок.

1. *перех.* Швидко й рвучко рухати, штовхати, хитати вгору й униз, з боку на бік, вперед і назад. Він вхопив руку писаря в обидві свої широкі долоні і почав **трясти** з усієї сили (І. Нечуй-Левицький).

3. *неперех., чим.* Швидко рухати, робити чим-небудь дрібні, неширокі помаху. Це прийшов фурман. Він довго морщить лоба, **трясе** кучмою і бородою, вилічуючи, скільки буде верст до Медвина (М. Стельмах).

Трусіти, недок.

1. Поштовхами, ривками коливати, розхитувати з боку на бік або згори вниз; *трясти*. Хлопці полізли на грушу та й давай **трусить** (І. Нечуй-Левицький).

3б. // Метляти, *трясти* чим-небудь. Сидить [Онисько] оце, слухає-слухає, хитає головою, **трусить** бородою, зітхне глибоко та важко... (Панас Мирний).

Тулятися, недок., розм.

Тинятися, блукати. Мовчазна безнадійність руху. Їхала, їхала, їхала... Куди, навіщо? Мов вигнаний дух, загублений у просторі, приречений блукати, **тулятися**, поневірятися, неспроможний зупинитись, пустити коріння (П. Загребельний).

Тупцювати, недок.

2. *розм.* Іти, ходити. Малим ще, тямую, всі межі я знав. За мамою літом щодень **тупцював** (І. Франко).

Тьо́пати, недок., розм.

2. *ірон.* Іти (не швидко, повільно, по поганій дорозі або будучи дуже стомленим); плентатися. – *Знову якась баба, певно, за правдою йде. Уже і в літах, а тьопає такою дорогою* (М. Стельмах).

Тію́пати, недок., розм.

2. *рідко.* Іти повільно, через силу; плентатися. *В один із днів, коли вона подумувала, міркувала, вагалася, перекидаючи думки, складала їх до купи, щоб геть розкидати, біля тротуару, яким **тюпала** до станції метро, спинилася машина* (В. Лис).

Тябрі́чити, недок., перех., діал.

Тягті́. ...*В житті піддослідної то був перший український мужчина. Направду – перший. Перший готовий – кого не треба було вчити української мови, **тябричити** йому ... книжку за книжкою з власної бібліотеки...* (О. Забужко).

Тяга́ти, недок., перех.

1. Пересувати, переміщати що-небудь, не відриваючи від землі, підлоги і т. ін. *Приємно **тягати** копиці до стогу* (О. Довженко).

Тягті́ і тягну́ти, недок.

1. Ухопившись, тримаючись за що-небудь, з силою переміщати в напрямку до себе або за собою. *Палійчук витяг із бесагів калач і простягає його Маріці, але сам не пускає з рук, тримаючи, на пальці. Маріка собі зачепила палець, і **тягнуть** калач, аж поки розломали* (Г. Хоткевич).

2. Рухати, переміщати що-небудь своєю тяговою силою (про робочу худобу, машини). *Шкапина ..., ледве переступаючи тремтячими ногами, **тягла** нудний візок по курній дорозі* (М. Коцюбинський).

Х

Хвоща́тися, *недок., діал.*

Вештатися. Валандатися.

Хибáти, *недок., розм.*

1. *перех.* Рухати що-небудь з боку на бік або згори вниз; гойдати, хитати.

Хита́ти, *недок.* / **хитну́ти**, *док.*

1. *перех.* Надавати чому-небудь коливального руху з боку на бік, вперед і назад, згори вниз; колихати, гойдати. *Тільки мені наче сниться, що хитав мене хтось у колисці і співав надо мною тихесенько* (Марко Вовчок).

2. *неперех.* чим. Коливати, здійснювати коливальні рухи чим-небудь. *Глянула на подругу, на її довгу нову спідницю, заплетене у косу волосся, насмішкувато хитнула головою й нічого не сказала* (В. Мастерова).

Хлі́нути, *док.*

2. Всією масою, навалюно побігти куди-небудь. *На горі, біля водокачки, бійці сірим потоком хлинули до залізної іржавої труби пити воду* (Г. Тютюнник).

Ході́ти, *недок.*

1. Ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі (перев. в різних напрямках) протягом певного часу (про людину або тварин). *Вона [Віта] ходила до школи вулицею, хай шлях той був дальшим, ніж через пустир* (В. Лис).

Ходжа́ти, недок.

діал. Ходити. [Катря]: *Як став [Михайло] **ходжати** до нас, став зі мною балакати, вчити мене, то своїм тихим голосом та словом ласкавим витяг усю мою душу, вийняв цілком моє серце* (М. Старицький).

Ц**Цибáти, недок.**

1. Широко ступати, високо підіймаючи ноги; пересуватися підстрибом (переважно про людину чи тварину). *Софрон, довготелесий та сутулий — за слабу грудь його й не взяли в солдати — **цибав** чапельним ходом...* (Ю. Смолич).

Цугі́кати, недок., діал.

Повільно посуватися; тюпати. *Раптом молодому войовникові впала у вічі справжня дивовижа: у темній висі виднілася величезна постать мисливця з довбнею, а перед тим мисливцем **цугикав** приземкуватий лев* (В. Фіялко).

Цу́пити, недок., розм.

1. Тягти, нести кого-, що-небудь, докладаючи певних зусиль. *Машталяр [машталір] зліз з воза, розштовхав під боки цигана та й підвів до воза. — Куди оце ти мене **цупиши**? — питається у його циган* (П. Куліш).

Ч**Чала́пати і чала́пкати, недок.**

1. Видавати шум, глухі звуки з хлюпанням, ступаючи по болоті, багнистих місцях, воді, талому спігу і т. ін.. *Ось тут за брамою почулися йому численні кроки вояків, що, бачилось, голосно **чалапкали** в теплій іще крові, розлитій річками по бруку* (І. Франко).

2. Брести болотом, через твань, талий сніг, по воді і т. ін.. *Зодягається Йонька у сірячину, бере в сінях сокиру, **чалапає** по багнюці* (Г. Тютюнник).

3. Повільно ступати, човгаючи ногами по землі. *Разом з незвичною гостею **чалапає** до свого зятя, котрий за сто гривень погоджується відвезти Дазу до райцентру (В. Лис).*

Чапати, недок., розм.

Повільно ступати, іти не поспішаючи. *Усі свої чотири десятини, розкидані у п'яти руках, обійшла [Докія] до смеркання. Ледве вже **чапала** додому, стомлена і радісна (М. Стельмах).*

Чаряпкатися, недок., діал.

Дертися вгору. *Біжить-біжить, **чаряпкається** вгору. Цок-цок по стінах, вгору, вгору, вниз (Ліна Костенко).*

Чвалати¹, недок., розм.

Іти повільно, важко ступати, утворюючи шум, шарудіння; брести. *Лінивою, тихою ходою **чвалають** круторогі бедраті воли, похитують лобатими головами, жують безустанно жвачку... (М. Коцюбинський).*

Чвалувати, розм.

Рухатися навскач, чвалом. *Оглянемось – аж їздець **чвалує**, а за ним ціла зграя (Марко Вовчок).*

Чимчикувати, недок., розм.

1. Іти швидко, поспішно, часто ступаючи. *Люде, стрічаючись з бабою, аж дивувались, чого це завсіди поважна Зінька так швидко **чимчикує** вздовж улиці (І. Нечуй-Левицький).*

2. Іти (переважно повільно); плестися. *Над шляхом густим димом курява знялася. У тій куряві похило стомлена ватага з заробітків **чимчикує**... (І. Манжура).*

Чкúрити, недок. / **чкурnúти**, док.

розм. Дуже швидко бігти, летіти і т. ін.. *Явтух Каленикович чкурить із гори в долину, з долини на гору, пара за ним в'ється, сніг співає* (Ю. Яновський).

тільки док. Швидко вирушити куди-небудь; податися. *Кайдашиха боялась, щоб Мелашка знов не чкурнула на Бассарабію* (І. Нечуй-Левицький).

Чóвгати, недок.

2. розм. Іти, ходити повільно, ледве піднімаючи ноги; плестися. *Розмова стихла, хату сум та туга укрили. Дід одно човга то вздовж, то впоперек своїми босими ногами* (Панас Мирний).

Човпті́, недок., розм.

1. Іти, важко переступаючи ногами; плентатися. *Човпе старий селом* (Зі словника за ред. Б. Грінченка).

Чухра́ти, недок., розм.

4. Енергійно рухатися, бігти, їхати, поспішаючи куди-небудь. *Кузьма Трохимович далі подумав, що вже пора знімати свого салдата [солдата] та укладатись на віз і чухрати додому...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Ш

Шалáтися, недок., розм.

Вештатися. – *Візьміть оцю гидоту [солдата], – говорить генерал, – передайте до польової жандармерії, нехай навчать, як шалатися, замість того, щоб іти на фронт...* (Ю. Яновський).

Шальта́тися, недок., розм.

Вештатися.

Шáрпати, *недок.*

1. *перех. і неперех.* Тягти кого-, що-небудь посмиком; різко, рвучко смикати за щось. *Андрійко її за коси **шарпає**, а в самого очі так і блищать недобрим вогнем* (М. Коцюбинський).

Шáстати, *недок., розм.*

1. Швидко, квапливо ходити, рухатися в різних напрямках (про людину, тварину). *Я навіть трішки боюся його... Здається, він сходить з мурування і нечутно ступає за мною. Я **шастаю** в хату, а він стає під вікном і зазирає до кімнати* (Ю. Мушкетик).

Шатáтися, *недок., заст., розм.*

Вештатися. *Святки веселії настали. Дівчата хлопців цілували і віддавали крашанки... Тетяна лиш між парубки, Як тінь, смутненькая **шаталась*** (С. Руданський).

Швéндяти (*діал. швáндяти*), *недок., розм.*

Ходити туди-сюди (перев. без певної мети, без потреби); тинятися. – *Ото не **швендяй**, де не треба! Хто тебе у кукурудзу погнав?* (В. Нестайко).

Швиргáти, *недок., розм.*

1. Різко, з силою кидати кого-, що-небудь; шпурляти. – *Що-о? – кричить Прокіп і зозла **швиргає** макогін у кочерги, так що вони торохтять там, як кості мерців* (Г. Тютюнник).

Шéйкатися, *недок., діал.*

Вештатися, нишпорити.

Шир'яти¹, недок.

1. Повільно кружляти, тримаючись у повітрі на нерухомо простягнутих крилах. *Буйні шовкові трави змінилися сухою колючкою...; на каменях, схожих на розбійників, чатували яструби, **ширяли** під небом чорні орли* (Р. Іваничук).

Шкандиб'ати, недок.

Кульгати. *Ганнуся з матір'ю, вхопивши на ходу одержину, повилітали з хати, а Танасиха **шкандибала** за ними вслід* (В. Шкляр).

Шкінтати, недок., зах.

Шкутильгати.

Шкр'юбати, розм.

Іти, ходити (перев. в розбитому, великому взутті), човгаючи. *І хоч був Антін змолоду сутуленький, плечі тримав рівно і не **шкр'юбав** ногами по долівці, як завжди, а ставив їх чітко, як солдат* (Г. Тютюнник).

Шкутильг'ати, недок.

2. Іти, припадаючи на укорочену або хвору ногу; шкандибати. *Осколком йому роздробило кістки ноги, тепер вона не згиналася, і Семене Семенович **шкутильгав*** (С. Талан).

Шльопати, недок., розм.

2а. // Видавати глухі звуки, йдучи, рухаючись, ударяючи по воді, грязюці і т. ін.. *Ну, як мої нові [коні]? – осадив Карпо біля брами вороних. – В борозного копита нікудишні, **шльопає**, наче підпалками* (М. Стельмах).

2в. // Ходити, бігати, видаючи характерні глухі звуки. *Тому я змушена була працювати на півтори ставки: до обіду приймати хворих у поліклініці, а потім **шльопати** на виклики по своїй ділянці* (С. Талан).

Шля́тися, недок., фам.

Ходити туди-сюди, з місця на місце (перев. без мети, без діла); бродити. – *Де Хведір?.. – Ніколи його дома немає. Так і **шляється**, бісова заволока!* (Панас Мирний).

Шмига́ти, недок., розм.

1. Швидко йти, бігти кудись, до кого-, чого-небудь, зникати десь. *Дівчина, застигнувши, постояла кілька хвилин і знову **шмигнула** вулицею...* (С. Талан) .

Шпа́рити, недок., розм.

2б. // Швидко йти, бігти і т. ін.. *Дуже зранку, на світанку, **Шпарить** котик на рибалку* (М. Стельмах).

Шпурля́ти, недок.

Різко, з силою кидати. *Ібрагіма, возили по місту, дали йому гроші, щоб він **шпурляв** ними у натовп* (Р. Іваничук).

Штигулі́ти, недок., зах.

Шкутильгати.

Штовха́ти, недок.

1. Короткими різкими рухами торкатися до кого-, чого-небудь. *Він тільки тямив, що все круг нього заворушилось і якась сила раптом ухопила його; що його з усіх боків **штовхають**, що над ним важко дихають* (М. Коцюбинський).

2. Пхаючи, спрямовувати куди-небудь, змушувати рухатися в якомусь напрямку. *І тоді того, що стріляв, схопило кілька рук. Його **штовхали** крізь весь загін до Чубенка* (Ю. Яновський).

Штрійкати, недок.

4. діал. Стрибати. *Я крізь плач його молю, аби **штрикав** на дуб* (Марко Черемшина).

Шугáти, недок.

1. Літаючи, швидко пересуватися в повітрі. *Над дібровою звідусіль вилося та **шугало** сполохане лісове птаство* (І. Нечуй-Левицький).

Шурува́ти, недок.

За. // Швидко, енергійно йти куди-небудь (з дієсловом у наказовому способі). *Уже згоріла батькова рибна лавка на мринському базарі, уже закінчилися Альбертові гімназії і він **шурував** на ремонтному заводику, заробляючи собі пролетарську біографію і сподіваючись згодом записатися до комсомолу* (В. Дрозд).

Шу́рхати, недок.

2. Швидко рухатися у різних напрямках, куди-небудь; шмигати. *Невидимі в сутінках кажани **шурхали** над головою, від Стиру тягло холодом* (М. Олійник).

Додаток Б.

Кількісна характеристика дериваційної спроможності твірних

Таблиця Б.1. “Узявши кого-, що-небудь у руки, навантаживши на себе, переміщати, тягнучи поверхнею, доставляти кудись”

Твірне \ Зона	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
<i>переміщати, переміщувати / перемістити</i>	5	2	2	9
<i>рухати I / рушити I</i>	1	2	0	3
<i>буксирувати</i>	3	2	2	7
<i>волокти I</i>	18	0	1	19
<i>волочити I</i>	11	3	0	14
<i>двигати I</i>	2	0	0	2
<i>нести I</i>	21	0	1	22
<i>носити I</i>	12	20	0	32
<i>перти 3</i>	5	0	1	6
<i>совати 3</i>	4	3	0	7
<i>сунути 2</i>	8	0	0	8
<i>тарабанити 4</i>	5	0	0	5
<i>тарганити</i>	1	1	0	2
<i>таскати 2</i>	15	1	0	16
<i>тахтарити</i>	0	1	0	1
<i>теребити 5</i>	3	0	0	3
<i>тирити I</i>	2	0	0	2
<i>толочити 3</i>	1	1	1	3
<i>тябричити</i>	0	0	0	0
<i>тягати I-2</i>	7	1	0	8
<i>тягти I</i>	17	6	0	23
<i>тягнути I</i>	15	1	3	19
<i>цупити I</i>	4	0	0	4
Загальна кількість	160	44	11	215

Таблиця Б.2. “Переміщати кого-, що-небудь за допомогою технічних засобів”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
<i>везти 1</i>	28	0	2	30
<i>возити 1</i>	15	67	0	82
<i>експортувати</i>	1	4	1	6
<i>імпортувати</i>	1	4	1	6
<i>катати 1</i>	3	1	0	4
<i>парашутувати 2</i>	0	1	0	1
<i>правити ¹ 4</i>	4	0	0	4
<i>транспортувати</i>	1	6	2	19
Загальна кількість	53	83	6	142

Таблиця Б.3. “Супроводжувати кого-, що-небудь”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
<i>вести 1</i>	26	1	1	28
<i>водити 1</i>	7	10	0	17
<i>ескортувати</i>	1	2	1	4
<i>конвоювати</i>	1	4	1	6
Загальна кількість	35	17	3	55

Таблиця Б.4. “Змушувати рухатися в певному напрямку”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
<i>ганяти 1</i>	3	2	0	5
<i>гнати 1</i>	14	0	1	15
<i>гонити 1</i>	0	3	0	3
<i>копати</i>	1	2	0	3
<i>котити 1</i>	16	3	2	21
<i>качати 2</i>	5	3	1	9
<i>пхати 1a</i>	21	1	0	22
<i>штовхати 2</i>	18	3	0	21
Загальна кількість	78	17	4	99

Таблиця Б.5. “Махнувши рукою (руками), примушувати переміщуватися те, що є в руці (в руках)”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
вергати	12	1	0	0	13
жбурляти 1 / жбурити 1	2	1	0	0	3
кидати 1 / кинути 1	27	7	4	2	40
метати 1	7	2	1	0	10
швиргати 1	2	1	0	1	4
шпурляти	9	1	0	0	10
Загальна кількість	59	13	5	3	80

Таблиця Б.6. “Торкаючись об’єкта, спричинювати його рух”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
рухати 2	2	2	0	4
ворушити 1	4	0	2	6
гецати 2	2	0	0	2
гойдати 1	12	4	0	16
гуцати 1	2	0	0	2
качати 5	5	2	1	8
колихати 1	11	1	1	13
колисати 1	8	4	1	13
пхати 1	4	1	0	5
термосити 1	3	1	0	4
теліпати 1	4	3	0	7
торгати 1а	4	1	0	5
торсати	4	1	0	5
трясти 1	5	1	0	6
трусити 1	5	1	1	7
хибати 1	1	1	2	4
хитати 1	6	3	1	10
шарпати 1	6	2	1	9
штовхати 1	10	3	0	13
вертіти 1а	6	11	1	18
крутити 1	7	1	0	8

<i>обертати 4</i>	2	3	1	6
Загальна кількість	113	46	12	171

Таблиця Б.7. “Рухатися, ступаючи ногами чи їдучи”

Твірне \ Зона	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>рухатися 2</i>	4	3	1	0	8
<i>переміщатися 1, переміщуватися 1 / переміститися 1</i>	0	2	0	0	2
<i>валити² 1</i>	9	0	0	0	9
<i>вандрувати</i>	1	5	1	0	7
<i>виляти 2</i>	3	1	0	0	4
<i>гуляти 1</i>	10	3	0	0	13
<i>дріботіти 1</i>	3	1	0	0	4
<i>емігрувати</i>	0	3	0	0	3
<i>іммігрувати</i>	0	3	0	0	3
<i>іти (йти) 1</i>	29	0	0	0	29
<i>їхати 1</i>	34	0	0	0	34
<i>їздити 1</i>	21	6	1	1	29
<i>кочувати 1</i>	3	8	1	0	12
<i>кривуляти 1</i>	2	0	0	0	2
<i>крокувати 1</i>	4	2	0	0	6
<i>мігрувати</i>	0	2	2	0	4
<i>манджати</i>	0	1	0	0	1
<i>мандрувати 1</i>	5	5	2	0	12
<i>марширувати</i>	5	3	0	0	8
<i>опрошкувати</i>	0	0	0	0	0
<i>перти 1</i>	4	0	0	0	4
<i>петляти 1</i>	2	0	0	0	2
<i>подорожувати</i>	0	5	1	0	6
<i>простувати 1</i>	1	0	0	0	1
<i>прямувати 1</i>	1	1	0	0	2
<i>спацерувати</i>	0	1	0	0	1
<i>ступати 2 / ступити 2</i>	15	11	0	1	28
<i>талапати</i>	1	1	0	0	2
<i>тарабанитися</i>	1	0	0	0	1

<i>телюцитися 1</i>	2	0	0	0	2
<i>топати</i>	2	0	0	0	2
<i>тупцювати 2</i>	5	1	0	0	6
<i>ходжати</i>	0	2	0	0	2
<i>ходити 1</i>	21	46	2	1	70
<i>шкръобати</i>	0	1	0	0	1
<i>шльопати 2 а-в</i>	2	2	0	0	4
Загальна кількість	190	119	11	3	323

Таблиця Б.8. “Рухатися без мети та напрямку”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
<i>блудити¹ 1</i>	8	4	1	13
<i>блукати 1</i>	10	2	3	15
<i>бродити¹ 1</i>	10	6	1	17
<i>валандатися 1</i>	1	1	0	2
<i>валасатися</i>	0	2	0	2
<i>вештатися</i>	7	1	0	8
<i>віятися 2</i>	5	2	0	7
<i>волочитися 3</i>	6	3	0	9
<i>лазити 1г</i>	4	1	0	5
<i>линдати</i>	0	0	0	0
<i>микатися 1</i>	0	1	0	1
<i>никати</i>	3	1	0	4
<i>плентати(ся) 2</i>	2	2	0	4
<i>слонятися 1</i>	0	0	0	0
<i>сновигати 1</i>	2	3	0	5
<i>таскатися 1</i>	3	1	0	4
<i>тинятися 1</i>	5	1	0	6
<i>тулятися</i>	0	1	0	1
<i>хвоцатися</i>	0	1	0	1
<i>шалатися</i>	0	0	0	0
<i>шальтатися</i>	0	0	0	0
<i>шататися</i>	0	4	0	4
<i>швендіати</i>	4	3	0	7
<i>шейкатися</i>	0	1	0	1
<i>шлятися</i>	2	3	0	5

Загальна кількість	72	44	5	121
-------------------------------	-----------	-----------	----------	------------

Таблиця Б.9. “Інтенсивний рух”

Твірне \ Зона	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>бігати 1</i>	19	3	0	0	22
<i>бігти 1</i>	29	10	3	3	45
<i>газувати 3</i>	1	1	0	0	2
<i>ганяти 2</i>	7	2	0	0	9
<i>гнати 3</i>	6	0	0	0	6
<i>гонити 3</i>	0	3	0	0	3
<i>гасати</i>	8	1	0	0	9
<i>драпати 1/ драпнути 1</i>	0	0	0	0	0
<i>летіти 3</i>	18	1	0	0	19
<i>літати 3</i>	1	1	0	0	2
<i>мести 3</i>	1	1	0	0	2
<i>метатися 1</i>	6	2	0	0	8
<i>метушитися</i>	4	2	1	0	7
<i>мотати 3</i>	2	1	0	0	3
<i>мчати 1</i>	5	0	0	0	5
<i>нестися 1</i>	5	0	0	0	5
<i>носитися 1</i>	1	0	0	0	1
<i>чимчикувати 1</i>	4	1	0	0	5
<i>чкурити 1 / чкурнути 1</i>	0	1	0	0	1
<i>чухрати 4</i>	1	1	0	0	2
<i>шастати 1</i>	4	1	0	0	5
<i>шмигати 1</i>	5	1	0	0	6
<i>шпарити 2б</i>	0	1	0	0	1
<i>шурувати 3а</i>	0	0	0	0	0
<i>шурхати 2</i>	2	0	0	0	2
Загальна кількість	129	34	4	3	170

Таблиця Б.10. “Екстенсивний рух”

Твірне \ Зона	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>бейкатися</i>	0	0	0	0	0
<i>дибати</i>	8	1	0	0	9
<i>брести 1</i>	5	0	0	0	5
<i>клигати</i>	1	0	0	0	1
<i>кульгати</i>	7	3	0	0	10
<i>лізти 2</i>	6	0	0	0	6
<i>плентатися 1</i>	4	1	0	0	5
<i>повзати 2</i>	2	1	0	0	3
<i>повзти 2</i>	11	0	0	0	11
<i>плестися 1</i>	3	0	0	0	3
<i>сунутися 1</i>	5	0	0	0	5
<i>теліпатися 2</i>	3	1	0	0	4
<i>тьопати 2</i>	3	1	0	0	4
<i>тюпати 2</i>	6	1	0	1	8
<i>цугикати</i>	0	1	0	0	1
<i>чалапати 3</i>	5	1	0	0	6
<i>чапати</i>	5	1	0	0	6
<i>чвалати¹</i>	5	1	0	0	6
<i>човгати 2</i>	6	1	0	0	7
<i>човпти 1</i>	0	0	0	0	0
<i>шкандиляти</i>	1	1	0	0	2
<i>шкандибати</i>	8	3	0	0	11
<i>шкинтати</i>	0	1	0	0	1
<i>шкутильгати 2</i>	5	1	0	0	6
<i>штигуліти</i>	0	1	0	0	1
Загальна кількість	99	21	0	1	121

Таблиця Б.11. “Рух підстрибом”

Твірне \ Зона	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>басувати</i>	4	1	1	0	6
<i>галопувати</i>	0	3	0	0	3
<i>гарцювати</i>	4	2	1	0	7
<i>гаталати</i>	0	1	0	0	1

<i>гецати 1</i>	1	0	0	0	1
<i>гопати</i>	0	2	0	1	3
<i>плигати 1</i>	27	5	0	0	32
<i>скакати 1-2 / скочити 1</i>	34	11	2	1	48
<i>стрибати 1</i>	23	10	5	0	38
<i>цибати 1</i>	2	0	0	0	2
<i>чвалувати</i>	0	2	0	0	2
<i>штрикати 4</i>	0	1	0	0	1
Загальна кількість	95	38	9	2	144

Таблиця Б.12. “Переміщення лазом”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>лізти 1</i>	17	0	0	0	17
<i>лізти 3</i>	2	0	0	0	2
<i>лазити 1</i>	7	8	2	1	18
<i>лазити 2</i>	4	5	1	0	10
<i>задкувати</i>	2	1	0	0	3
<i>рачкувати</i>	3	1	1	0	5
<i>спинкувати</i>	0	1	0	0	1
<i>плазувати</i>	4	4	1	1	10
<i>повзати 1</i>	7	5	1	0	13
<i>повзти 1</i>	19	0	0	1	20
<i>дертися 2</i>	0	0	0	0	0
<i>п’ястися 1</i>	1	0	0	0	1
<i>телющитися 2</i>	0	0	0	0	0
<i>теребитися</i>	0	0	0	0	0
<i>чаряпкатися</i>	0	1	0	0	1
Загальна кількість	66	26	6	3	101

Таблиця Б.13. “Рух у водному середовищі”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>веслувати</i>	4	3	1	0	8
<i>гребти 1</i>	10	4	2	0	16
<i>плисти 1</i>	22	0	0	0	22

<i>(пливти 1)</i>					
<i>плисти 2</i> <i>(пливти 2)</i>	22	0	0	0	22
<i>плавати 1</i>	4	15	4	1	24
<i>плавати 2</i>	4	11	3	0	18
<i>брести 2</i>	6	0	0	0	6
<i>бродити¹ 1a</i>	2	1	0	1	4
<i>глісувати</i>	0	2	0	0	2
<i>канути 1</i>	0	0	0	0	0
<i>ковзатися 2</i>	4	6	0	0	10
<i>лавірувати 1</i>	2	1	0	0	3
<i>ниряти</i>	4	4	0	1	9
<i>пірнати 1</i>	7	1	1	0	9
<i>санкуватися</i>	0	0	0	0	0
<i>совгати 2</i>	0	4	0	0	4
<i>чалапати 1-2</i>	3	1	0	0	4
Загальна кількість	94	53	11	3	161

Таблиця Б.14. “Рух у повітряному просторі”

Твірне \ Зона	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Кількісна продуктивність
<i>летіти 1</i>	26	3	2	31
<i>летіти 1в</i>	24	2	0	26
<i>літати 2</i>	13	6	2	21
<i>літати 2a</i>	13	10	4	27
<i>витати 2</i>	1	0	0	1
<i>глибати</i>	0	1	0	1
<i>дзизкати</i>	1	0	0	1
<i>кружляти 4</i>	4	1	0	5
<i>линати 1</i>	7	0	0	7
<i>пурхати</i>	11	1	0	12
<i>ширяти¹</i>	1	1	1	3
<i>шугати 2</i>	5	1	0	6
Загальна кількість	106	26	9	141

Таблиця Б.15. “Дієслівні лексеми з семою локальної автокаузації руху”

Зона Твірне	Вербальна	Субстантивна	Ад’єктивна	Адвербіальна	Кількісна продуктивність
<i>рухати 3</i>	4	3	3	0	10
<i>блимати</i>	5	1	0	0	6
<i>бовтати 3</i>	3	1	0	0	4
<i>вертіти 1</i>	3	11	4	0	18
<i>виляти 1</i>	3	1	0	0	4
<i>ворушити 4</i>	4	1	2	0	7
<i>гойдати 2</i>	5	1	0	0	6
<i>двигати 2</i>	2	0	0	0	2
<i>дритати</i>	6	3	0	0	9
<i>знижувати² / знижати²</i>	0	1	0	0	1
<i>кивати</i>	7	3	0	0	10
<i>кліпати</i>	5	5	0	0	10
<i>крутити 1в</i>	6	3	0	0	9
<i>лупати</i>	4	1	1	0	6
<i>махати 1 / махнути 1</i>	7	4	1	0	12
<i>маяти 2</i>	2	1	0	0	3
<i>мигати</i>	4	1	2	1	8
<i>моргати</i>	9	5	0	0	14
<i>мотати 2</i>	3	1	0	0	4
<i>плескати 6</i>	6	3	0	0	9
<i>сіпати 2</i>	4	3	0	0	7
<i>стенати² / стенути²</i>	4	0	0	0	4
<i>супити</i>	1	0	0	0	1
<i>тріпати 1</i>	5	2	0	0	7
<i>трясти 3</i>	5	4	0	0	9
<i>трусити 3б</i>	5	1	0	0	6
<i>хитати 2 / хитнути 2</i>	5	2	0	0	7
Загальна кількість	117	62	13	1	193

Таблиця Б.17. Підсумок

№		СЗ	Кількість твірних, які продукують похідні з відповідним СЗ	Відсоткова характеристика
1	–	“опредметнена дія”	193	70, 2 %
	S U B	С – спеціаліст	14	5 %
		Н – неспеціаліст	56	20, 4 %
		Т – тварина	20	7, 3 %
		Sub≈I – “суб’єкт-інструментал”	5	1, 8 %
3	–	“об’єкт дії”	9	3, 3 %
4	–	“інструмент”	22	8 %
5	–	“місце-шлях”	15	5, 46 %
6	–	“місце (вихідна / кінцева локації)”	2	0, 72 %
7	–	“ознака суб’єкта за дією, яку він виконує”	29	10, 6 %
8	–	“ознака об’єкта за дією, яка спрямована на нього”	27	9, 81 %
9	–	“призначений для виконання дії”	14	5, 09 %
10	–	“спосіб дії”	17	6, 18 %
11	–	“перемістити(ся) всередину”	38	13, 81 %
12	–	“перемістити(ся) назовні”	51	18, 54 %
13	–	“перемістити(ся) зверху вниз”	24	8, 72 %
14	–	“перемістити(ся) знизу вверх”	23	8, 36 %
15	–	“перемістити(ся) довкола чогось”	16	5, 81 %
16	–	“перемістити(ся) повз когось, щось”	15	5, 45 %
17	–	“перемістити(ся) через перепону”	20	7, 27 %

18	–	“перемістити(ся) крізь щось”	4	1, 45 %
19	–	“перемістити(ся) під що-небудь”	5	1, 81 %
20	–	“перемістити(ся) за що-небудь”	3	1, 09 %
21	–	“обминути когось, щось”	9	3, 27 %
22	–	“наштовхнутися на когось, щось”	14	5, 09 %
23	–	“рух з вихідної точки в різні сторони”	9	3, 27 %
24	–	“рух з різних сторін до однієї точки”	6	2, 18 %
25	–	“віддалення від початкової точки”	27	9, 81 %
26	–	“почати рух”	148	53, 81 %
27	–	“здійснювати рух якийсь час”	119	43, 27 %
28	–	“завершити рух”	21	7, 63 %
29	–	“обрамлений рух”	9	3, 27 %
30	–	“перемістити(ся) куди-небудь ненадовго”	7	2, 54 %
31	–	“змінити місце розташування (перебування)”	32	11, 63 %
32	–	“нагромадження”	35	12, 72 %
33	–	“переміщення всього / всіх”	24	8, 72 %
34	–	“перемістити(ся) в різні місця (про все або багато чого-небудь) / всіх або багатьох)”	20	7, 27 %
35	–	“довготривалий рух”	21	7, 63 %
36	–	“здійснювати рух злегка, час від часу”	29	10, 54 %

37	–	“перемістити(ся) до кінцевого пункту”	75	27, 27 %
38	–	“позитивний результат руху”	8	2, 9 %
39	–	“наслідок руху”	24	8, 72 %
40	–	“наближення до певного орієнтира”	28	10, 18 %
41	–	“зміна стану об’єкта в стан суб’єкта”	29	10, 54 %
42	–	“безоб’єктний рух суб’єкта”	30	10, 9 %
43	–	“додаткове виконання дії”	10	3, 63 %
44	–	“виконати дію один раз”	64	23, 27 %
45	–	“допоміжна дія, яка сприяє реалізації руху”	2	0, 72 %
46	–	“поступово збільшувати швидкість руху ”	13	4, 72 %
47	–	“старанно виконувати дію”	9	3, 27 %
48	–	“взаємно-зворотний рух”	6	2, 18 %
49	–	“локальна вичерпність”	25	9, 09 %
50	–	“здійснювати рух досхочу”	21	7, 63 %
51	–	“підсилювально-інтенсивний вияв руху”	21	7, 63 %
52	–	“випередити когось, щось”	9	3, 27 %
53	–	“здійснити рух наддостатньо інтенсивно”	4	1, 45 %
54	–	“власне суб’єктний	13	4, 72 %

		рефлексивний рух”		
55	–	“дія, яка супроводжує основне переміщення”	1	0, 36 %